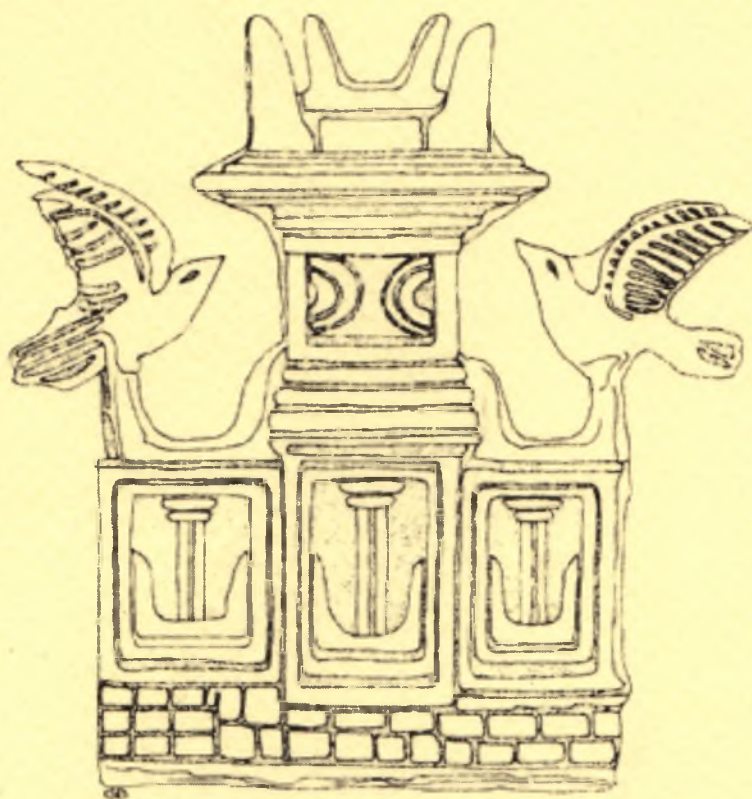

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ
ΣΧΟΛΗ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ
ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ- ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ- ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΑΣ
ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

- Κρήτη. Το σχήμα της τριμερούς διαίρεσης στην
ανακτορική αρχιτεκτονική και εικονογραφία.
Αρχιτεκτονική λύση ή δήλωση ιερού χώρου;-

Βασική επίπτρια : κα ΪΦΙΓΕΝΕΙΑ ΤΟΥΡΝΑΒΙΤΟΥ

Επόπτες : κα ΑΝΤΙΚΛΕΙΑ ΜΟΥΝΔΡΕΑ-ΑΓΡΑΦΙΩΤΗ

Κος ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ ΜΑΖΑΡΑΚΗΣ· ΑΙΝΙΑΝ

ΕΥΘΥΜΙΑ ΑΝΤΩΝΙΟΥ

ΒΟΛΟΣ, Οκτώβριος 2009

**ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ
ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ & ΚΕΝΤΡΟ ΠΛΗΡΟΦΟΡΗΣΗΣ
ΕΙΔΙΚΗ ΣΥΛΛΟΓΗ «ΓΚΡΙΖΑ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ»**

Αριθ. Εισ.: 7939/1
Ημερ. Εισ.: 21-12-2009
Δωρεά: Συγγραφέας
Ταξιθετικός Κωδικός: Δ
939.1
ANT

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ
ΣΧΟΛΗ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ
ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ- ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ- ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΑΣ
ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

- Κρήτη. Το σχήμα της τριμερούς διαίρεσης στην
ανακτορική αρχιτεκτονική και εικονογραφία.
Αρχιτεκτονική λύση ή δήλωση ιερού χώρου;-

Βασική επίπτρια : κα ΙΦΙΓΕΝΕΙΑ ΤΟΥΡΝΑΒΙΤΟΥ

Επόπτες : κα ΑΝΤΙΚΛΕΙΑ ΜΟΥΝΔΡΕΑ-ΑΓΡΑΦΙΩΤΗ

κος ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ ΜΑΖΑΡΑΚΗΣ - ΑΙΝΙΑΝ

ΕΥΘΥΜΙΑ ΑΝΤΩΝΙΟΥ

ΒΟΛΟΣ, Οκτώβριος 2009

Κρήτη. Το σχήμα της τριμερούς διαίρεσης στην ανακτορική αρχιτεκτονική και εικονογραφία. Αρχιτεκτονική λύση ή δήλωση ιερού χώρου;

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ	2
ΕΙΣΑΓΩΓΗ- ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ	3
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ: Το σχήμα της τριμερούς διαίρεσης στην ανακτορική αρχιτεκτονική παράδοση.....	9
1. Γενική θεώρηση της Παλαιοανακτορικής και της Νεοανακτορικής εποχής στην Κρήτη.....	9
2. Νεοανακτορική αρχιτεκτονική.....	15
3. Η τριμερής διάταξη και ο ρόλος των πολυθύρων στη νεοανακτορική αρχιτεκτονική.....	27
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ: Η τριμερής διαίρεση στην αρχιτεκτονική. Δεδομένα.....	30
1. Δυτική Κρήτη	30
2. Κεντρική Κρήτη.....	31
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ: Το σχήμα της τριμερούς διαίρεσης στην νεοανακτορική εικονογραφία.	44
1. . Κατηγορίες ευρημάτων με απεικόνιση τριμερούς διαίρεσης.....	44
α. εμπίεστα χρυσά πλακίδια.....	44
β. τοιχογραφίες.....	45
γ. ρυτά.....	45
δ. σφραγίσματα και σφραγιστικά δαχτυλίδια.....	47
ε. ειδώλια.....	48
2. .Μεθοδολογία. Περιγραφή και ταύτιση στην εικονογραφία.....	48
3. Μινωική θρησκεία - Ζητήματα ταύτισης ιερών χώρων	50
4. Τριμερή ιερά.....	56
ΣΥΝΘΕΣΗ- ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ	58
ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ	62
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	62
ΕΙΚΟΝΕΣ	69- 109
ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ	

Κρήτη. Το σχήμα της τριμερούς διαίρεσης στην ανακτορική αρχιτεκτονική και εικονογραφία. Αρχιτεκτονική λύση ή δήλωση ιερού χώρου;

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Θα ήθελα πολύ να ευχαριστήσω για την πολύτιμη βοήθεια τους τόσο στα πλαίσια της εκπόνησης της εργασίας, όσο και στα πλαίσια του κύκλου των μεταπτυχιακών μου σπουδών, τις καθηγήτριές μου κα Ι. Τουρναβίτου και κα Α. Μουνδρέα-Αγραφιώτη για όλες τις χρήσιμες συμβουλές που μου παρείχαν. Ελπίζω να ανταπεξέλθω στις προσδοκίες τους μελλοντικά ως ειδικευμένος πλέον προϊστορικός αρχαιολόγος. Επίσης, θα ήθελα να ευχαριστήσω τον κο Αλέξανδρο Μαζαράκη-Αινιάν και όλους τους καθηγητές του ΠΜΣ του Ι.Α.Κ.Α., των οποίων παρακολούθησα σεμινάρια και των οποίων η βοήθεια σε επιστημονικό και προσωπικό επίπεδο ήταν κάτι παραπάνω από σημαντική.

Δεν θα μπορούσα να παραλείψω ένα μεγάλο ευχαριστώ σε όλους τους εργοδότες και συναδέλφους μου στο διάστημα που ήμουν μεταπτυχιακή φοιτήτρια για την ηθική υποστήριξη και την αμέριστη κατανόηση που μου παρείχαν, καθώς οι υποχρεώσεις και οι απαιτήσεις ήταν πολλές, ο χρόνος περιορισμένος και ο συνδυασμός εργασίας και σπουδών επίπονος.

Η εργασία αυτή αφιερώνεται στην οικογένειά μου, τους φίλους μου και τους μικρούς μαθητές μου, που δεν έπαψαν στιγμή να με ενισχύουν ηθικά για να συνεχίσω.

Ευθυμία Α. Αντωνίου

Κρήτη. Το σχήμα της τριμερούς διαίρεσης στην ανακτορική αρχιτεκτονική και εικονογραφία. Αρχιτεκτονική λύση ή δήλωση ιερού χώρου;

ΕΙΣΑΓΩΓΗ- ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ

Η παρούσα εργασία αποτελεί τη διπλωματική εργασία για την απόκτηση του τίτλου μεταπτυχιακών σπουδών στα πλαίσια του ΜΠΣ του Ι.ΑΚ.Α., «Διεπιστημονικές προσεγγίσεις στις Ιστορικές, Αρχαιολογικές και Κοινωνικές Ανθρωπολογικές σπουδές.». Ο τίτλος της είναι « Κρήτη. Το σχήμα της τριμερούς διαίρεσης στην ανακτορική αρχιτεκτονική και εικονογραφία. Αρχιτεκτονική λύση ή δήλωση ιερού χώρου. » και στόχος της είναι η επανεξέταση του πολύ γνωστού μινωικού αρχιτεκτονικού τύπου της τριμερούς διαίρεσης .

Η αρχιτεκτονική, μια τέχνη που δημιουργεί πρωτότυπα έργα, είναι άρρηκτα δεμένη με τη γεωμετρία και τη στερεομετρία. Ουσιαστικά, δημιουργεί νέους χώρους. Οι όποιες καινοτομίες παρατηρούνται στον τομέα της αρχιτεκτονικής σχετίζονται με την εξέλιξη της τεχνολογίας και κατ'επέκταση με την οικονομία και την πολιτική οργάνωση της κοινωνίας κάθε εποχής. Όπως σημειώνει ο Μπούρας¹, στην αρχιτεκτονική υπάρχει συνέχεια και τα πραγματικά επαναστατικά κτίρια είναι ελάχιστα. Συγκεκριμένοι μάλιστα παράγοντες διαμορφώνουν τον ή τους αρχιτεκτονικούς τύπους της κάθε εποχής, όπως είναι το φυσικό περιβάλλον, το κλίμα, τα διαθέσιμα οικοδομικά υλικά, οι θρησκευτικές αντιλήψεις και πεποιθήσεις, οι κοινωνικο-οικονομικές συνθήκες και τα ήθη και τα έθιμα ενός λαού.

Οι πληροφορίες και η γνώση για την αρχιτεκτονική της προϊστορικής Κρήτης προκύπτουν από την ανασκαφική έρευνα των οικισμών και των μεμονωμένων κτιρίων, των νεκροπόλεων και των ιερών αλλά και από έμμεσες πηγές κυρίως εικονογραφικού χαρακτήρα, όπως π.χ. τοιχογραφίες ή έργα μικροτεχνίας. Συχνά, τα αποτελέσματα των ανασκαφικών ερευνών δε κατανέμονται ισόποσα ή ισόρροπα στις διάφορες φάσεις της προϊστορίας του νησιού. Άλλοτε οι πληροφορίες είναι περισσότερες για την οικιστική αρχιτεκτονική μιας εποχής, άλλοτε για την ταφική μιας άλλης, πλήρεις ή αποσπασματικές, ανάλογα με το είδος της ανασκαφής, σωστικής και δοκιμαστικής ή συστηματικής, καθώς, τέλος, και ανάλογα με τα ειδικά ενδιαφέροντα της έρευνας ανά εποχή. Κάτι που δεν πρέπει να διαφεύγει της προσοχής μας είναι το γεγονός, ότι πολύ συχνά οι ανασκαφές είναι πολύ παλιές και τις περισσότερες φορές όχι πλήρως δημοσιευμένες. Παράλληλα, εξίσου συχνό

¹ Μπούρας 1980, 8-10

Κρήτη. Το σχήμα της τριμερούς διαίρεσης στην ανακτορική αρχιτεκτονική και εικονογραφία. Αρχιτεκτονική λύση ή δήλωση ιερού χώρου;

φαινόμενο είναι η μερική ανασκαφή ενός χώρου, έτσι ώστε τα όποια χωροταξικά, αρχιτεκτονικά, μορφολογικά χαρακτηριστικά ενός κτιρίου, συγκροτήματος, πόλης, νεκρόπολης κ.α. να μην είναι απολύτως σαφή. Συνεπώς, οι ερμηνείες που επιχειρούνται να αποδοθούν από τους ερευνητές σχετικά με το κοινωνικό, οικονομικό και πολιτικό πλαίσιο στο οποίο εμφανίστηκαν και αναπτύχθηκαν οι θέσεις αυτές, κινούνται στη σφαίρα του εύλογου αλλά και συνάμα του υποθετικού.

Η έρευνα της προϊστορικής Κρήτης έχει ζωή μόλις ενός αιώνα. Παρά το μικρό αυτό διάστημα, η πρόοδος που σημειώθηκε ήταν ραγδαία και ειδικά στη μελέτη της αρχιτεκτονικής. Ορόσημο στην έρευνα του μινωικού πολιτισμού αποτελεί το έτος 1900, όταν ο Arthur Evans άρχισε τη μεγάλη ανασκαφή του ανακτόρου της Κνωσού. Τα δεδομένα από το ανάκτορο της Κνωσού αποτελούν έως σήμερα σημαντικότερο σημείο αναφοράς στις μινωικές σπουδές. Το ενδιαφέρον των ερευνητών στο εξής έγινε πιο έντονο σχετικά με το μινωικό πολιτισμό. Οι ανασκαφές επεκτάθηκαν σε διάφορα σημεία του νησιού και μέχρι σήμερα θα έλεγε κανείς ότι έχουμε μια αποσπασματική μεν, ικανοποιητική δε εικόνα για το τι συνέβαινε στο νησί τουλάχιστον από την 3^η χιλιετία π.Χ. και εξής.

Κατά την παλαιοανακτορική εποχή, η οποία τοποθετείται χρονολογικά από τη MM IB έως τη MM III περίοδο (περίπου 1900-1700 π.Χ.), διαπιστώνεται μια σειρά από εξελίξεις στο μινωικό πολιτισμό. Μεταξύ αυτών η εμφάνιση της μνημειακής αρχιτεκτονικής, η παραγωγή κεραμικής με τη χρήση τροχού και η γραφή με κρητικά ιερογλυφικά και Γραμμική Α². Το τέλος της περιόδου αυτής σηματοδοτείται από μια καταστροφή από σεισμό και την επανοικοδόμηση των ανακτορικών κέντρων, των γνωστών και ως «ανακτόρων». Το τελευταίο αποτελεί και την έναρξη της νεοανακτορικής εποχής, η οποία τοποθετείται χρονολογικά στη MM III έως την YM IA-IB (περίπου 1700-1450 π.Χ.). Κατά τους νεοανακτορικούς χρόνους οικοδομούνται οι γνωστές «επαύλεις», τα ανακτορικά κέντρα αποκτούν την τελική τους μορφή και ιδρύονται δυο ακόμη στην Κάτω Ζάκρο και στα Γουρνιά³ (εικ.1, 2). Αν και κάποιες δραστηριότητες της εποχής δεν έχουν κατανοηθεί πλήρως, ορισμένα αρχιτεκτονικά χαρακτηριστικά επανεμφανίζονται σε κάποιες περιοχές. Τα χαρακτηριστικά αυτά περιλαμβάνουν τη «λαβυρινθοειδή» κάτοψη, τη δυτική αυλή με την πλακοστρωμένη περιοχή του «θεάτρου», τις αποθήκες, τους ανυψωμένους διαδρόμους που ορίζουν τριγωνικής κάτοψης τμήματα, τη βόρεια υπόστυλη κρύπτη,

² Hitchcock 2000, 15

³ Soles 1991, 17-78

Κρήτη. Το σχήμα της τριμερούς διαίρεσης στην ανακτορική αρχιτεκτονική και εικονογραφία. Αρχιτεκτονική λύση ή δήλωση ιερού χώρου;

τη δυτική πτέρυγα με την επιμελημένη πρόσοψη, τις αίθουσες με πολύθυρα, τους φωταγωγούς και τα μικρά, μερικώς βυθισμένα στο δάπεδο δωμάτια, τις γνωστές «δεξαμενές καθαρμών»⁴.

Στην περίπτωση του μινωικού αρχιτεκτονικού τύπου της τριμερούς διαίρεσης, ο οποίος εντοπίζεται τόσο σε αρχιτεκτονικά όσο και σε εικονογραφικά αρχαιολογικά κατάλοιπα, οι ερευνητές τον περιγράφουν, τον αναφέρουν, αλλά, με εξαίρεση το άρθρο του J. Shaw στα 1978⁵, κανείς δεν έχει εξετάσει σε βάθος το θέμα αυτό. Πρόκειται για ένα αρχιτεκτονικό φαινόμενο, που χρονολογικά τοποθετείται στους νεοανακτορικούς χρόνους, με υποψίες για παρουσία του και στην παλαιοανακτορική Φαιστό (δωμάτια 77-78-79 King's Room) (εικ. 4, 7, 8). Το σχήμα της τριμερούς διαίρεσης το συναντάμε είτε σε προσόψεις είτε σε εσωτερικούς χώρους κτιρίων και σχεδόν πάντα στο γεγονός αυτό αποδίδεται μια ιδιαίτερη σημασία. Ιδίως στην εικονογραφία, υπάρχουν απεικονίσεις κτιρίων με τριμερή διάταξη και υπερυψωμένο το κεντρικό κλίτος. Στη δεύτερη περίπτωση, πρόκειται για τη Μινωική Αίθουσα⁶ (εικ. 3), η οποία αποτελείται από παραπάνω του ενός δωματίων, τα οποία διαχωρίζονται το ένα από το άλλο από μια σειρά κίωνων και από τετράγωνης μορφής παραστάδες θυρών (πολύθυρο, εικ. 9). Οι παραστάδες υποστήριζαν διπλές θύρες, οι οποίες με το άνοιγμα ή το κλείσιμό τους ρύθμιζαν τη διάχυση του φωτός και την κυκλοφορία στο χώρο. Η κάτοψή της περιλαμβάνει δυο ανισομεγέθη δωμάτια στη σειρά και ένα τρίτο που είναι ένας φωταγωγός, ο οποίος διαχωρίζεται από τους άλλους δυο χώρους με μια σειρά κίωνων ή μια μικρή είσοδο. Πρόκειται για έναν από τους πιο πολύπλοκους μινωικούς αρχιτεκτονικούς τύπους και ίσως τον λιγότερο κατανοητό, όσον αφορά στο τι είδους δραστηριότητες λάμβαναν χώρα εκεί⁷. Έχει ερμηνευθεί ως «χώρος διαμονής»⁸, «αίθουσα τελετών»⁹ ή «χώρος υποδοχής»¹⁰. Όπου απαντώνται δυο Μινωικές Αίθουσες στο ίδιο κτίριο, η μεγαλύτερη σε

⁴ Graham 1987

Preziosi 1983

⁵ Shaw 1978

⁶ Preziosi 1983

Driessen 1982, 27-92

⁷ Palyvou 1987, 195-203

⁸ Evans 1921

Graham 1987

Preziosi 1983

⁹ Platon 1971

¹⁰ Driessen 1982, 27-92

Κρήτη. Το σχήμα της τριμερούς διαίρεσης στην ανακτορική αρχιτεκτονική και εικονογραφία. Αρχιτεκτονική λύση ή δήλωση ιερού χώρου;

διαστάσεις θεωρείται «διαμέρισμα ανδρός» και η μικρότερη «διαμέρισμα γυναικός ή βασίλισσας»¹¹.

Στις πιο πολλές των περιπτώσεων, όπως θα δούμε και παρακάτω, συνδέεται με λατρευτικές δραστηριότητες και κάποιοι, ίσως και αυθόρμητα, ονομάζουν τους χώρους αυτούς ιερά. Σε αυτό συμβάλλουν τόσο τα ίδια τα ευρήματα που αποτελούν αναπόσπαστο κομμάτι της ερμηνείας του χώρου και της χρήσης του αλλά και οι εικονογραφικές παραστάσεις με τριμερή κτίρια σε λατρευτικής χρήσης αντικείμενα. Ωστόσο, άσχετα αν σε κάποια δεδομένη χρονική στιγμή ο τριμερής τύπος ιερού παγιώνεται θα πρέπει να αναζητήσουμε και την προέλευσή του. Αν για παράδειγμα οι τρεις χώροι πριν αποκτήσουν ιερό συμβολισμό εξυπηρετούσαν καθαρά πρακτικές ανάγκες όπως π.χ. αρχιτεκτονική λύση για καλύτερο φωτισμό του χώρου στην περίπτωση που το ένα από τα τρία δωμάτια ήταν φωταγωγός. Τα αρχαιολογικά δεδομένα με τα οποία θα δουλέψουμε αποτελούν χαρακτηριστικά παραδείγματα τριμερούς διαίρεσης και αφορούν τόσο σε κτίρια που είναι ελεύθερα στο χώρο αλλά και σε τμήματα μεγαλύτερων συγκροτημάτων (π.χ. Τριμερές Ιερό στο ανάκτορο της Κνωσού).

Η διάρθρωση της εργασίας αυτής είναι η ακόλουθη. Το πρώτο κεφάλαιο αποτελεί μια γενική επισκόπηση των παλαιοανακτορικών και νεοανακτορικών περιόδων τόσο σε κοινωνικό και πολιτικό επίπεδο γενικά αλλά και ειδικά όσον αφορά στο σχήμα της τριμερούς διαίρεσης στην αρχιτεκτονική της νεοανακτορικής περιόδου, στην οποία χρονολογούνται σχεδόν όλα τα παραδείγματα που έχουμε. Δίδεται έμφαση στις αρχιτεκτονικές διαφοροποιήσεις που χρονολογούνται στη νεοανακτορική περίοδο σε σχέση με τις παλαιότερες περιόδους, ώστε να δοθεί μια πιο ολοκληρωμένη εικόνα. Στο δεύτερο κεφάλαιο παρατίθενται τα αρχαιολογικά δεδομένα από τη δυτική και κεντρική Κρήτη, καθώς μόνο σ'αυτές τις περιοχές διακρίνεται ο αρχιτεκτονικός τύπος που μας ενδιαφέρει. Στο τρίτο κεφάλαιο τίθενται ζητήματα μεθοδολογίας σχετικά με την ταύτιση των απεικονίσεων που έχουμε στα παραδείγματα από την εικονογραφία. Στη συνέχεια, γίνεται μια εκτενής αναφορά στη μινωική θρησκεία και παρουσιάζονται τα δεδομένα. Η αναφορά στη θρησκεία κρίνεται απαραίτητη, καθώς όλα τα ευρήματα που αναφέρονται στο κεφάλαιο αυτό είναι σύμφωνα με όλους τους μελετητές συνδεδεμένα με τη λατρεία. Κάποια από

¹¹ Graham 1987
Evans 1921
Nordfelt 1987, 187- 194

Κρήτη. Το σχήμα της τριμερούς διαίρεσης στην ανακτορική αρχιτεκτονική και εικονογραφία. Αρχιτεκτονική λύση ή δήλωση ιερού χώρου;

αυτά προέρχονται από περιοχές της ηπειρωτικής Ελλάδας. Το γεγονός αυτό δεν μας περιορίζει στο να τα παρουσιάσουμε μαζί με αυτά που έχουμε από την Κρήτη, καθώς είναι φανερό ότι σχετίζονται άμεσα, αν δεν είναι μινωικής προέλευσης τελικά.

Ο παρακάτω χρονολογικός πίνακας ακολουθεί εκείνον που προτάθηκε από τους Myers και Cadogan¹². Πρέπει να σημειωθεί, ότι τουλάχιστον όσον αφορά στις χρονολογήσεις της Νεολιθικής εποχής και της Πρωτομινωικής περιόδου υπάρχουν διαφοροποιήσεις ανάμεσα στους ερευνητές. Ορισμένοι προτείνουν υψηλότερες και άλλοι χαμηλότερες χρονολογήσεις. Οι ραδιοχρονολογήσεις για τη νεολιθική Κνωσό (C 14) κυμαίνονται από τα μέσα περίπου της 7^{ης} χιλιετίας για το στρώμα X έως το τέλος της 4^{ης} χιλιετίας για το στρώμα I. Η ραδιοχρονολόγηση του στρώματος I έχει πλέον αναθεωρηθεί και έτσι η μετάβαση από τη Νεολιθική εποχή στην Πρωτομινωική περίοδο τοποθετείται για την Κνωσό στα μέσα της 4^{ης} χιλιετίας π.Χ. Οι Warren και Hankey¹³ προσδιορίζουν την Τελική Νεολιθική περί το 3650/3500 π.Χ. και έτσι ανεβάζουν την αρχή της Πρωτομινωικής περιόδου στα 3500 π.Χ. Για τη Μεσομινωική και Υστερομινωική περίοδο υπάρχει σχετική μόνο ομοφωνία. Σημαντικό σημείο αναφοράς παραμένει ο τελικός χρονολογικός προσδιορισμός της καταστροφής του Ακρωτηρίου της Θήρας με τις συνέπειές του στα κέντρα της μινωικής Κρήτης. Επιπλέον, ιδιαίτερη σημασία για την έρευνα έχουν και οι χρονολογικοί συσχετισμοί μεταξύ Κρήτης και Αιγύπτου. Τα περισσότερα νεοανακτορικά κέντρα καταστρέφονται στο τέλος της ΥΜΙΒ, ενώ η Κνωσός ανοικοδομείται και επανακατοικείται κατά την ΥΜΙΙ. Στο διαχωρισμό των περιόδων σε προανακτορική, παλαιοανακτορική, νεοανακτορική και μετανακτορική προτιμήθηκε ο διαχωρισμός που προτάθηκε από το Ν. Πλάτωνα¹⁴.

¹² Myers και Cadogan 1992, 32-34

¹³ Warren και Hankey 1989

¹⁴ Platon 1966

Κρήτη. Το σχήμα της τριμερούς διαίρεσης στην ανακτορική αρχιτεκτονική και εικονογραφία. Αρχιτεκτονική λύση ή δήλωση ιερού χώρου;

Χρονολογικός Πίνακας

Νεολιθική Εποχή

Ακεραμική και Αρχαιότερη Νεολιθική: 7000-4750 π.Χ.

Μέση Νεολιθική: 4750-4500 π.Χ.

Νεώτερη Νεολιθική: 4500-3750 π.Χ.

Τελική Νεολιθική: 3750-3650/3500 π.Χ.

Πρωτομινωική Περίοδος

Πρωτομινωική I: 3650/3500-3000/2900 π.Χ.

Πρωτομινωική II: 2900-2300/2150 π.Χ.

Πρωτομινωική III: 2300/2150-2160/2025 π.Χ.

Μεσομινωική Περίοδος

Μεσομινωική IA: 2160/1979- 1900 π.Χ.

Μεσομινωική IB: 1800 π.Χ.

Μεσομινωική II και Μεσομινωική IIIA: 1800 –1700/1650 π.Χ.

Μεσομινωική III: 1700/1650-1600π.Χ.

Υστερομινωική Περίοδος

Υστερομινωική IA: 1600-1480 π.Χ.

Υστερομινωική IB: 1480-1425 π.Χ.

Υστερομινωική II: 1425-1390 π.Χ.

Υστερομινωική IIIA1: 1390-1370/1360 π.Χ.

Υστερομινωική IIIA2: 1370/1360-1340/1330 π.Χ.

Υστερομινωική IIIB: 1340/1330-1190 π.Χ.

Υστερομινωική IIIG: 1190-1070 π.Χ.

Υπομινωική: 1070-970 π.Χ.

Προανακτορική εποχή: ΠMI-ΠMII-ΠMIII-MMIA

Παλαιοανακτορική εποχή: MMIB-MMII-MMIII A

Νεοανακτορική εποχή: MMIIIB-YMIB-YMII

Μετανακτορική εποχή: YMIII

Κρήτη. Το σχήμα της τριμερούς διαίρεσης στην ανακτορική αρχιτεκτονική και εικονογραφία. Αρχιτεκτονική λύση ή δήλωση ιερού χώρου;

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

Η θέση της τριμερούς διαίρεσης στην ανακτορική αρχιτεκτονική παράδοση.

Η ανακτορική αρχιτεκτονική αποτελεί σημείο αναφοράς στη μελέτη του μινωικού πολιτισμού. Είναι κοινώς αποδεκτό, πως η αρχιτεκτονική συνδέεται ευθέως με τις κοινωνικές διεργασίες. Καθώς το σχήμα της τριμερούς διαίρεσης είναι εκ των ων ουκ άνευ στις αναφορές σχετικά με τη μινωική αρχιτεκτονική, στο κεφάλαιο που ακολουθεί θα παρουσιαστεί αρχικά το κοινωνικο-πολιτικό πλαίσιο της εποχής. Στη συνέχεια θα δοθεί έμφαση στην αρχιτεκτονική της περιόδου ακμής των δεύτερων «ανακτόρων», δηλαδή στην ΥΜ ΙΑ περίοδο, καθώς τα περισσότερα δεδομένα χρονολογούνται στη Νεοανακτορική περίοδο.

1.1 Γενική θεώρηση της Παλαιοανακτορικής και της Νεοανακτορικής εποχής στην Κρήτη.

Με την έναρξη της ΜΜ περιόδου παρατηρείται δημογραφική άνοδος. Η διεύρυνση των παλαιών οικισμών και η δημιουργία νέων μαρτυρούν μια πιο ουσιαστική αξιοποίηση του χώρου (εικ. 1,2). Υποστηρίζεται ότι τα παλαιά ανάκτορα οικοδομήθηκαν κατά τη διάρκεια της ΜΜ ΙΑ περιόδου, αφού λειτουργούν ήδη στην αρχή της ΜΜ ΙΒ. Στην Κνωσό, κάτω από τα δάπεδα και τα θεμέλια του πρώτου ανακτόρου βρέθηκαν ΜΜ ΙΑ όστρακα¹⁵ (εικ. 3). Στη Φαιστό η πρώτη παλαιοανακτορική φάση (φάση 1^α) φαίνεται να αντιστοιχεί στη ΜΜ ΙΒ (εικ. 4). Στα Μάλια η κατάσταση είναι λιγότερο ξεκάθαρη και η ύπαρξη ενός παλαιοανακτορικού ανακτόρου αμφισβητούνταν για μεγάλο διάστημα (εικ. 5)¹⁶. Σήμερα η ύπαρξή του και η χρονολόγησή του στη ΜΜ ΙΙ περίοδο έχουν πλέον εξακριβωθεί αλλά η χρονολόγηση των προγενέστερων φάσεων κατοίκησης καθώς και η φύση τους παραμένουν ασαφείς. Ωστόσο, ένας αποθέτης θεμελίωσης που περιλάμβανε ένα αγγείο τύπου « τσαγιέρας» τοποθετημένο σε ένα λίθινο πλαίσιο και χρονολογούνταν μεταξύ των ΠΜ ΙΙΙ – ΜΜ ΙΑ περιόδων , αποδεικνύει ότι τα παλαιά ανάκτορα

¹⁵ Hood & Smith 1981, 8

¹⁶ Pelon 1983, 3-19

Κρήτη. Το σχήμα της τριμερούς διαίρεσης στην ανακτορική αρχιτεκτονική και εικονογραφία. Αρχιτεκτονική λύση ή δήλωση ιερού χώρου;

οικοδομήθηκαν το αργότερο στη ΜΜ ΙΑ περίοδο¹⁷. Η περίπτωση του ανακτόρου στη Ζάκρο είναι ακόμα πιο ασαφής¹⁸ και όσο για το δυτικό τμήμα της Κρήτης, είναι πολύ πιθανό να έρθουν στο φως νέες ανακτορικές θέσεις, ιδιαίτερα γύρω από τα Χανιά.

Έχει υποστηριχθεί, ότι τα ανάκτορα είχαν ενταχθεί σε έναν ήδη υπάρχοντα πολεοδομικό ιστό¹⁹. Πράγματι, στα Μάλια όπως και στην Κνωσό, τα ανάκτορα κτίστηκαν πάνω σε κτίρια της ΠΜ περιόδου. Πέραν τούτου, τα κύρια στοιχεία των ανακτορικών πόλεων εξελίχθηκαν συγχρόνως με τα ανάκτορα και ανήκουν στην ίδια φάση κεραμικής. Ιδιαίτερα στα Μάλια, οι αρχιτεκτονικές ομοιότητες μεταξύ της Υπόστηλης Κρύπτης, της Συνοικίας Μ και των αρχιτεκτονικών καταλοίπων των πρώτων ανακτόρων, μαρτυρούν πιθανότατα ότι όλα αυτά τα οικοδομήματα, με λειτουργίες που ίσως αλληλοσυμπληρώνονταν, ανήκουν σε ένα ενιαίο οικοδομικό πρόγραμμα.

Οι αιτίες της απότομης αυτής μεταβολής παραμένουν αδιευκρίνιστες. Η γένεση του ανακτορικού συστήματος της Κρήτης δεν μπορεί να ερμηνευθεί μόνο ως αποτέλεσμα της ανάπτυξης των σχέσεων τους με τους γειτονικούς πολιτισμούς, ακόμη κι αν τα σύγχρονα παραδείγματα των ανακτόρων της Ανατολής, όπως του ανακτόρου στο Μάρι της Συρίας, συνέβαλαν στην ανάπτυξη της μνημειακής αρχιτεκτονικής. Η σύγχρονη έρευνα καταλήγει και εστιάζει περισσότερο στην πολιτισμική συνέχεια από τις αγροτικές κοινότητες της ΠΜ περιόδου στις ανακτορικές πόλεις της ΜΜ. Μένει να εξακριβωθεί πώς, στα πλαίσια αυτής της συνέχειας, η σύγκλιση ορισμένων οικονομικών και κοινωνικών παραγόντων κατάφερε να προκαλέσει τη δομική αλλαγή που εκδηλώνεται με την ίδρυση των ανακτόρων.

Τα πρώτα «ανάκτορα» στην Κρήτη ιδρύονται στην αρχή της δεύτερης χιλιετίας π.Χ. και σχετικά με την αρχιτεκτονική τους ελάχιστα στοιχεία μας είναι γνωστά. Το γεγονός ότι καταστρέφονται βίαια, ορισμένες φορές επανειλημμένα, και αργότερα ακριβώς πάνω σε αυτά οικοδομούνται τα δεύτερα ανάκτορα έχει ως αποτέλεσμα να αγνοούμε τον αρχικό συνολικό σχεδιασμό τους. Είναι, ωστόσο, σχεδόν βέβαιο ότι όλα είχαν τη χαρακτηριστική κεντρική ορθογώνια αυλή, ενώ γύρω της ανεξακρίβωτη παραμένει η οργάνωση των κτιρίων, η οποία, κατά τον Evans, πρέπει να είχε τη μορφή χωριστών μονάδων. Στην Κνωσό, η διοικητική και οικονομική λειτουργία του

¹⁷ Pelon 1983, 3-19

¹⁸ Hägg & Marinatos 1987, 80

¹⁹ van Effenterre 1980, 271

Κρήτη. Το σχήμα της τριμερούς διαίρεσης στην ανακτορική αρχιτεκτονική και εικονογραφία. Αρχιτεκτονική λύση ή δήλωση ιερού χώρου;

ανακτόρου δηλώνεται με τις σειρές αποθηκών και την παρουσία ενός «αποθέτη ιερογλυφικών». Στα Μάλια, έχουν απομείνει στο μεν βορειοδυτικό τομέα ορισμένα ελλiptή κατάλοιπα που θα μπορούσαν να ανήκουν σε ένα συγκρότημα αποθηκών και στον τομέα III, δυο αίθουσες με μνημειακή μορφή όπου και βρέθηκαν δυο ξίφη «γοήτρου»²⁰ (εικ. 5). Στη Φαιστό, χάρη στις συνεχείς επισκευές και την ανύψωση της στάθμης του νέου ανακτόρου διατηρήθηκε ολόκληρο το νοτιοδυτικό τμήμα του παλαιού ανακτόρου, με τη δυτική πρόσοψη και την είσοδο, τις αποθήκες και ένα συγκρότημα δωματίων με δυο ή τρεις ορόφους²¹ (εικ. 4).

Έχουν δοθεί διάφορες ερμηνείες από τους ερευνητές σχετικά με τη γένεση των «ανακτόρων» και το βασικό τους *raison d'être*. Σύμφωνα με τους Watrous και Weingarten η ιδέα του κτιρίου και του τύπου διοίκησης έλκουν την καταγωγή τους από την Εγγύς Ανατολή²². Οι Van Andel και Runnels υποστηρίζουν ότι τα ανάκτορα αναδύθηκαν εξαιτίας της έντασης υπαρχόντων εμπορικών σχέσεων²³. Ήταν μια εύκολη λύση για την αντιμετώπιση των ζητημάτων εκμετάλλευσης της παραγωγής σε συγκεκριμένες περιοχές²⁴. Οι Driessen και MacDonald²⁵ προτείνουν πως καθώς η ιδέα ενός κεντρικού κτιρίου θα μπορούσε να προέρχεται από την Εγγύς Ανατολή μαζί με κάποια στοιχεία διοικητικού χαρακτήρα, τα ίδια τα ανακτορικά συγκροτήματα αντιπροσωπεύουν τη συγκέντρωση δύναμης ανώτερων κοινωνικών ομάδων (*elites*), οι οποίες προέκυψαν με αργούς ρυθμούς στο χρονικό διάστημα από την ΠΜ II έως ΜΜ ΙΑ. Η αύξηση του μεγέθους της εγκατάστασης κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου²⁶ θα μπορούσε να είναι ο κύριος λόγος, καθώς το μέγεθος πλέον επιβάλλει οικονομική και κοινωνική συνοχή.

Κάποια από τα πρώτα στοιχεία σχετικά με το ανακτορικό συγκρότημα της Κνωσού έχουν θρησκευτικό και τελετουργικό χαρακτήρα και είναι πιθανό η κύρια λειτουργία του ανακτόρου να ήταν θρησκευτική σε συνδυασμό με κάποιο είδος κοινωνικού ελέγχου. Το αρχικό μέγεθος του ανακτορικού συγκροτήματος της Κνωσού κατά τη ΜΜ ΙΒ είναι ακόμα υπό αμφισβήτηση, αν και η πιθανή αποκάλυψη της νοτιοδυτικής του πρόσοψης το 1987, θα μπορούσε να παρουσιάζει ένα κτίριο

²⁰ Pelon 1983, 679-703

²¹ Levi 1976

²² Watrous 1987, 65-70

Weingarten 1990, 105-116

²³ Van Andel & Runnels 1988, 247- 254

²⁴ Halstead 1981, 187-213

Watrous 1994, 741-742

²⁵ Driessen & MacDonald 1997, 11

²⁶ Warren 1987, 53

Κρήτη. Το σχήμα της τριμερούς διαίρεσης στην ανακτορική αρχιτεκτονική και εικονογραφία. Αρχιτεκτονική λύση ή δήλωση ιερού χώρου;

κάτοψης U, ανοικτό στο νότιο όριο της Κεντρικής Αυλής και προσανατολισμένο προς το ιερό κορυφής του Γιούχτα (εικ. 3). Αν η βασική σημασία του ανακτορικού κέντρου στην Κνωσό ήταν οικονομικής φύσεως, αλλά ταυτόχρονα κεκαλυμμένη με στοιχεία θρησκευτικού χαρακτήρα, αυτό θα μπορούσε να εξηγήσει το πώς η κοινωνία της εποχής έφτασε στο σημείο να ιδρύσει ένα τόσο σημαντικό κτιριακό συγκρότημα. Στη συνέχεια, η θέση αναπτυσσόταν κατά την Παλαιοανακτορική περίοδο ως ένα οικονομικό και πολιτικό κέντρο με διαρκή επέκταση της περιοχής επιρροής της στις γειτονικές περιοχές της Φαιστού και των Μαλίων. Την ίδια στιγμή, εξακολουθούσε να ελέγχει τις θρησκευτικές δραστηριότητες και την ίδια τη θρησκεία, γεγονός που δυσκολεύει τους αρχαιολόγους στο να διαχωρίσουν τη θρησκευτική έκφραση από τις καθημερινές δραστηριότητες της μινωικής ζωής. Σχετικά πρόσφατα, ο MacGillivray²⁷ παρουσίασε τη δική του εκδοχή για την κάτοψη του Παλαιού Ανακτόρου της Κνωσού. Η προσπάθειά του αυτή διαφωτίζει την αποσπασματική φύση των αρχαιολογικών καταλοίπων που βρίσκονται θαμμένα κάτω από το Νέο ανάκτορο.

Όπως και να έχουν τα πράγματα, τα πρώιμα ανάκτορα της Κνωσού, της Φαιστού και των Μαλίων εξαρχής εμφανίσθηκαν στα πλαίσια πυρήνων μεταξύ αναπτυσσόμενων αστικών κέντρων²⁸. Η κοινωνική οργάνωση της MMIB-II περιόδου, ίσως αντικατοπτρίζεται καλύτερα στα αρχαιολογικά δεδομένα όχι της Κνωσού, αλλά της πόλης και του ανακτορικού συγκροτήματος των Μαλίων. Μια σειρά από επιμελημένης κατασκευής κτίρια, όπως το ίδιο το ανάκτορο, η υπόστυλη κρύπτη, η αγορά και η ανεξαρτησία της στο χώρο, τα διάφορα ιερά και η εντυπωσιακή Συνοικία Μ (Quartier Mu) προσφέρουν μια σχετικά ολοκληρωμένη εικόνα για την κοινωνική οργάνωση της εποχής. Όλα αυτά τα κτίρια εξυπηρετούν κυρίως δημόσιες ανάγκες και παρουσιάζουν μια αρχιτεκτονική μνημειακότητα, η οποία υπογραμμίζει τον πολιτικό τους ρόλο²⁹. Τα κτίρια των Μαλίων μαζί με τα αρχαιολογικά δεδομένα από τη Φαιστό, την Κνωσό και αλλού δημιουργούν μια εικόνα εξειδίκευσης και πολύπλοκης οργάνωσης με μια ανακτορική γραφειοκρατία χρησιμοποιώντας Κρητική Ιερογλυφική Γραφή και Πρωτο- Γραμμική Α γραφή, καθώς και εκλεπτυσμένης τέχνης σφραγίδες, ώστε να παρακολουθούν συνδεδεμένες, μεγάλης κλίμακας οικονομικές δραστηριότητες και αποθήκευση αγαθών. Άγνωστοι

²⁷ MacGillivray 1994, 45-56

²⁸ Cadogan 1994, 57-70

²⁹ Poursat 1992

Κρήτη. Το σχήμα της τριμερούς διαίρεσης στην ανακτορική αρχιτεκτονική και εικονογραφία. Αρχιτεκτονική λύση ή δήλωση ιερού χώρου;

λόγοι προκάλεσαν την εξαφάνιση του περισσότερου πλούτου αυτής της περιόδου, αλλά μερικά υπολείμματα παραμένουν όπως το χρυσό εγχειρίδιο με λαβή από τη Συνοικία Μ και το περιδέραιο με τις μέλισσες από το Χρυσόλακκο, τη βασιλική νεκρόπολη των Μαλίων³⁰. Θησαυροί άγνωστης προέλευσης από την Τόντ και την Αίγινα ίσως να ανήκουν σε αυτή την περίοδο και πιθανόν προέρχονται από μινωικό εργαστήριο³¹. Η εικόνα που σχηματίζεται είναι αυτή μιας συγκριτικά πολύπλοκης και εύρωστης οικονομικά κοινωνίας και όμοια σε πολλά σημεία με κοινωνίες της Εγγύς Ανατολής και της Αιγύπτου. Θα έλεγε κανείς, ότι η κύρια διαφορά με τους Αιγυπτίους είναι η πεποίθηση για τη χαρά της ζωής και όχι για το θάνατο.

Τα τρία κύρια Πρώτα ανακτορικά συγκροτήματα της Κνωσού, της Φαιστού και των Μαλίων υπέστησαν διάφορες μερικές καταστροφές, αλλά τελικά καταστράφηκαν ολοκληρωτικά κατά την ίδια κεραμική φάση (ΜΜ ΙΙΒ) (εικ. 3, 4, 5). Αυτό που προκάλεσε την καταστροφή ήταν ισχυρές πυρκαγιές και αρκετές άλλες σημαντικές θέσεις, όπως το Μοναστηράκι στην πεδιάδα του Αμαρίου, είχαν την ίδια κατάληξη³². Οι αιτίες των καταστροφών παραμένουν άγνωστες, παρά το γεγονός ότι κάποιες από τις θέσεις επανοικοδομούνται σχεδόν αμέσως και άλλες εγκαταλείπονται, ίσως εξαιτίας εχθροπραξιών εσωτερικού χαρακτήρα, ενδεχομένως και μεταξύ των ανακτορικών κέντρων σχετικά με εδαφικές διεκδικήσεις ή λόγω δυσκολιών στο διεθνές εμπόριο³³. Αν τα παραπάνω ισχύουν, η Κνωσός φαίνεται να βγαίνει νικήτρια από όλο αυτό και έχει τον έλεγχο των σημαντικότερων τμημάτων του νησιού.

Η ΜΜ ΙΙΙ φάση παραμένει για τους μελετητές προβληματική, εξαιτίας του μεταβατικού χαρακτήρα που παρουσιάζει, τον οποίο οι πρόσφατες έρευνες δεν κατάφεραν να δια φωτίσουν ικανοποιητικά³⁴. Νέοι οικισμοί ιδρύονται στο διάστημα από τη ΜΜ ΙΙΙ ως την αρχή της ΥΜ ΙΑ φάσης, κάποιιοι από τους οποίους ήταν σε τέτοιο βαθμό υπό την επιρροή της Κνωσού, που θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν ακόμα και «κνωσιακές αποικίες»³⁵ (εικ. 2). Ωστόσο, έγιναν κάποιες προσπάθειες να επανοικοδομηθούν τα ανάκτορα. Φαίνεται πως τα οικοδομικά προγράμματα ήταν εκτεταμένα και ίσως δεν είχαν ολοκληρωθεί όταν ξεκινούσε η χρήση του πρώτου ΥΜ ΙΑ ρυθμού στην κεραμική και έγινε ο μεγάλος σεισμός. Οι επίδραση του σεισμού

³⁰ Poursat 1992

³¹ Warren & Hankey 1989, 131-134

³² Watrous 1994, 742-744

³³ Strøm 1980, 105-123

³⁴ Walberg 1992

³⁵ Branigan 1981, 23-33

Κρήτη. Το σχήμα της τριμερούς διαίρεσης στην ανακτορική αρχιτεκτονική και εικονογραφία. Αρχιτεκτονική λύση ή δήλωση ιερού χώρου;

αυτού πρέπει να έγινε αισθητή στη Θήρα, τη Ρόδο, την Κω και ίσως σε ακόμα πιο μακρινές περιοχές³⁶.

Το σεισμό της MM ΙΙΒ/ΥΜ ΙΑ περιόδου ακολούθησε μια νέα ακμή του μινωικού πολιτισμού. Παρατηρείται μια σειρά αλλαγών σε σχέση με την Παλαιοανακτορική περίοδο στην τέχνη και τη χειροτεχνία, την κοινωνικο-πολιτική οργάνωση, τη γραφή και τη θρησκεία³⁷. Μια διαφοροποίηση που κάνει ακόμα πιο ορατή την αλλαγή είναι η οικοδόμηση γύρω από το ανακτορικό συγκρότημα της Κνωσού κτιρίων μνημειακής αρχιτεκτονικής και διαστάσεων. Διάφοροι τύποι κτιρίων περιέκλειαν το ανάκτορο ήδη από την MM ΙΑ. Η παρουσία των νέων και μεγάλων κτιρίων έχει και μια οικονομική παράμετρο. Σκοπός είναι πλέον η στέγαση εργαστηρίων, αποθηκευτικών χώρων και ίσως κάποιων διοικητικών λειτουργιών. Στην ΥΜ ΙΑ φάση, οι οικίες αυτές παρουσιάζουν βιοτεχνικό χαρακτήρα και ενδεχομένως να ήταν κατοικίες αξιωματούχων που εργάζονταν στο ανάκτορο. Κατά μια άποψη, θα έλεγε κανείς ότι διαφαίνεται η ανάδυση μιας νέας κοινωνικής τάξης, η οποία φροντίζει τα μέλη της να κατοικούν σε επιμελημένης κατασκευής συνοικίες κοντά στο ανακτορικό συγκρότημα για να συντηρούνται από αυτό. Δεν υπάρχουν σαφείς αποθηκευτικοί χώροι κοντά στο κεντρικό κτίριο. Οι αλλαγές στο πολιτικό σκηνικό μαρτυρούνται στην κατασκευή των νέων ανακτορικών κέντρων σε όλη την έκταση της Κρήτης με επιμελημένα κτίρια στις Αρχάνες, την Τύλισο, την Αγ. Τριάδα, τον Κομό, τα Γουρνιά, το Γαλατά, τον Πετρά και τη Ζάκρο.

Η τέχνη και η χειροτεχνία έφτασαν σε μεγαλύτερη ακμή και ειδικά στη μεταλλουργία, την επεξεργασία ελεφαντοστού, τη λιθοτεχνία και στη χρήση της φαγεντιανής³⁸. Παραδόξως, όπως και στην Παλαιοανακτορική περίοδο, πολλά από τα δεδομένα εντοπίζονται εκτός Κρήτης. Σε αυτή την περίπτωση τα σημαντικότερα παραδείγματα προέρχονται από τους Κάθετους Λακκοειδείς τάφους των Μυκηνών. Ο κύριος λόγος γι' αυτό είναι το γεγονός ότι στην Κρήτη, όπου έχουν βρεθεί ΥΜ ΙΑ αποθέσεις, η επανακατοίκηση στην ΥΜ ΙΒ έχει ουσιαστικά συνεχίσει και εξελίξει την παράδοση της ΥΜ ΙΑ και είναι δύσκολο τα αντικείμενα να χρονολογηθούν στη μια ή στην άλλη περίοδο με ευκολία. Επιπρόσθετα, η Κρήτη δεν έχει έως τώρα αρκετά αρχαιολογικά δεδομένα που να αφορούν σε τάφους της Νεοανακτορικής

³⁶ Warren 1991, 339-340

Hood 1996, 10-16

³⁷ Driessen & Schoep 1995, 649-664

³⁸ Hood 1978

Κρήτη. Το σχήμα της τριμερούς διαίρεσης στην ανακτορική αρχιτεκτονική και εικονογραφία. Αρχιτεκτονική λύση ή δήλωση ιερού χώρου;

περιόδου και δεν έχει να παρουσιάσει κάτι ισάξιο σε πλούτο με το περιεχόμενο των Κάθετων Λακκοειδών.

Τα ευρήματα από τους Κάθετους Λακκοειδείς τάφους των Μυκηνών στοιχειοθετούν μια άλλη πλευρά της ΥΜ ΙΑ, τις εξωτερικές σχέσεις. Πρέπει να σημειωθεί, ότι κατά τη διάρκεια της ΥΜ ΙΑ δεν είναι μόνο οι εξαγωγές κεραμικής που πιστοποιούν εξωτερικές επαφές, αλλά και άλλα στοιχεία όπως τα μινωικά ή μινωίζοντα πολύτιμα κτερίσματα από τις Μυκήνες, οι αναφορές για τους Κεφτιού στις αρχές της 18^{ης} Δυναστείας στην Αίγυπτο και οι μινωίζουσες τοιχογραφίες από την Άβαρη, την πρωτεύουσα των Υκσώς στο Δέλτα του Νείλου, στα τέλη του 16^{ου} αιώνα π. Χ.³⁹. Λίθινα αγγεία αιγυπτιακής προέλευσης που βρέθηκαν στην Κνωσό μαρτυρούν μακροχρόνιες επαφές μεταξύ των δυο περιοχών. Η υιοθέτηση μιας Γραμμικής γραφής στην Κύπρο θα μπορούσε επίσης να θεωρηθεί ως στοιχείο επαφών μεταξύ των δυο νησιών⁴⁰. Η παρουσία κεραμικής διευρύνει τη γεωγραφική επιρροή στις Κυκλάδες και τα Δωδεκάνησα, αλλά αυτό ίσως να αφορά σε ένα άλλο τύπο επαφών.

1.2 Νεοανακτορική αρχιτεκτονική

Κατά τη νεοανακτορική περίοδο (1600- 1450 π. Χ.), το «αρχιτεκτονικό τοπίο» της Κρήτης χαρακτηρίζεται από την παρουσία συγκροτημάτων μνημειακής μορφής και εξαιρετικά εξεζητημένης και επιμελημένης κατασκευής. Τα γνωστά ανάκτορα, αλλά και από καλής κατασκευής μικρότερα κτίρια, τις λεγόμενες «επαύλεις», οι οποίες πολύ σπάνια βρίσκονται απομονωμένες σε μια περιοχή και συχνότερα δεσπόζουν ενός ευρύτερου οικισμού. Αυτό το «τοπίο» είναι τυπικό για την ΥΜ ΙΑ περίοδο, καθώς σύμφωνα με τους ερευνητές⁴¹ οι αλλαγές στην ΥΜ ΙΒ οφείλονται στην αναστάτωση που προκάλεσε η έκρηξη του ηφαιστείου της Θήρας. Γενικά, θεωρείται ότι στην Κρήτη αυτή την περίοδο, μέσω της αρχιτεκτονικής, διαφαίνονται και πολιτικές εξελίξεις. Η ίδρυση των νέων ανακτόρων δηλώνει ενίσχυση της

³⁹ Hankey 1993, 13-14

Bietak 1994, 44-58

Bietak 1996

Marinatos 1994, 89-93

⁴⁰ Palaima 1989, 121-187

⁴¹ Driessen & McDonald 1997

Κρήτη. Το σχήμα της τριμερούς διαίρεσης στην ανακτορική αρχιτεκτονική και εικονογραφία. Αρχιτεκτονική λύση ή δήλωση ιερού χώρου;

συγκεντρωτικής εξουσίας και παράλληλα η παρουσία όμοιων κτιρίων αλλά μικρότερων σε μέγεθος στην περιφέρεια την διάδοσή της.

Η βιβλιογραφία σχετικά με τα τέσσερα ανακτορικά συγκροτήματα της μινωικής Κρήτης είναι πολύ πλούσια, ωστόσο, η αναφορά μας θα περιορισθεί στις βασικές αρχιτεκτονικές αρχές που τα διέπουν και στις υπάρχουσες μεταξύ τους διαφορές και ομοιότητες.

Τα τέσσερα γνωστότερα και γενικώς αποδεκτά από όλους τους ερευνητές, μεγάλα «ανάκτορα» της Κρήτης ή *αστικές μεγακατασκευές (urban megastructures)*, όπως τα χαρακτηρίζει ο Preziosi⁴², είναι κτισμένα σε διαφορετικές τοπογραφικά θέσεις. Η Κνωσός (εικ. 1, 3) και η Φαιστός (εικ. 1, 4) σε χαμηλούς ή ψηλότερους λόφους με ομαλές πλαγιές διατάσσονται σε πολλά επίπεδα, τα Μάλια (εικ. 1, 5) και η Ζάκρος (εικ.1) σε πεδινές και παραθαλάσσιες τοποθεσίες. Σε σχέση με τις πόλεις τους παρατηρείται ότι ο προσανατολισμός των «ανακτόρων» είναι διαφορετικός από των αντίστοιχο των αστικών οικιών, γεγονός που ενδεχομένως να σημαίνει ότι οικοδομήθηκαν, όταν οι οικίες είχαν ήδη οικοδομηθεί. Τα «ανάκτορα» είναι αποτέλεσμα σχεδιασμού και οργάνωσης. Δεν πρόκειται για κτίρια που κατασκευάστηκαν σταδιακά, με επιμέρους προσθήκες που έγιναν με την πάροδο του χρόνου. Είναι κατασκευασμένα με πολύ καλής ποιότητας υλικά τόσο στους εσωτερικούς όσο και στους εξωτερικούς τους χώρους. Επιπρόσθετα, διακοσμούνται με υψηλής τέχνης τοιχογραφίες και έγχρωμα κονιάματα στα δάπεδα και σε μικρότερες σταθερές κατασκευές. Η διαρρύθμιση και η σκευή των επιμέρους χώρων υποδηλώνει, άλλοτε με αρκετή σαφήνεια και άλλοτε όχι, τη λειτουργία των ποικίλων χώρων και το ρόλο που διαδραμάτισαν τα ανακτορικά συγκροτήματα στην κοινωνία της εποχής τους. Πρόκειται για τα κέντρα αναφοράς, την έδρα της πολιτικής «συγκεντρωτικής» εξουσίας, η οποία ασκούσε διοικητικό-οικονομικό έργο, αλλά και έλεγχε ή εκπροσωπούσε τη θρησκευτική αρχή⁴³. Ο Hiller⁴⁴, παραλληλίζοντας τα

⁴² Preziosi 1983, 78-178

⁴³ Evans 1921

Evans 1922

Evans 1930

Αλεξίου 1969, 149-270

Graham 1987, 23-47

Cadogan 1976, 29-83, 92-103, 110-128

Levi 1976

Levi 1981

Van Effenterre 1980

Preziosi 1983, 78-157

Driessen & Mac Donald 1997, 139-148, 181-186, 195-200, 235-238

Κρήτη. Το σχήμα της τριμερούς διαίρεσης στην ανακτορική αρχιτεκτονική και εικονογραφία. Αρχιτεκτονική λύση ή δήλωση ιερού χώρου;

«ανάκτορα» της Κρήτης με τα αντίστοιχα της Ανατολής, σημειώνει την απουσία ελεύθερων ανεξάρτητων ιερών στο νησί κατά τη νεοανακτορική περίοδο και προτείνει να αποκαλούνται τα ανακτορικά συγκροτήματα *ανάκτορα-ιερά*, δηλαδή χώροι που επιτελούν τους δυο ρόλους και ταυτόχρονα εκπληρώνουν και τις δυο λειτουργίες.

Όλα τα ανάκτορα ήταν πολυόροφα κτίρια. Διαθέτουν ορθογώνια πλακοστρωμένη, με εξαίρεση την αυλή του «ανακτόρου» της Ζάκρου, κεντρική αυλή με κιονοστοιχίες στις πλευρές της, η οποία θα μπορούσε να λειτουργεί φυγόκεντρα, δηλαδή όλα να ξεκινούν και να καταλήγουν σε αυτή. Γύρω από την αυλή διατάσσονται σε ορθογώνιο σχηματισμό αλλά ασύμμετρα, τα διάφορα διαμερίσματα. Παράλληλα, η ύπαρξη άλλων αύλειων χώρων, για παράδειγμα μεγαλύτερος αριθμός αυλών απαντάται στη Φαιστό, και κυρίως της δυτικής αυλής, κοινής και στα τέσσερα, εξυπηρετούσε ενδεχομένως διαφορετικούς σκοπούς⁴⁵. Διαθέτουν μια τουλάχιστον μνημειακή είσοδο με πρόπυλο και άλλες δευτερεύουσες⁴⁶. Με εξαίρεση τη Ζάκρο, η κύρια είσοδος στα «ανάκτορα» εντοπίζεται στη δυτική αυλή. Πρέπει ωστόσο να σημειωθεί, ότι στην περίπτωση των τριών «ανακτόρων» της Κνωσού, της Φαιστού και των Μαλίων, διαφοροποιήσεις παρατηρούνται ως προς τη μνημειακότητα και την προσβασιμότητα των μνημειακών εισόδων. Η δυτική πτέρυγα φαίνεται ότι είχε κοινή λειτουργία και στα τέσσερα «ανάκτορα». Στην πτέρυγα αυτή στεγάζονται οι αποθήκες, τα αρχειοφυλάκεια, τα θησαυροφυλάκεια και οι λατρευτικοί χώροι. Οι αποθήκες κτίζονται σε παράλληλες σειρές κατά μήκος κεντρικού διαδρόμου με τη στενή πλευρά τους, όπου βρίσκονται και οι εισοδοί, στραμμένη σε αυτόν. Πιθανολογείται ότι υπήρχαν αποθήκες και στον όροφο. Κοινό, επίσης, χαρακτηριστικό των «ανακτόρων» είναι η διάταξη των υποστηριγμάτων των κιόνων. Είναι πολλές φορές περιττού αριθμού και τέμνονται στις όψεις κατά τον άξονα. Οι χώροι διαμονής και υποδοχής που οργανώνονται με πολύθυρα και συστήματα αιθουσών (Minoan Hall) διαφοροποιούνται από «ανάκτορο» σε «ανάκτορο». Ορισμένοι βρίσκονται στο ισόγειο, αλλά αρκετοί βρίσκονται και στους πάνω ορόφους. Στην Κνωσό και στην Ζάκρο βρίσκονται στην ανατολική πτέρυγα, ενώ στη Φαιστό στη βόρεια και στα Μάλια στη βορειοδυτική. Οι χώροι διαμονής του

Preziosi & Hitchcock 1999, 63-71, 92-109

Hitchcock 2000

⁴⁴ Hiller 1987, 57-64

⁴⁵ Hitchcock 2000, 63-68, 98-125

⁴⁶ Hitchcock 2000, 74-82

Κρήτη. Το σχήμα της τριμερούς διαίρεσης στην ανακτορική αρχιτεκτονική και εικονογραφία. Αρχιτεκτονική λύση ή δήλωση ιερού χώρου;

ισογείου, όπως είναι γνωστοί, απαρτίζονται από συστήματα αιθουσών και μια δεξαμενή καθαρμών σε άμεση γειτνίαση και γι αυτό έχει διατυπωθεί η άποψη από τη Nordfeldt⁴⁷ ότι είχαν μάλλον λατρευτικό χαρακτήρα. Η άποψη αυτή βασίστηκε σε αρχιτεκτονικά δεδομένα, στην ύπαρξη δεξαμενής καθαρμών και σε κινητά ευρήματα. Τα περισσότερα από τα ευρήματα προέρχονται από τις δεξαμενές καθαρμών, ενώ πολύ λιγότερα από τους άλλους χώρους. Σύμφωνα με την ίδια ερευνήτρια, το ίδιο ισχύει και για τις οικίες, όπου συναντάται το αυτό αρχιτεκτονικό σχήμα. Τα εργαστήρια στην Κνωσό βρίσκονται στα βορειοανατολικά και νότια, στη Φαιστό στα βορειοανατολικά (το νοτιοανατολικό τμήμα του «ανακτόρου» έχει κατολισθήσει και είναι άγνωστο ποιους χώρους περιελάμβανε), στη Ζάκρο και στα Μάλια στο νότιο τμήμα. Ενδιαφέρον παρουσιάζουν, επίσης, οι *θεατρικοί χώροι* ή *βαθμιδωτές πλατφόρμες*, όπως τις αποκαλεί η Hitchcock⁴⁸, με στόχο να τις αποφορτίσει από συγκεκριμένο σημασιολογικό περιεχόμενο που τους προσέδωσαν οι παλαιότεροι ερευνητές. Τέτοιοι χώροι απαντούν στην Κνωσό, στη Φαιστό, στα Μάλια αλλά και στα Γουρνιά και πιθανόν στην Αγ. Τριάδα. Ωστόσο, φαίνεται ότι εξυπηρετούσαν διαφορετικούς σκοπούς σε κάθε περίπτωση.

Η συνολική έκταση των ανακτορικών συγκροτημάτων διαφέρει με μεγαλύτερο της Κνωσού, ενώ κατά σειράν ακολουθούν της Φαιστού, των Μαλίων και της Ζάκρου. Σημαντικές διαφοροποιήσεις σημειώνονται, επίσης, στα υλικά δομής, εφόσον οι πρώτες ύλες ποίκιλλαν από περιοχή σε περιοχή. Ενδιαφέρον παρουσιάζει το γεγονός, ότι σε κάθε «ανάκτορο» εντοπίζονται και ορισμένοι χώροι, οι οποίοι είναι μοναδικοί από αρχιτεκτονική και λειτουργική άποψη, όπως λόγου χάρη η εξέδρα της δυτικής πτέρυγας, η γνωστή και ως *loggia* και οι ανατολικές αποθήκες στα Μάλια, η αίθουσα της δεξαμενής και η τυκτή κρήνη στην ανατολική πτέρυγα της Ζάκρου, η υπόστυλη κλίμακα στη νοτιοδυτική είσοδο της Κνωσού ή το περιστύλιο στη βορειοδυτική πτέρυγα της Φαιστού. Τόσο στα ισόγεια όσο και στους άνω ορόφους, όσο είναι κανείς σε θέση να διαπιστώσει ανασκαφικά, οι κεντρικές αίθουσες έφεραν πολλαπλά συστήματα πολυθύρων⁴⁹.

Οι μινωικές επαύλεις είναι κτίσματα μεγαλόπρεπα, μνημειακής αρχιτεκτονικής, τόσο στη σχεδίαση όσο και τη λειτουργικότητα. Διαφέρουν από τις απλές κατοικίες. Για τις απλές οικίες, το λεγόμενο «μωσαϊκό της πόλης» από την

⁴⁷ Nordfeldt 1987, 187-194

⁴⁸ Hitchcock 2000, 68-72

⁴⁹ Hitchcock 2000, 142-145

Κρήτη. Το σχήμα της τριμερούς διαίρεσης στην ανακτορική αρχιτεκτονική και εικονογραφία. Αρχιτεκτονική λύση ή δήλωση ιερού χώρου;

Κνωσό αποτελεί ένα ικανοποιητικό σημείο αναφοράς. Για τις κατοικίες της πλούσιας και επιφανούς μερίδας του πληθυσμού της εποχής οι μόνοι ίσως, και πάντως οι καλύτεροι, μάρτυρες είναι τα σωζόμενα αρχιτεκτονικά κατάλοιπα.

Η έρευνα από τα χρόνια του Evans και των Ξανθουδίδη και Χατζηδάκη, έως τις μέρες μας, έχει φέρει στο φως σημαντικό αριθμό κτιρίων που εύκολα ξεχωρίζουν, έτσι ώστε να μην είναι δυνατό να χαρακτηριστούν απλώς «μέρη- μονάδες» οργανωμένων οικιστικών συνόλων. Οι διαστάσεις τους, η μνημειακότητα της κατασκευής, η εσωτερική διαρρύθμιση και ο χαρακτήρας των χώρων, αλλά πάνω απ' όλα η επιλογή της θέσης τους μαρτυρούν για την ιδιότητα και το αξίωμα του ιδιοκτήτη τους. Ίσως να ήταν αριστοκράτης με κοσμική και θρησκευτική εξουσία, πάντως όχι αυτόνομος κύριος μιας περιοχής, αλλά σε άμεση εξάρτηση από το μεγάλο άρχοντα⁵⁰, κάτι σαν τον βασιλιά-ιερέα (King- priest) στα μεγάλα ανάκτορα της Κνωσού, της Φαιστού, των Μαλίων και της Ζάκρου. Υπάρχουν ενδείξεις που επιτρέπουν να θεωρήσουμε ότι οι «επαύλεις» ήταν μονάδες ενός καλά οργανωμένου διοικητικού μηχανισμού και έπαιζαν σημαντικό ρόλο στην εύρυθμη λειτουργία της μινωικής διοίκησης⁵¹.

Εκτός από τον Preziosi, στη νεοανακτορική οικιστική αρχιτεκτονική αναφέρονται και άλλοι μελετητές, όπως ο Πλάτων⁵² ή ο McEnroe⁵³. Στη μελέτη του ο δεύτερος επιχειρεί την κατάταξη των οικιών της εποχής αυτής σε τρεις τύπους ανάλογα με το μέγεθος, την κατασκευή, τον τύπο και την οργάνωση των χώρων τους. η κατηγοριοποίηση αυτή έχει αντιμετωπισθεί από πολλούς μελετητές με κριτικό τρόπο. Οι νέες προτάσεις διάκρισης των μινωικών οικιών από τον van Effenterre⁵⁴ και τους Betancourt και Μαρινάτου⁵⁵ είναι πολύ ενδιαφέρουσες.

Σύμφωνα με την άποψη του πρώτου οι μινωικές «επαύλεις», ένας όρος που επινοήθηκε και επικράτησε από την εποχή του Evans επηρεασμένος από τα βικτωριανά πρότυπα, μπορούν να ενταχθούν στις εξής τρεις κατηγορίες : *ανακτορικό κτίριο* (princely villa), π.χ. η Αγία Τριάδα (εικ 51), *μέγαθρο* (residential villa), π.χ. η Οικία Ε στα Μάλια και οι Οικίες της Τυλίσου (εικ. 13) και η *αγροικία ή απλή έπαυλη* (domanial villa), π.χ. η Οικία στο Βαθύπετρο (εικ. 22, 26) και στο Σκλαβόκαμπο.

⁵⁰ Πλάτων 1965, 224

⁵¹ Platon 1981, 84

⁵² Πλάτων 2000

⁵³ McEnroe 1982

⁵⁴ van Effenterre 1997, 10- 11

⁵⁵ Betancourt & Marinatos 1997, 91- 92

Κρήτη. Το σχήμα της τριμερούς διαίρεσης στην ανακτορική αρχιτεκτονική και εικονογραφία. Αρχιτεκτονική λύση ή δήλωση ιερού χώρου;

Σύμφωνα με την άποψη των δευτέρων, οι οποίοι ουσιαστικά βασίστηκαν στην αρχιτεκτονική και στην τοποθεσία στην οποία οικοδομούνται τα νεοανακτορικά κτίρια προτείνονται τα εξής : η *εξοχική έπαυλη* (country villa), αυτή που βρίσκεται απομονωμένη στην ύπαιθρο (ο πιο σπάνιος τύπος), η *έπαυλη- μέγαρο κάποιου φέουδου* (manorial villa), π.χ. η Αγία Τριάδα, η οποία δεσπόζει ενός ευρύτερου οικισμού ή κώμης και τέλος η *αστική έπαυλη* (urban villa), αυτή που κτίζεται στα όρια μιας μεγάλης πόλης ή στα περίχωρά της.

Το κοινό στοιχείο και στις δυο κατηγοριοποιήσεις είναι ότι εξ αρχής είχαν διαμορφωθεί ειδικοί χώροι για την τέλεση της λατρείας, όπως κρύπτες πεσσών, δεξαμενές καθαρμών και οικιακά μικρά ιερά. Οι τυπολογίες αυτές βασίστηκαν σε κοινά γενικά χαρακτηριστικά τόσο αρχιτεκτονικά, όσο και λειτουργικά. Για κάθε κατηγορία υπάρχουν εξαιρέσεις ή πιθανές ενστάσεις. Είναι απολύτως λογικό καθώς η κατάσταση δεν είναι κάθε φορά τόσο ξεκάθαρη για την ακριβή λειτουργία των κτιρίων αυτών.

Σύμφωνα με τον Αλεξίου, οι «επαύλεις» δεν είναι κοινές οικίες αλλά ενδιαιτήματα αρχόντων πολιτική ή και θρησκευτικής εξουσίας, κέντρα γεωργικού, τις περισσότερες φορές, ενδιαφέροντος⁵⁶, σε σημεία ελέγχου της γεωργικής παραγωγής, των θαλάσσιων και εμπορικών κέντρων.

Τα σπουδαία αυτά οικοδομήματα χαρακτηρίζονται από τους ανασκαφείς και τους ερευνητές ως επαύλεις, μέγαρα ή αγροικίες. Οι ονομασίες αυτές είναι εντελώς συμβατικές και δεν ανταποκρίνονται προς κάποια ιδιαίτερα γνωρίσματα, μοναδικά για το είδος του κάθε κτιρίου. Περισσότερο προσδιοριστικός θα μπορούσε να είναι ο όρος «αγροικία», που οπωσδήποτε σημαίνει «κέντρο εξουσιαστικό και διοικητικό, σε μοναχικό κάπως μέρος, αρκετά μακριά από ανακτορικό κέντρο και σε επίκαιρο σημείο μιας περιορισμένης και εντελώς καθορισμένης εδαφικά και παραγωγικά καλλιεργήσιμης έκτασης»⁵⁷.

Οι ανασκαφείς που ερεύνησαν και δημοσίευσαν ή έστω έδωσαν τις πρώτες εκθέσεις για τα κτίρια αυτά, τα χαρακτηρίζουν, χωρίς ιδιαίτερο προβληματισμό ως επαύλεις, αγροικίες, βίλες ή μέγαρα. Μέγαρο και έπαυλη δε συνεπάγεται και διαφορά στη αρχιτεκτονική μορφή. Πιο ουσιαστικό φαίνεται να είναι το στοιχείο της θέσης που βρίσκονται και της ιδιότητας του ενοίκου, του ρόλου του στην κοινωνική και διοικητική ιεραρχία. Γενικά, από τη θέση τους στους τόπους παραγωγής ή τη

⁵⁶ Αλεξίου 1964, 39-40

⁵⁷ Μπόνιας 1079, 45

Κρήτη. Το σχήμα της τριμερούς διαίρεσης στην ανακτορική αρχιτεκτονική και εικονογραφία. Αρχιτεκτονική λύση ή δήλωση ιερού χώρου;

σημασία τους στη διοικητική οργάνωση και κατ' επέκταση στην κοινωνική ζωή μπορούν να χαρακτηρίζονται έτσι ή αλλιώς. Εξετάζοντας το ελάχιστο δημοσιευμένο υλικό ή σχολιάζοντας τις πρώτες ανασκαφικές εκθέσεις ή αναφορές των μεγάρων, επαύλεων και αγροικιών διαπιστώνεται η απεραντοσύνη και η πολυπλοκότητα του όλου ζητήματος⁵⁸.

Η μινωική αρχιτεκτονική είτε πρόκειται για ανάκτορα, μέγαρα, βίλες, αγροικίες ή ακόμα και σπίτια είναι αδιαίρετη και πάντοτε στοχεύει με τα ίδια κριτήρια στην εξυπηρέτηση των σκοπών για τους οποίους ιδρύθηκαν τα δημιουργήματά της. Εξάλλου, φαίνεται ότι τα ανάκτορα αποτελούν το πρότυπο, όλα τα άλλα κτίσματα είναι απομιμήσεις σε κλίμακα ανάλογη των αναγκών και της σημασίας τους⁵⁹.

Θα περιοριστούμε να εξετάσουμε τα γενικά χαρακτηριστικά των επαύλεων, αγροικιών και μεγάρων της Κρήτης, κυρίως της επαρχίας, που συγκεκριμένοι λόγοι οδήγησαν στη δημιουργία τους σε επιλεγμένες θέσεις. Είναι κοινώς αποδεκτό, ότι η ανάγκη που οδήγησε στη γένεση αυτού του είδους αρχιτεκτονημάτων έχει σχέση με την οργάνωση και την αναδιάρθρωση που ακολούθησε μετά την τελευταία Μεσομινωική περίοδο. Το σχήμα που προκύπτει δείχνει μια καλά οργανωμένη εξουσία, ενιαία και αδιαίρετη τουλάχιστον σε μια ορισμένη χρονική περίοδο⁶⁰. Στο συμπέρασμα αυτό οδηγεί και η ανεύρεση σφραγισμάτων από την ίδια σφραγίδα, πιθανότατα κνωσιακή, στην Αγ. Τριάδα, το Σκλαβόκαμπο, τη Ζάκρο και τα Γουρνιά⁶¹ (εικ.1). Το γεγονός αυτό αποτελεί μια ένδειξη για το τρόπο επικοινωνίας και αλληλογραφίας του κέντρου με τους περιφερειακούς άρχοντες.

Με τους τοπικούς άρχοντες λειτουργεί καλύτερα η διοίκηση, η κεντρική εξουσία βρίσκεται πιο κοντά στην παραγωγή, η οποία ελέγχεται πιο στενά και παρέχεται η δυνατότητα να συγκεντρώνεται σε πολλά μικρά κέντρα. Πολλές επαύλεις βρίσκονται στα όρια οικισμών, όπως στην Τύλισο, ή σε άμεση σχέση με τα ανάκτορα, όπως η «βασιλική επαύλη» της Κνωσού. Ο Πλάτων⁶² αναφέρει ότι σίγουρα υπάρχουν πολλές επαύλεις- αγροικίες, ότι πολλές απ' αυτές ανασκάφηκαν με την ευκαιρία εκτέλεσης δημόσιων ή κοινοτικών έργων και κατά συνέπεια είναι

⁵⁸ Μπόνιας 1979, 46

⁵⁹ Μπόνιας 1979, 46

⁶⁰ Αλεξίου 1962, 40

⁶¹ Μπόνιας 1979, 49

⁶² Platon 1981, 395

Κρήτη. Το σχήμα της τριμερούς διαίρεσης στην ανακτορική αρχιτεκτονική και εικονογραφία. Αρχιτεκτονική λύση ή δήλωση ιερού χώρου;

κατεστραμμένες πριν αρχίσει η έρευνα και ότι «υπάρχουν κι άλλες των οποίων γνωρίζουμε τη θέση, αλλά δε μας δόθηκε ακόμα η δυνατότητα να τις ανασκάψουμε».

Στις κατόψεις των ανεσκαμμένων «επαύλεων» μπορούν αναγνωσθούν τα παρακάτω στοιχεία :

- Άνετος χώρος κατοικίας για τον άρχοντα και την οικογένειά του
- Αυλή ή κάποιος ανοικτός χώρος για συγκεντρώσεις και εκδηλώσεις κοσμικού ή θρησκευτικού χαρακτήρα
- Χώρος κατοικίας του υπηρετικού προσωπικού
- Χώρος ιερού
- Εγκαταστάσεις μαγειρείου
- Αποθήκες αγαθών
- Βιοτεχνικές και εργαστηριακές εγκαταστάσεις⁶³

Τα στοιχεία αυτά και ιδιαίτερα τα δυο πρώτα είναι τόσο μνημειακά και εκτεταμένα ανάλογα προφανώς με το βαθμό του κατόχου της οικίας, τη θέση του στην ιεραρχία του ιερατείου ή ίσως και την απόσταση από την κεντρική εξουσία και βέβαια τον πλούτο της περιοχής. Είναι φυσικό να βρίσκονται πολυτελή και άνετα μέγαρα σε εύφορες περιοχές π.χ. Τύλισος και σε πιο ορεινά ή απομονωμένα μέρη, άρα πιο φτωχά, κτίζονται πιο «επαρχιακά» μέγαρα π.χ. Σκλαβόκαμπος⁶⁴.

Το νέο πρόσωπο της Κρήτης μπορεί να ερμηνευθεί με δυο τρόπους. Είτε ιδρύονται νέα ανεξάρτητα κέντρα βασισμένα λίγο ως πολύ στο ανακτορικό μοντέλο, είτε εγκαθιδρύονται νέα ανακτορικά συγκροτήματα προκειμένου να ελέγχουν μεγάλες περιοχές, κάποιες από τις οποίες βρίσκονται αρκετά μακριά από τα ίδια τα ανάκτορα⁶⁵. Ο συνδυασμός κρίκος θα μπορούσε να είναι το άμεσο αποτέλεσμα των εχθροπραξιών μεταξύ των ανακτορικών κέντρων της Παλαιοανακτορικής περιόδου. Οι ανακτορικές πρωτοβουλίες για παρεμπόδιση του ελέγχου της ενδοχώρας και των θαλάσσιων δρόμων τοποθετούνται χρονολογικά από την MM III ως την YM IA φάση. Αν υποθέσουμε πως τα τρία ανακτορικά κέντρα που επιβίωσαν (Κνωσός, Φαιστός και Μάλια) προχώρησαν σε κάποιου είδους αποικισμό (*colonization*), η Κνωσός ήταν αυτή που κρατούσε τα ινία. Η ισχύς της Κνωσού είναι εμφανής σε όλο τον υλικό πολιτισμό της YM IA και πιθανόν στο διανοητικό επίπεδο της εποχής⁶⁶.

⁶³ Μπόνιας 1979, 50

⁶⁴ Μαρινάτος 1939- 41, 77

⁶⁵ Nowicki 1995, 31-48

⁶⁶ Soles 1995, 405-414

Κρήτη. Το σχήμα της τριμερούς διαίρεσης στην ανακτορική αρχιτεκτονική και εικονογραφία. Αρχιτεκτονική λύση ή δήλωση ιερού χώρου;

Αν όχι η *προτεύουσα* με την πολιτική σημασία της λέξης, η επιρροή της ήταν ολοκληρωτική και αξιοσημείωτη στην αρχιτεκτονική. Αν το γεγονός αυτό θα έπρεπε να ερμηνευθεί με όρους του φαινομένου της *Επιρροής των Βερσαλλιών (Versailles Effect)*⁶⁷ ή αν μαρτυρά πιο συγκεκριμένες πολιτικές αλλαγές, δεν είμαστε σε θέση να μιλάμε με βεβαιότητα. Στις νέες θέσεις που κατοικούνται, υπάρχουν σαφή στοιχεία για ταξικό ή φυλετικό διαχωρισμό⁶⁸. Ελάχιστες, αν τελικά υπάρχουν, παρουσιάζουν στοιχεία αμυντικής οργάνωσης⁶⁹ και υπάρχουν λίγα δεδομένα σχετικά με οριοθέτηση χώρου. Για το τελευταίο, η ατομική ιδιοκτησία και ο ιδιωτικός πλούτος ήταν ο πιο καθοριστικός παράγοντας για οποιοδήποτε κοινωνικό διαχωρισμό. Σύμφωνα με τα παραπάνω, ο κοινωνικός διαχωρισμός γίνεται σαφής με τα αρχιτεκτονικά κατάλοιπα. Οπουδήποτε αλλού στηρίζει κανείς μια άποψη σχετικά με την κοινωνική διαστρωμάτωση, βρίσκει σημαντικό εμπόδιο τη σπανιότητα των νεκροταφείων της MM III- YM φάσης.

Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός ότι όλες οι «επαύλεις» χρονολογούνται στην ίδια χρονική περίοδο. Ανήκουν στην εποχή της λεγόμενης ακμής του μινωικού πολιτισμού και τοποθετούνται σε καθορισμένα χρονολογικά πλαίσια. Οικοδομούνται αμέσως μετά τα 1600 π.Χ. και όσες εξακολουθούν να υπάρχουν καταστρέφονται οριστικά το 1450 π.Χ. Η περίοδος αυτή εντοπίζεται ανάμεσα σε δυο ισχυρούς σεισμούς. Η οικοδόμησή τους αρχίζει στη πρώτη φάση των νεοανακτορικών χρόνων, στη MM IIIB περίοδο, μετά την καταστροφή του 1600, που ισοπεδώνει τις κύριες εγκαταστάσεις σε όλα τα ανακτορικά κέντρα της Κρήτης. Τα ανάκτορα επανοικοδομούνται αμέσως, όμως η κεντρική εξουσία φαίνεται να εξασθενεί και στο πρόγραμμα της οργανωτικής αναδιάρθρωσης περιλαμβάνεται μια σειρά νέων, μικρών, αυτόνομων «ανακτόρων»⁷⁰. Είναι έδρες τοπαρχών, που αποτελούν μικρά κέντρα με δική τους οργάνωση, δικούς τους τεχνίτες⁷¹ ή και μικρή ναυτική δύναμη στα παράλια⁷². Αν οι κύριοι των κέντρων αυτών ήταν όργανα της κεντρικής εξουσίας με τάσεις ανεξαρτητοποίησης, όπως αντίστοιχοι διοικητές επαρχιών στην Αίγυπτο, ή

⁶⁷ Wiener 1984, 17

Cherry 1986, 19-45

⁶⁸ Driessen & MacDonald 1997, 13

⁶⁹ Evely 1996, 59-69

⁷⁰ Αλεξίου 1964, 38

⁷¹ Μπόνιας 1979, 45

⁷² Αλεξίου 1964, 144-145

Κρήτη. Το σχήμα της τριμερούς διαίρεσης στην ανακτορική αρχιτεκτονική και εικονογραφία. Αρχιτεκτονική λύση ή δήλωση ιερού χώρου;

τοπικοί γαιοκτήμονες υποτελείς στον ανώτατο άρχοντα δεν είναι βέβαιο. Ενδείξεις για διενέξεις με την ισχυρή κεντρική εξουσία δεν υπάρχουν⁷³.

Το καθεστώς αυτό μιας μορφής γεωγραφικού καταμερισμού στην άσκηση εξουσίας ισχύει ως το τέλος της ΥΜ ΙΒ περιόδου, γύρω στα 1450 π.Χ⁷⁴. μαζί με τα μεγάλα ανακτορικά συγκροτήματα καταστρέφονται και οι «επαύλεις» και μάλιστα οι περισσότερες από αυτές δεν ξανακατοικούνται.

Μετά το μεγάλο σεισμό και το τέλος της Μεσομινωικής ΙΙΙ Β περιόδου, ο μινωικός πολιτισμός στην Κρήτη ανέκαμψε. Μια άρχουσα τάξη έκανε την εμφάνισή της κατασκευάζοντας πλούσιες επαύλεις και ανακτορικά κέντρα στην ύπαιθρο. Η περίοδος ακμής διήρκεσε εκατό περίπου χρόνια, από το 1560 έως το 1450 π.Χ., όταν και έληξε με βίαιη καταστροφή των περισσότερων εγκαταστάσεων στην Κρήτη στο τέλος της ΥΜ ΙΒ φάσης. Οι οικίες που χρονολογούνται στο τέλος της ΜΜ ΙΙΙΒ φάσης διαφοροποιούνται ελαφρώς από εκείνες της προηγούμενης περιόδου. Αρχιτεκτονικά, υιοθετούνται χαρακτηριστικά όπως βωμοί και παραστάδες θυρών, καθώς και κάποιοι χώροι αποτελούν πλέον ανακτορικά χαρακτηριστικά, όπως «αίθουσες υποδοχής», «κρύπτες πεσσών», «μινωικές αίθουσες» και «δεξαμενές καθαρμών». Όλα τα παραπάνω νεήλυδα αρχιτεκτονικά χαρακτηριστικά συνθέτουν τον όρο *ανακτορικός* για την πλειοψηφία των οικοδομημάτων της Νεοανακτορικής περιόδου.

Η οικιακή αρχιτεκτονική χαρακτηρίζεται περισσότερο ανακτορικού τύπου και περιέχει σε μικρότερο βαθμό στοιχεία λατρευτικού τύπου (εικ. 10). Από την μια πλευρά, παρουσιάζει σταθερή τυπολογία και άκρατο συντηρητισμό, τα οποία καθορίζονται από την τοπική παράδοση. Από την άλλη πλευρά, έχει να επιδείξει και μια ευελιξία ως προς την επιρροή εξωτερικών παραγόντων, όπως η υιοθέτηση μιας νέας λατρείας και η είσοδος μιας συνήθειας ανατολικής προέλευσης, γεγονός που πιστοποιείται από την κατασκευή των «δεξαμενών καθαρμών»⁷⁵.

Στις περισσότερες μελέτες για την αρχιτεκτονική αυτής της εποχής, διαπιστώνεται, ότι η έρευνα έχει εστιάσει το ενδιαφέρον της, κατά κύριο λόγο, στις μνημειακότερες κατασκευές, όπως ανάκτορα, επαύλεις, μέγαρα ή αγροικίες. Λιγότερη σημασία έχει δοθεί στην ανεπίσημη ή επαρχιακού χαρακτήρα αρχιτεκτονική και χωροταξική οργάνωση ενός χωριού ή μιας κώμης. Εν μέρει, αυτό

⁷³ Αλεξίου 1964, 40

⁷⁴ Μπόνιας 1979, 45

⁷⁵ Driessen 1982, 27

Κρήτη. Το σχήμα της τριμερούς διαίρεσης στην ανακτορική αρχιτεκτονική και εικονογραφία. Αρχιτεκτονική λύση ή δήλωση ιερού χώρου;

ήταν αναμενόμενο, λαμβάνοντας υπόψη το μεγάλο αριθμό των πρώτων συγκριτικά με τα δεύτερα.

Κατά τον Preziosi⁷⁶, φαίνεται να υπήρχαν ορισμένοι κανόνες και αρχές που όριζαν την αρχιτεκτονική δομή των μινωικών κτιρίων, τόσο των ιδιωτικών, των ημι-δημόσιων όσο και των ανακτόρων. Οι αρχές αυτές κωδικοποιούνται ως εξής :

1. Το εξωτερικό περίγραμμα των τοίχων μιας οικίας φέρει εσοχές και προεξοχές, δηλαδή η όψη του είναι οδοντωτή. Οι Graham και Branigan⁷⁷ υποστηρίζουν ότι αυτό συμβαίνει, διότι οι οικίες μιμούνται τα ανάκτορα, στα οποία μια τέτοια διαρρύθμιση εξυπηρετούσε λόγους αισθητικούς, αλλά και λειτουργικούς.
2. Φαίνεται ότι σχεδόν όλα τα κτίρια είχαν περισσότερους από έναν ορόφους. Συχνά ήταν πολυόροφα. Αυτό αποδεικνύεται ανασκαφικά από τις θεμελιώσεις, το πάχος των τοίχων των ισογείων, την παρουσία πεσσών και κλιμάκων. Για την κλίμακα του ισογείου έχει εκφραστεί η επιφύλαξη, ότι μπορεί να οδηγούσε απλώς στο δώμα ή τον εξώστη της οικίας, όπως στο παράδειγμα του οικίσκου από τις Αρχάνες⁷⁸.
3. Η διαφορά στο πάχος των επιμέρους τοίχων, οδηγεί στο συμπέρασμα, ότι η εξωτερική εμφάνιση των ορόφων ήταν βαθμιδωτή. Δηλαδή η επίπεδη στέγη ενός χώρου με παχύτερους τοίχους ήταν ψηλότερα, ενώ η στέγη ενός χώρου με λεπτότερους τοίχους χαμηλότερα.
4. Ένα άλλο στοιχείο ήταν ότι μόνο μέρος του ισογείου ήταν προσβάσιμο από το ίδιο το ισόγειο. Σε ορισμένα δωμάτια του ισογείου η πρόσβαση γινόταν από τον άνω όροφο με ξύλινες, πιθανόν φορητές, σκάλες. Τα δωμάτια αυτά ήταν συνήθως αποθηκευτικοί χώροι.
5. οι εσωτερικοί χώροι μιας μινωικής οικίας τείνουν να είναι τετραγωνισμένοι ως προς την κάτοψη, εκτός από τους διαδρόμους και μερικές εσωτερικές αυλές που είναι ορθογώνιοι και μακρόστενοι⁷⁹.
6. Επίσης, συχνό φαινόμενο είναι η δυνατότητα πρόσβασης σε ένα χώρο από διαφορετικές εισόδους. Εισερχόμενος κανείς σε ένα μινωικό σπίτι ερχόταν αντιμέτωπος με το πρόβλημα προς ποιά κατεύθυνση να κινηθεί, καθώς

⁷⁶ Preziosi 1983, 3-6

⁷⁷ Graham 1972, 162-164

Branigan 1988, 56

⁷⁸ Λεμπέση 1976, 12-43

Hallager 1990, 281-292

⁷⁹ Hitchcock 2000, 158-159

Κρήτη. Το σχήμα της τριμερούς διαίρεσης στην ανακτορική αρχιτεκτονική και εικονογραφία. Αρχιτεκτονική λύση ή δήλωση ιερού χώρου;

υπήρχαν περισσότερες της μιας δυνατότητες. Αυτή η αίσθηση της δαιδαλώδους διακίνησης ήταν σκόπιμη και εξυπηρετούσε συγκεκριμένους στόχους⁸⁰.

7. Τα δωμάτια τείνουν να ομαδοποιούνται σε ζώνες ή σύνολα κοινής λειτουργίας π.χ. διαμονής, υποδοχής, αποθήκευσης, εργασίας κ.α. Η κάθε ομάδα χώρων κοινής λειτουργίας συνήθως ελέγχεται από μια είσοδο. Τυπικό παράδειγμα αποτελεί η Οικία του Ιερού Βήματος στην Κνωσό (εικ.31).

8. Το εσωτερικό των μινωικών κτιρίων ήταν φωτεινό και γεμάτο χρώμα. Οι εσωτερικές επιφάνειες, δάπεδα, τοίχοι παραστάδες θυρών, πλαίσια παραθύρων ήταν συνήθως διακοσμημένα με έγχρωμα κονιάματα, τα οποία άλλοτε έφεραν εικονιστικές συνθέσεις και άλλοτε απλούστερο, αφηρημένου χαρακτήρα διάκοσμο.

9. Τέλος, κάτι εξίσου σημαντικό είναι ότι κανένα μινωικό κτίριο δεν έχει πανομοιότυπη αρχιτεκτονική κάτοψη με κάποιο άλλο. Σε όποια υπάρχουν ομοιότητες αφορούν σε λεπτομέρειες οργάνωσης και λειτουργίας των χώρων.

Εκτός από το σύστημα αιθουσών, βασικό χαρακτηριστικό μιας μινωικής οικίας της νεοανακτορικής περιόδου είναι και οι υπαίθριοι χώροι στο εξωτερικό με ποικίλες λειτουργίες που προφανώς σχετίζονταν με την καθημερινή ζωή. Στο εσωτερικό του κτιρίου οδηγούν είσοδοι που βασικά ανοίγονται προς την άκρη και όχι το κέντρο του τοίχου, διαμορφωμένες με παραστάδες και κατώφλια. Οι κλίμακες είναι συνήθως του τύπου της sottoscala με κεφαλόσκαλο και δυο πτέρυγες. Οι εξώστες στους άνω ορόφους φέρουν συχνά κιονοστοιχίες. Οι φωταγωγοί αποτελούν οργανικό τμήμα του συστήματος αιθουσών και μάλλον δεν είχαν στέγη. Τα παράθυρα είναι μονά, διπλά αλλά και πολυπαράθυρα. Στο εσωτερικό των κτιρίων, εκτός από τους αποθηκευτικούς και εργαστηριακούς χώρους που αναγνωρίζονται από τα κινητά ευρήματα και τις εγκαταστάσεις βιοτεχνικού χαρακτήρα⁸¹, κάποιοι χώροι έχουν ταυτιστεί ως ιερά. Χώροι τελετουργιών θεωρούνται οι δεξαμενές καθαρμών, οι κρύπτες των πεσσών ή των μικρών διαστάσεων οικιακό ιερό με το θρανίο⁸². Τα υπόλοιπα δωμάτια φέρουν το γενικό χαρακτηριστικό χώροι υποδοχής και διαμονής, καθώς τα αρχαιολογικά τεκμήρια για την ακριβέστερη ταύτισή τους είναι ελλιπή ή ανύπαρκτα. Ένα άλλο

⁸⁰ Palyvou 1987, 195-203

⁸¹ Hitchcock 2000, 126-132

⁸² Hitchcock 2000, 150

Κρήτη. Το σχήμα της τριμερούς διαίρεσης στην ανακτορική αρχιτεκτονική και εικονογραφία. Αρχιτεκτονική λύση ή δήλωση ιερού χώρου;

ερώτημα που προκύπτει είναι σχετικά με τη χρήση των άνω ορόφων⁸³. Ίσως επαναλάμβαναν το σχήμα της διαρρυθμίσσης του ισογείου, ίσως όμως και όχι. Σημαντική πηγή πληροφοριών αποτελούν οι άριστα διατηρημένοι άνω όροφοι από τις οικίες του Ακρωτηρίου στη Θήρα.

1.3 Η τριμερής διάταξη και ο ρόλος των πολυθύρων στη νεοανακτορική αρχιτεκτονική.

Σύμφωνα με τις μελέτες του Preziosi⁸⁴, ο οποίος έχει ασχοληθεί με την αρχιτεκτονική της μινωικής Κρήτης και ιδιαίτερα με τα μνημειακά κτίρια της νεοανακτορικής εποχής, ο πυρήνας, δηλαδή η βασική ομάδα επιμέρους χώρων ή οικιστικών μονάδων (*principal cluster of cells*), γύρω από τα οποία οργανώνεται μια τυπική μινωική οικία, είναι το *Μινωικό Σύστημα Αίθουσών (Minoan Hall System)*. Στα ελληνικά δεν υπάρχει αντίστοιχος δόκιμος όρος, ενώ ο όρος «*Μινωικό Μέγαρο*» που είχε προταθεί παλαιότερα δεν είναι αποδεκτός από όλους τους μελετητές⁸⁵. Η Παλυβού προτείνει για την παραπάνω περίπτωση τον όρο *Τριμερής Αίθουσα* και για όλους τους άλλους χώρους που έχουν το κοινό γνώρισμα ότι περιλαμβάνουν ένα τουλάχιστον πολύθυρο τον όρο «*Αίθουσα Πολυθύρων*» ή “*Polythyron Hall*”⁸⁶. Πολλές μινωικές οικίες διαθέτουν συνήθως τρεις αίθουσες που χωρίζονται η μια από την άλλη με σειρά εναλλασσόμενων κίωνων και πεσσών. Η σειρά των κίωνων και των πεσσών ενσωματώνει διπλές θύρες, που ανάλογα με την περίπτωση ανοίγουν και κλείνουν. Συνεπώς, οι αίθουσες αυτές είναι δυνατόν ή να απομονώνονται εντελώς και να έχουμε διαχωριστικούς τοίχους ή να επικοινωνούν μεταξύ τους, να έχουμε κιονοστοιχίες και ταυτόχρονα να δημιουργούνται συνθήκες καλύτερου αερισμού και φωτισμού τους. Το σύστημα των εναλλασσόμενων κίωνων και πεσσών με θύρες είναι γνωστό στην ελληνική βιβλιογραφία ως *σύστημα πολυθύρων* και στη διεθνή ως *pier and door partition*⁸⁷ (εικ. 9).

⁸³ Graham 1972, 125-128 & 185-189

⁸⁴ Preziosi 1983

⁸⁵ Graham 1972, 94

Driessen 1982, 29

⁸⁶ Παλυβού 1999, 344

⁸⁷ Hitchcock 2000, 158-160

Κρήτη. Το σχήμα της τριμερούς διαίρεσης στην ανακτορική αρχιτεκτονική και εικονογραφία. Αρχιτεκτονική λύση ή δήλωση ιερού χώρου;

Το *πολύθυρο* είναι ίσως το πιο χαρακτηριστικό και πολυσυζητημένο στοιχείο της μινωικής αρχιτεκτονικής. Αν και ο όρος έχει χρησιμοποιηθεί σε δεκάδες μελέτες, η έννοιά του δεν είναι απόλυτα σαφής⁸⁸. Η σύγχυση εντοπίζεται κυρίως στις ξένες δημοσιεύσεις, ενδεχομένως γιατί παράλληλα με τον όρο “*polythyron*” χρησιμοποιούνται και άλλοι όροι, όπως “*pier and door partition*” ή “*portes multiples*”, οι οποίοι μοιάζουν να είναι άλλοτε συνώνυμοι και άλλοτε όχι.

Η Παλυβού αναφέρει ενδεικτικά μερικές από τις ερμηνείες που έχουν προταθεί :

1. χώρος ο οποίος περιλαμβάνει πόρτες στη σειρά, χωρίς να είναι του τύπου *Minoan Hall*
2. χώρος με τριμερή διάταξη, συνώνυμος του *Minoan Hall*
3. το κατασκευαστικό σύνολο σειράς ανοιγμάτων, συνώνυμο του *pier and door partition*⁸⁹.

Ο όρος «*πολύθυρο*» χρησιμοποιείται στη βιβλιογραφία με δύο βασικές έννοιες ταυτόχρονα.. Αφενός του κατασκευαστικού συνόλου σειράς ανοιγμάτων και αφετέρου του χώρου, ο οποίος περιλαμβάνει τέτοια κατασκευαστικά σύνολα. Ο ορισμός που δίνει η Παλυβού είναι ο εξής: «*π ο λ ύ θ υ ρ ο θεωρείται το σύνολο μιας κατασκευής, η οποία απαρτίζεται από τρεις ή περισσότερες πόρτες στη σειρά, διατεταγμένες σε ευθεία γραμμή*»⁹⁰. Ο ορισμός αυτός επιδέχεται περαιτέρω διευκρινίσεις σε δυο σημεία του. Ο αριθμητικός προσδιορισμός των τριών ανοιγμάτων ως ελαχίστου ορίου αποφασίστηκε επειδή οι δυο πόρτες στη σειρά αποτελούν ξεχωριστό οργανωτικό σχήμα στη μινωική αρχιτεκτονική, το «*δίθυρο*», όρος, ο οποίος ήδη χρησιμοποιείται από αρκετούς μελετητές⁹¹. Η δεύτερη διευκρίνιση αφορά στη διάταξη του πολύθυρου σε ευθεία γραμμή. Στα αρχιτεκτονικά κατάλοιπα από την Κρήτη υπάρχουν χώροι που συνδέονται μεταξύ τους με πολύπλοκους συνδυασμούς από ανοίγματα. Δυο ή και τρεις πλευρές ενός χώρου ορίζονται με πόρτες στη σειρά. Η χρήση του όρου «*πολύθυρο*» για μια ευθεία διάταξη ανοιγμάτων κάνει ευκολότερη και ακριβέστερη την περιγραφή. Αναφέροντας, για παράδειγμα., ότι κάποιος χώρος περιλαμβάνει τρία πολύθυρα, έχουμε αμέσως τη γενική εικόνα του δωματίου, τρεις πλευρές του οποίου επικοινωνούν με ισάριθμους (τουλάχιστον) χώρους μέσω πολύθυρων. Πολύθυρα απαντούν σε δύο τύπους χώρων. Πρώτον, στο

⁸⁸ Palyvou 1987, 195-293

⁸⁹ Παλυβού 1999, 343-344

⁹⁰ Παλυβού 1999, 344

⁹¹ Πλάτων 1976, 425

Λεμπέση 1976, 14

Μιχαηλίδου 1984, 40

Κρήτη. Το σχήμα της τριμερούς διαίρεσης στην ανακτορική αρχιτεκτονική και εικονογραφία. Αρχιτεκτονική λύση ή δήλωση ιερού χώρου;

συγκρότημα με την τυπική τριμερή διάταξη (αίθουσα - προστώο - φωταγωγός) που χαρακτηρίζει τη μινωική αρχιτεκτονική, γνωστό ως *Minoan Hall*. Στην Κρήτη, τα περισσότερα πολύθυρα αποτελούν μέρος της οργάνωσης της Τριμερούς Αίθουσας (*Minoan Hall*) αν και πολλές φορές βρίσκονται και σε άλλους χώρους των κτιρίων⁹².

Τα πιο γνωστά παραδείγματα τέτοιων πολυθύρων είναι της Αίθουσας των Διπλών Πελέκεων ή του Μεγάρου της Βασίλισσας (εικ. 53) στο ανάκτορο της Κνωσού. Ανάλογης σημασίας πολύθυρα υπάρχουν και σε άλλα ανάκτορα. Το σύστημα αιθουσών είναι μοναδικό σαν σύλληψη στην αρχιτεκτονική του προϊστορικού Αιγαίου και υιοθετήθηκε και σε περιοχές υπό μινωική επιρροή, όπως π.χ. στο ΥΚ Ι Ακρωτήρι της Θήρας. Από τις τρεις αίθουσες, η μια, που συνήθως βρίσκεται στην άκρη, είναι φωταγωγός ή αύλειος χώρος. Από τους πρώτους που μελέτησαν το σύστημα αιθουσών ήταν ο Graham⁹³.

Στις ιδιωτικές κατοικίες, το σύστημα αυτό είναι μικρότερο σε μέγεθος αλλά ενσωματώνει τα ίδια τα ίδια συστατικά στοιχεία με το αντίστοιχο στα ανακτορικά συγκροτήματα. Τις περισσότερες φορές βρίσκεται στο εσωτερικό της οικίας και σπάνια έχει πρόσβαση σε υπαίθριο χώρο, κήπο ή αυλή.

⁹² Palyvou 1987, 195-293

⁹³ Graham 1972, 94-98

Κρήτη. Το σχήμα της τριμερούς διαίρεσης στην ανακτορική αρχιτεκτονική και εικονογραφία. Αρχιτεκτονική λύση ή δήλωση ιερού χώρου;

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ

Η τριμερής διαίρεση στην αρχιτεκτονική. Δεδομένα

Στο κεφάλαιο αυτό θα παρουσιαστούν τα στοιχεία που έχουμε για την τριμερή διαίρεση έως τώρα και αφορούν στην αρχιτεκτονική. Τα δεδομένα θα παρουσιαστούν σε δυο υπο-κεφάλαια, τα οποία προκύπτουν από τη γεωγραφική διασπορά των αρχαιολογικών καταλοίπων και θα βοηθήσουν στην καλύτερη κατανόησή τους. Τα αρχαιολογικά δεδομένα που έχουμε ως σήμερα προέρχονται από τη δυτική και την κεντρική Κρήτη.

2.1 Δυτική Κρήτη

Λίγα χιλιόμετρα νοτιότερα από τη σύγχρονη πόλη των Χανίων, στη θέση **Νεροκούρου** (εικ. 2), ανασκάφηκε, ύστερα από τυχαία αποκάλυψη λόγω εκσκαφικών εργασιών, μια τμηματικά σωζόμενη μνημειακών διαστάσεων οικία⁹⁴(εικ. 11, 12). Η ανασκαφή της έγινε από ομάδα Ελλήνων και Ιταλών αρχαιολόγων. Πρόκειται για ένα κτίριο που οικοδομήθηκε στο τέλος τη MM III φάσης και καταστράφηκε από φωτιά στη YM IB. Από τους ανασκαφείς διαπιστώνονται τρεις αρχιτεκτονικές φάσεις⁹⁵. Στη δεύτερη φάση του κτιρίου σώζεται μια Μινωική Αίθουσα με ένα μικρό πολύθυρο με τρία ανοίγματα, το οποίο καταλήγει σε φωταγωγό. Το σημείο αυτό του κτιρίου είναι και αυτό που μας ενδιαφέρει στην παρούσα μελέτη, καθώς παρουσιάζει σαφώς τα τρία στοιχεία που συνθέτουν την τριμερή διαίρεση : πολύθυρα με τρία ανοίγματα, το οποίο οδηγεί σε Μινωική Αίθουσα και στη συνέχειά φωταγωγός. Πολύθυρο υπήρχε και στο νότιο άκρο του κτιρίου, αλλά μετασηματίστηκε σε ενιαίο τοίχο με ένα μικρό θυραίο άνοιγμα στην τελευταία αρχιτεκτονική φάση. Οι ανασκαφείς θεωρούν ότι το κτίριο έχασε το βασικό του χαρακτήρα κατά την τρίτη και τελευταία αρχιτεκτονική του φάση όταν πλέον η χρήση του ήταν κυρίως αποθηκευτική. Επιπλέον, ένα πηγάδι είχε σκαφτεί στο χώρο του φωταγωγού⁹⁶. Οι αρχιτεκτονικές αλλαγές χρονολογούνται

⁹⁴ Αποφεύγεται η χρήση του όρου «έπαυλη» λόγω της αμφίβολης πλέον ορθότητας του όρου για τις οικίες μνημειώδους αρχιτεκτονικής.

⁹⁵ Tzedakis & Chrysoulaki 1987, 112
Myers et al. 1992, 212

Tzedakis et al. 1989, 326

⁹⁶ Tzedakis et al. 1989, 122

Κρήτη. Το σχήμα της τριμερούς διαίρεσης στην ανακτορική αρχιτεκτονική και εικονογραφία. Αρχιτεκτονική λύση ή δήλωση ιερού χώρου;

στην ΥΜ ΙΒ και υποδεικνύουν αλλαγή στη χρήση του κτιρίου με έμφαση στην αποθήκευση και τη βιοτεχνία.

3.2 Κεντρική Κρήτη

Στην **Κνωσό**, στο νότιο τμήμα της δυτικής πτέρυγας του ανακτορικού συγκροτήματος βρίσκονται τα ονομαζόμενα «βασιλικά διαμερίσματα» (“residential quarter”) (εικ. 53) . Παρά το γεγονός ότι ο αρχιτεκτονικός τύπος της Μινωικής Αίθουσας παρουσιάζει μια κανονικότητα και μια ομοιομορφία, πολλές φορές φαίνεται πως υπάρχουν διαφοροποιήσεις. Στην περίπτωση του ανακτορικού συγκροτήματος της Κνωσού Μινωική Αίθουσα είναι η Αίθουσα των Διπλών Πελέκεων και το Μέγαρο της Βασίλισσας⁹⁷. Η είσοδος στους χώρους αυτούς γίνεται από την κεντρική αυλή μέσω μιας μεγάλης κλίμακας. Η Αίθουσα των Διπλών Πελέκεων περιλαμβάνει μια Μινωική Αίθουσα, η οποία είναι ωστόσο ανοιχτή με πολύθυρα προς τρεις διαφορετικές κατευθύνσεις⁹⁸. Το Μέγαρο της Βασίλισσας δεν αποτελεί μια τυπική Μινωική Αίθουσα, καθώς έχει στυλοβάτη με πεσσούς και στα ανατολικά *πολυπαράθυρα*. Σύμφωνα με τον Evans, ο θυραία ανοίγματα με στυλοβάτες εξυπηρετούσαν τη μέγιστη δυνατή είσοδο φωτός και αέρα στο χώρο⁹⁹.

Στο βορειοδυτικό άκρο της Κεντρικής Αυλής του ανακτόρου της Κνωσού βρίσκεται το **Τριμερές Ιερό** (εικ. 3, 36, 37). Ο Evans ανέφερε «...ο δυτικός τομέας του ανακτόρου...παρουσιάζει μια παράξενη συμμετρία, μια τριμερή διαρρύθμιση...»¹⁰⁰. Εκείνος αναφερόταν στη συνύπαρξη της Αίθουσας του Θρόνου με τις δυο Κρύπτες Πεσσών και το Τριμερές Ιερό σε άμεση γειτνίαση. Πρόκειται ουσιαστικά μόνο για μια πρόσοψη¹⁰¹ με τριμερή διαίρεση, η οποία έχει πολύ μικρό βάθος και δύσκολα θα μπορούσε να λειτουργήσει ως ιερό. Η όψη που παρουσιάζει, ωστόσο, μοιάζει με την παράσταση του ιερού από τη μικρογραφική τοιχογραφία της Μεγάλης Εξέδρας (Grandstand Fresco) της Κνωσού καθώς και με το ιερό στην παράσταση από το ρυτό της Ζάκρου. Η χρονολόγησή του είναι αμφίβολη, καθώς έχουν γίνει διάφορες αρχιτεκτονικές παρεμβάσεις, αλλά η επικρατέστερη άποψη το τοποθετεί στην ΜΜ ΙΙΒ.

⁹⁷ Nordfeldt 1987, 187- 194

⁹⁸ Palyvou 1987, 199

⁹⁹ Evans 1930, 354, 367

¹⁰⁰ Evans 1921, 424-425

¹⁰¹ Hägg 1987, 133

Κρήτη. Το σχήμα της τριμερούς διαίρεσης στην ανακτορική αρχιτεκτονική και εικονογραφία. Αρχιτεκτονική λύση ή δήλωση ιερού χώρου;

Στο ανακτορικό συγκρότημα της **Φαιστού**¹⁰² (εικ. 2, 4, 8) απαντάται μια φαρδιά κλίμακα, όπου στο μέσον του πλατύσκαλου, καθώς βρίσκεται κανείς στο ανώτερό της σημείο, διακρίνεται μια μεγάλη βάση κίονα, στη συνέχεια οδηγεί σε ένα πολύθυρο και μετά σε ένα φωταγωγό. Στο σημείο που βρίσκεται ο φωταγωγός, ο επισκέπτης αντικρίζει έναν ενιαίο τοίχο με ένα θυραίο άνοιγμα στα ανατολικά. Όπως και στο κτίριο στο Νίρου Χάνι, έτσι κι εδώ η Μινωική Αίθουσα της Φαιστού αποτελείται από τρεις εισόδους- προθαλάμους για το εσωτερικό του ανακτορικού συγκροτήματος. Η δυσαναλογία μεταξύ των στενών θυραίων ανοιγμάτων και του πλάτους των χώρων έχει σχολιαστεί από τον van Effenterre¹⁰³ ως προσπάθεια για εσκεμμένη μνημειακότητα, παρά ως απλοποίηση της λειτουργίας της ως εισόδου. Στο παλαιοανακτορικό κτιριακό συγκρότημα της Φαιστού χρονολογείται άλλη μια Μινωική Αίθουσα, γνωστή και ως “διαμερίσματα του βασιλιά» (King’s Room) και πρόκειται για τους χώρους 79- 77-78 (εικ. 7). Η κάτοψή της έχει τα τυπικά χαρακτηριστικά του αρχιτεκτονικού τύπου που αναφέρθηκε αλλά η χρονολόγησή της δεν τοποθετείται με βεβαιότητα στην παλαιοανακτορική περίοδο.

Η **Οικία του Ιερού Βήματος** βρίσκεται στην περιφέρεια του ανακτόρου της Κνωσού (εικ. 31). Το κτίριο αυτό ήρθε επίσης στο φως από τον Evans¹⁰⁴ και έχει κτιστεί στην ανατολική πλευρά ενός αντερείσματος, το οποίο με τη σειρά του εφάπτεται στην ανατολική πλευρά του ανακτόρου. Πήρε το όνομά του εξαιτίας της διαρρύθμισης του δωματίου (d), το οποίο χωρίζεται από το δωμάτιο (c) με δυο κίονες (εικ. 23). Το δάπεδο του δωματίου (d) σχηματίζει βαθμιδωτή πλατφόρμα, επί της οποίας διαμορφώνεται κατασκευή από δυο επάλληλες πλάκες, πιθανόν έδρανο ή βάση για κάποιο λατρευτικό σύμβολο. Η χρήση της δεν έχει προσδιοριστεί με σαφήνεια.

Η είσοδος του κτιρίου βρίσκεται στα ΝΑ και ενσωματώνει μακρύ διάδρομο (g), ο οποίος καταλήγει σε κλίμακα με εννέα βαθμίδες. Η κλίμακα οδηγεί απευθείας στο δωμάτιο (b), που είναι η κεντρική αίθουσα του συστήματος αιθουσών. Νότια του δωματίου (b) υπάρχει πρόσβαση στο χώρο (e), ο οποίος με τη σειρά του οδηγεί στη δεξαμενή καθαρμών (f). Το μεγάλο πάχος των τοίχων που χωρίζουν τα δωμάτια (e- f) εξηγείται κατά των Preziosi μόνο εάν αρχικά υπήρχε κλίμακα στο σημείο αυτό, ίχνη όμως της οποίας δεν βρέθηκαν. Η ύπαρξη δεύτερου ορόφου δεν μαρτυράται από την

¹⁰² Pernier & Banti 1951

¹⁰³ van Effenterre 1987, 87

¹⁰⁴ Evans 1922 vol.II, 391-395

Κρήτη. Το σχήμα της τριμερούς διαίρεσης στην ανακτορική αρχιτεκτονική και εικονογραφία. Αρχιτεκτονική λύση ή δήλωση ιερού χώρου;

κλίμακα του χώρου (i). Το σύστημα αιθουσών αποτελείται από τα δωμάτια (a-b-c). Πλησίον του φωταγωγού (a), μακρόστενος χώρος θυμίζει αποθήκη. Στα δυτικά του δωματίου (b) διαμορφώνεται ένα διακριτό σύνολο χώρων, στο κέντρο του οποίου βρίσκεται η κρύπτη των πεσσών (h), πέραν ενός περιφερειακού διαδρόμου (i). Στη νότια γωνία αυτού του διαδρόμου υπήρχε κελάρι, στο οποίο η πρόσβαση γινόταν από των άνω όροφο. Επειδή το κτίριο είναι κτισμένο σε πλαγιά, πιθανόν να διέθετε και άλλη είσοδο στο επίπεδο του δεύτερου ορόφου στη δυτική πλευρά.

Στην περιφέρεια του ανακτόρου της Κνωσού έχουμε ένα ακόμη μεγαλόπρεπο κτίριο. Η **Νοτιοανατολική Οικία** ανασκάφηκε από τον Evans¹⁰⁵ και χρονολογείται στη ΜΜ ΙΙΑ περίοδο, λίγο νωρίτερα από τη Νότια Οικία (εικ. 32). Το συγκεκριμένο κτίριο έχει κοινά αρχιτεκτονικά χαρακτηριστικά με τις οικίες των Τοιχογραφιών, τη Νότια και τη Βασιλική Έπαυλη. Οικοδομήθηκε σε αντέρεισμα, το οποίο αργότερα στήριξε την κατασκευή της Οικίας του Ιερού Βήματος. Για το λόγο αυτό το χαμηλότερο επίπεδο της εισόδου του τελευταίου κτιρίου αντιστοιχεί με το ψηλότερο επίπεδο της εισόδου της Νοτιοανατολικής Οικίας. Το κτίριο έχει διαστάσεις περίπου 17μ. στην κατεύθυνση Β-Ν και τουλάχιστον 15μ. στην κατεύθυνση Α-Δ (εικ. 22), τα ανατολικά του όρια ήταν κατεστραμμένα και η αποκατάστασή του από τον Preziosi έγινε βάση τα σχέδια του Evans. Το σχέδιο της κατασκευής αυτής άλλαξε μερικώς κατά την ΥΜ ΙΙΒ περίοδο.

Το σύστημα αιθουσών (9-10-11) βρίσκεται στη ΝΑ πτέρυγα του κτιρίου, απομακρυσμένο από την κύρια είσοδο στο ΒΔ άκρο. Η θέση του είναι ίδια με αυτή της Οικίας των Τοιχογραφιών, της Νότιας και διαφόρων άλλων στα Μάλια. Ο φωταγωγός του όμως δε βρίσκεται στη μια άκρη, όπως στα άλλα κτίρια, αλλά στο κέντρο. Αυτό το δωμάτιο (10) δεν καταλαμβάνει ολόκληρο το κέντρο της τριμερούς ομάδας χώρων, αλλά ένα ορθογώνιο τμήμα που καθορίζεται εν μέρει από ένα πυλώνα σχήματος ανάποδου Γ. Έχει συνήθη διαίρεση θυρών-στυλοβατών, που χωρίζει τους χώρους (9-10) και φέρει τρεις θύρες. Οι χώροι αυτοί επικοινωνούν με την είσοδο στα ΒΔ μέσω δυο μικρών δωματίων (8-7), ενώ με άλλη πρόσβαση διαμέσου των χώρων (1, 2, 5) ενώνεται η ΒΔ κεντρική είσοδος με το χώρο (1). Ανατολικά της εισόδου υπάρχει η κρύπτη των πεσσών (4). Εδώ η θέση της κρύπτης επηρεάστηκε από την ύπαρξη ενός ιερού σπηλαίου που υπήρχε στη ΝΔ γωνία της κατά τους νεολιθικούς χρόνους και του οποίου η είσοδος αποκαλύφθηκε με τις ανασκαφές. Η κρύπτη βλέπει

¹⁰⁵ Evans 1921 vol. I, 425-430

Κρήτη. Το σχήμα της τριμερούς διαίρεσης στην ανακτορική αρχιτεκτονική και εικονογραφία. Αρχιτεκτονική λύση ή δήλωση ιερού χώρου;

προς μια αποθήκη (3), διευθέτηση που θυμίζει τις κρύπτες του ανακτόρου της Κνωσού, αλλά συναντάται και σε άλλα κτίρια. Το δωμάτιο (2) ίσως χρησίμευε ως προθάλαμος της κρύπτης, πιθανόν για την προετοιμασία των τελετουργιών. Το δωμάτιο (2) ανοίγει προς νότον προς το δωμάτιο (5), που είναι άγνωστης χρήσης και λειτουργίας, αλλά στο νότιο τμήμα του έφερε πάλι ένα σύστημα θυρών-στυλοβατών.

Η **Νότια Οικία** ανασκάφηκε επίσης από τον Evans και βρίσκεται στη ΝΔ γωνία του ανακτόρου της Κνωσού¹⁰⁶ (εικ. 33). Στην περιοχή βρέθηκαν νεολιθικά και κατάλοιπα κτιρίων της ΠΜ II-III περιόδου. Βλέπει προς το λόφο των Γυψάδων και το όρος Γιούχτα. Σώζονται τρία επίπεδα, βρίσκεται πολύ κοντά στο βαθμιδωτό πυλώνα και την οδογέφυρα που σχηματίζουν τη ΝΔ είσοδο του μεγάλου ανακτορικού συγκροτήματος της Κνωσού. Οι διαστάσεις του είναι περίπου 19x13μ. και οι εξωτερικοί τοίχοι του παρουσιάζουν τη γνωστή οδοντωτή διάρθρωση. Είναι σχεδόν η πιο καλοδιατηρημένο κτίριο στην περιφέρεια της Κνωσού και η οικοδόμησή της χρονολογείται στη MM IIIB φάση.

Ο κύριος όροφος αποτελούνταν από την κρύπτη των πεσσών (11), ένα μεγάλο δωμάτιο (10), ένα κεντρικό τετράγωνο δωμάτιο (7), που οδηγούσε σε μια αίθουσα με τέσσερις κίονες (6) στα νότια του κτιρίου, ένα λουτρό και αποχωρητήριο (8-9) στα βόρεια. Η αίθουσα με τους κίονες βλέπει σε μια κλίμακα διπλής κατεύθυνσης, που οδηγούσε σε άνω όροφο και στο δωμάτιο (4). Ο χώρος (5) είναι η γνωστή δεξαμενή καθαρμών που βρίσκεται συνήθως κάτω από το κανονικό επίπεδο δαπέδου, γι' αυτό λέγεται και «βυθισμένη». Το γνωστό σύστημα αιθουσών, δωμάτια (1-2-3), συνδέεται με την κύρια είσοδο του κτιρίου μέσω του δωματίου (4) με σύστημα πολυθύρου. Το τριμερές σύστημα είναι το σύνηθες και έχει το φωταγωγό στο ένα άκρο του (δωμάτιο 1). Στο σχέδιο μετά από σχετική προβληματική προτείνεται μια εξωτερική είσοδος στο σημείο αυτό (δωμάτιο 1), αλλά δεν υπάρχουν σαφείς ενδείξεις για κάτι τέτοιο. Ίχνη παραθύρου βρέθηκαν στο εσωτερικό δωμάτιο (3) του συστήματος αιθουσών.

Το κτίριο που ονομάστηκε **Βασιλική Έπαυλη** (εικ. 34) βρίσκεται 100μ. περίπου ΒΑ του ΒΑ τμήματος του ανακτόρου της Κνωσού. Εντοπίστηκε από τον Evans το 1903 και ανασκάφηκε το 1926¹⁰⁷. Είναι κτισμένο σε κατωφερή πλαγιά του λόφου και βλέπει τον ποταμό και την κοιλάδα του Καίρατου. Αρχικά το κτίριο διέθετε δυο ή και τρεις ορόφους, όπως δείχνουν οι εσωτερικές κλίμακες. Πιθανόν να υπήρχε είσοδος και στη δυτική πτέρυγα στο επίπεδο του δεύτερου ορόφου. Η κύρια

¹⁰⁶ Evans 1922 vol. II, 373-390

¹⁰⁷ Evans 1922 vol. II, 396- 413

Κρήτη. Το σχήμα της τριμερούς διαίρεσης στην ανακτορική αρχιτεκτονική και εικονογραφία. Αρχιτεκτονική λύση ή δήλωση ιερού χώρου:

είσοδος στο ισόγειο εντοπίζεται στο χώρο του διαδρόμου (f), ο οποίος οδηγεί κατευθείαν στο χώρο (a) του συστήματος αιθουσών. Πέραν του (a) υπάρχει θύρα που μας οδηγεί σε τριγωνικό περικλειστο χώρο, ίσως κήπο.

Το σύστημα αιθουσών αποτελείται από τον φωταγωγό (a), την κεντρική αίθουσα (b) που φέρει δυο κίονες και ένα εσωτερικό δωμάτιο (c), το οποίο συνδέεται με το δωμάτιο (b) με πολύθυρο. Τα δωμάτια (c) και (d) επικοινωνούν μεταξύ τους με ένα είδος κικλιδώματος. Στην πίσω πλευρά του χώρου (d) εντοπίζεται μια κόγχη στην οποία οδηγεί βαθμιδωτή πλατφόρμα. Η κόγχη πιθανώς χρησίμευε για την τοποθέτηση κάποιου λατρευτικού συμβόλου, αγάλματος ή εμβλήματος ή ακόμα και ως κάθισμα. Ίσως πρόσβαση στο χώρο (d) να υπήρχε και από το δεύτερο όροφο.

Δίπλα από το χώρο (d) βρίσκεται η κρύπτη των πεσσών (e). Διαθέτει αρθρωτό δάπεδο, αποτελούμενο από περιφερειακή αύλακα διαμορφωμένη γύρω από τον πεσσό, κοντά στον οποίο έχουν σκαφτεί δυο βαθύτεροι λάκκοι, προφανώς για τη συλλογή υγρών προσφορών. Ενδιαφέρον είναι ότι το σύστημα κυκλοφορίας στο κτίριο αυτό δίνει πολλές εναλλακτικές λύσεις. Από το διάδρομο (i) μπορεί κανείς να εισέλθει είτε κατευθείαν στο σύστημα αιθουσών είτε μέσω άλλου πολυθύρου στο δωμάτιο (h), το οποίο φαίνεται ότι χρησιμοποιείτο για τη φύλαξη φορητών τοιχογραφιών. Μικρή θύρα οδηγεί σε άλλο δωμάτιο άγνωστης χρήσης και κατόπιν μέσω του διαδρόμου (g) στο κλιμακοστάσιο. Ουσιαστικά ο διάδρομος αυτός χωρίζει το σύστημα αιθουσών και την κρύπτη των πεσσών από τους άλλους χώρους του κτιρίου. Οι διαρρυθμίσεις αυτές προϋποθέτουν ίσως διάφορες χρήσεις των χώρων του κτιρίου και σε συγκεκριμένες πιθανόν χρονικές περιόδους. Τέλος, η Βασιλική Έπαυλη δεν έχει τις τυπικές αποθήκες στο ισόγειο ή άλλους εργαστηριακούς χώρους.

Μαζί με τις Αρχάνες και την Κνωσό, η **Τύλισος** αναμφίβολα αποτελεί μια από τις σπουδαιότερες θέσεις της Νεοανακτορικής περιόδου στη βορειο-κεντρική Κρήτη (εικ.2). Τα πρώτα στοιχεία εγκατάστασης χρονολογούνται στην ΠΜ II. Βρίσκεται σε μια πολύ εύφορη περιοχή στην ενδοχώρα, στο δρόμο προς το Ιδαίο Άντρο. Στην περιοχή εντοπίζονται τρία μεγάλα κτίρια αλλά υπάρχουν στοιχεία εγκατάστασης σε όλη τη γύρω περιοχή¹⁰⁸. Τα δυο από τα κτίρια αυτά, το Α και το Γ (Α και C)(εικ. 13), οικοδομούνται στο τέλος της ΜΜ III και παρουσιάζουν ενδιαφέροντα αρχιτεκτονικά χαρακτηριστικά. Καταστρέφονται από φωτιά στην ΥΜ

¹⁰⁸ Hazzidakis 1934, 72

Κρήτη. Το σχήμα της τριμερούς διαίρεσης στην ανακτορική αρχιτεκτονική και εικονογραφία. Αρχιτεκτονική λύση ή δήλωση ιερού χώρου;

IB, αλλά η περιοχή επανακατοικείται στην ΥΜ IIIA, σε υψηλότερο σημείο αυτή τη φορά¹⁰⁹.

Η Οικία Α (εικ. 14) είναι ένα μεγάλο κτίριο μνημειακής ανακτορικού τύπου κατασκευής, με πρόσβαση από τα ανατολικά μέσω μιας υπόστηλης αυλής¹¹⁰. Σημαντικό στοιχείο του κτιρίου είναι η παρουσία Μινωικής Αίθουσας (6) με πολύθυρο, η οποία έχει φωταγωγό δυτικά του πολύθυρου και του διαδρόμου που διατρέχει δυτικά την Αίθουσα. Η Μινωική Αίθουσα και ο φωταγωγός βρίσκονται στην ίδια ευθεία, με το πολύθυρο και το διάδρομο να μεσολαβούν. Στο σημείο αυτό του κτιρίου βρέθηκαν αποθηκευτικοί πίθοι και τμήμα σκωρίας χαλκού, γεγονός που οδηγεί στο συμπέρασμα, ότι βιοτεχνικές δραστηριότητες λάμβαναν χώρα εκεί¹¹¹.

Η Οικία Γ (C) είναι η πιο επιμελημένη κατασκευή που έχει βρεθεί έως τώρα στην περιοχή¹¹² (εικ.16). Στο επίπεδο της ΥΜ III φάσης, στο χώρο 15, στο ΒΑ τμήμα του κτιρίου, έχουμε ένα τυπικό παράδειγμα τριμερούς διαίρεσης, του τύπου «μεγάρου» (εικ. 16). Πρόκειται για έναν ενιαίο ουσιαστικά χώρο, ο οποίος χωρίζεται σε τρία μέρη με πολύθυρο δυο εισόδων στα ΒΔ και δυο κίονες στα ΒΑ. Επίσης, περιλαμβάνει φωταγωγό στο ανατολικό του όριο. Ο ανασκαφέας θεώρησε το χώρο 15 καθώς και τους υπόλοιπους χώρους στο ανατολικό τμήμα του κτιρίου, χώρους διαμονής¹¹³. Στο χώρο 10, στο δυτικό τμήμα του κτιρίου, αναφέρεται ότι βρέθηκε βάση κίονα και παραστάδες πολύθυρου, αλλά δεν είναι αναγνώσιμα στην κάτοψη που δίνεται¹¹⁴. Στο χώρο αυτό βρέθηκαν αποθηκευτικοί πίθοι. Γενικά, η χρονολόγηση του κτιρίου είναι προβληματική, καθώς παρουσιάζεται η ΥΜ I σχεδόν στο ίδιο επίπεδο με την ΥΜ III περίοδο. .

Η θέση **Ανεμόσπηλια** βρίσκεται κοντά στις Αρχάνες (εικ. 17, 18, 19, 20). Πρόκειται για μια πολύ σημαντική θέση στο σημείο όπου ο Α. Evans υπέθεσε πως από το βασιλικό δρόμο Κνωσού –Φαιστού, που κατά την άποψή του περνούσε δυτικά από τον Γιούχτα, υπήρχαν διακλαδώσεις προς το ιερό κορυφής στην Ψηλή Κορφή του Γιούχτα, προς νότον, αλλά και προς τις Αρχάνες, προς ανατολάς. Βρίσκεται σε υψόμετρο 400μ. στο μέσο της διαδρομής προς το ιερό κορυφής. Στη ΜΜ IB φάση οικοδομήθηκε ένα σημαντικό κτίριο από το οποίο έχουν ανασκαφεί τέσσερις χώροι¹¹⁵

¹⁰⁹ Hazzidakis 1934, 72

¹¹⁰ Preziosi 1983, 386-389

¹¹¹ Hazzidakis 1934, 97

¹¹² Preziosi 1983, 393-398

¹¹³ Hazzidakis 1934, 44

¹¹⁴ Hazzidakis 1934, 37-38

¹¹⁵ Σακελλαράκης & Σαπουνά – Σακελλαράκη 1997, 271

Κρήτη. Το σχήμα της τριμερούς διαίρεσης στην ανακτορική αρχιτεκτονική και εικονογραφία. Αρχιτεκτονική λύση ή δήλωση ιερού χώρου;

(εικ. 19) . Πρόκειται για μια προσεγμένη στη λεπτομέρεια, ισχυρότατη κατασκευή, με παχείς τοίχους, αναμφίβολα καλυμμένους με λευκό κονίαμα διακοσμημένο σε κάποια σημεία απλά με κόκκινες ταινίες και με άφθονη χρήση πωρόλιθου στα κατώφλια και στις παραστάδες (εικ. 18). Είναι ένα ορθογώνιο κτίριο με τρία ισομεγέθη κλειστά δωμάτια στο νότο και ένα μακρύ διάδρομο στο βορρά που πιάνει ολόκληρο το πλάτος του κτιρίου. Πιθανότατα, τρία παρόμοια δωμάτια υπήρχαν και στο βορρά, αλλά λόγω της κατωφέρειας του εδάφους σώθηκαν μόνο κάποια θεμέλια από τους τοίχους. Η κάτοψη είναι πολύ απλή και τη χαρακτηρίζει μια αυστηρή συμμετρία, γεγονός που ξενίζει για τη μινωική αρχιτεκτονική. Ο προσανατολισμός του κτιρίου είναι προς το βορρά, όπως συμβαίνει, με μικρές μόνο αποκλίσεις, και στα μινωικά ανάκτορα. Από τη μελέτη της αρχιτεκτονικής και των ευρημάτων προκύπτει ότι το κτίριο είχε μόνο μια αρχιτεκτονική φάση¹¹⁶.

Στην όψη των τριών κλειστών δωματίων από τον προθάλαμο είναι έντονη η τριμερής διαίρεση με τους πωρόλιθους στα θυραία ανοίγματα και με τα κονιάματα στις κόγχες ανάμεσά τους. Από τον προθάλαμο εξαιρείται το κεντρικό δωμάτιο, που όπως έδειξαν μετρήσεις, έχει το κατώφλι του λίγο ψηλότερα από τα διπλανά. Ιδιαίτερη έμφαση δίνεται στο δυτικό δωμάτιο, γιατί σε μια βαθύτερη κόγχη, δίπλα σε μια σκάλα, ίσως το κονίαμα του τοίχου να ήταν διακοσμημένο¹¹⁷.

Η θέση **Βαθύπετρο** βρίσκεται νοτιοανατολικά του όρους Γιούχτα σε ένα χαμηλό λόφο και αρχαιολογικά παρουσιάζει εξαιρετικό ενδιαφέρον (εικ.2). Πρόκειται για μεγάλη αγροικία κτισμένη σε ύψωμα που βλέπει Α- Δ μια βαθιά κοιλάδα, τυπικό τοπίο της ενδοχώρας της κεντρικής Κρήτης στα δυτικά αντικρίζει τον Ψηλορείτη και το Κανλί Καστέλλι και στα νότια την πεδιάδα της Μεσαράς. Η περιοχή είναι εύφορη και πλούσια σε νερά και το κτίριο βρίσκεται σχετικά κοντά στις Αρχάνες και την Κνωσό. Σήμερα το οικοδόμημα έχει αποκατασταθεί μερικώς.

Ανασκάφηκε από το Μαρινάτο στη δεκαετία του '50¹¹⁸ και είναι δημοσιευμένο μόνο σε προκαταρκτικές ανασκαφικές εκθέσεις. Τελευταία έχει

¹¹⁶ Σακελλαράκης & Σαπουνά – Σακελλαράκη 1997, 272

¹¹⁷ Σακελλαράκης & Σαπουνά – Σακελλαράκη 1997, 274

¹¹⁸ Μαρινάτος 1949, 100- 109
1950, 242- 248
1951, 258- 272
1952, 592- 610
1955, 309- 310
1956, 223

Κρήτη. Το σχήμα της τριμερούς διαίρεσης στην ανακτορική αρχιτεκτονική και εικονογραφία. Αρχιτεκτονική λύση ή δήλωση ιερού χώρου;

απασχολήσει και πάλι τους ερευνητές και η πλέον πρόσφατη μελέτη του έγινε από τους Driessen και Σακελλαράκη¹¹⁹.

Διακρίθηκαν δυο φάσεις κατοίκησης, που χρονολογούνται στις ΥΜ ΙΑ και ΥΜΙΒ αντίστοιχα. Το κτίριο (εικ. 21, 22, 26) μάλλον καταστράφηκε από σεισμό στο τέλος της πρώτης φάσης του και στη συνέχεια ανοικοδομήθηκε μερικώς. Δεν πρόκειται για απομονωμένη αγροικία, αλλά πιθανότατα δέσποζε σε μια ευρύτερη οικοδομημένη περιοχή, ίσως κάποια κώμη ή πόλη. Οι Driessen και Σακελλαράκης υιοθετούν τον όρο συγκρότημα, καθώς από τη λεπτομερή αρχιτεκτονική μελέτη προκύπτει, ότι τα κτίσματα ήταν περισσότερα του ενός, παρόλο που απαρτίζουν ένα ενιαίο συγκρότημα. Τα ανασκαμμένα κατάλοιπα υποδηλώνουν την ύπαρξη δυο μεγάλων κτιρίων, ανατολικά και δυτικά ενός στενού διαδρόμου με κατεύθυνση Β-Ν. Συμβατικά τα δυο τμήματα αποκαλούνται ανατολικό και δυτικό και τα κτίρια είναι ευθυγραμμισμένα από Β προς Ν. Σύμφωνα με τις νεότερες απόψεις και με βάση τα οικοδομικά υλικά και την κατασκευαστική τεχνική, το ανατολικό κτίριο είναι μάλλον προσθήκη της δεύτερης φάσης, της ΥΜ ΙΒ περιόδου.

Το αρχικό κτίριο είχε διαστάσεις περίπου 25x35 μ. και πελεκητή τοιχοδομία, προστώο και εντυπωσιακή δυτική πρόσοψη, αίθουσες υποδοχής με φωταγωγούς, δεξαμενή καθαρμών, κρύπτη πεσσών και αποθηκευτικούς χώρους με πεσσούς. Η κύρια είσοδος ήταν στα νοτιοδυτικά μέσω μιας πλακοστρωμένης οδού, που ξεκινούσε από η δυτική πλευρά του κτιρίου, μετά έστριβε νοτιοανατολικά, περνώντας την αποθήκη με τους πεσσούς και κατέληγε σε αυλή. Η είσοδος αυτή σφραγίστηκε στη δεύτερη φάση.

Στο χώρο 30 πρέπει να υπήρχε κλίμακα κατά μήκος της μεγάλης αίθουσας 24, ενώ ο χώρος 31 ήταν επίσης μεγάλη αίθουσα με πλακόστρωτο και πιθανώς φωταγωγό και ο χώρος 40, στο οποίο αργότερα λειτούργησε ο ληνός, ήταν αίθουσα με πλακόστρωτο, ίσως μάλιστα κρύπτη πεσσών. Το πιθανότερο είναι, ότι ο χώρος 24 υπήρξε το σύστημα αιθουσών του κτιρίου κατά την ΥΜ ΙΑ περίοδο. Ο διαχωριστικός τοίχος με κατεύθυνση Β-Ν, που βρίσκεται στα δυτικά εντός του χώρου 24 θα ήταν πολύθυρο με πεσσοστοιχία. Στην ύστερη φάση, ένας πεσσός τοποθετήθηκε στο κέντρο του, περίπου απέναντι από τον κεντρικό κίονα του χώρου 25. Ο χώρος διαιρέθηκε σε μικρότερους με αυτό τον τρόπο και χρησιμοποιήθηκε στη δεύτερη

¹¹⁹ Driessen and Sakellarakis 1997, 63-77

Κρήτη. Το σχήμα της τριμερούς διαίρεσης στην ανακτορική αρχιτεκτονική και εικονογραφία. Αρχιτεκτονική λύση ή δήλωση ιερού χώρου;

φάση ως εργαστήριο αγγειοπλαστικής, αν κρίνει κανείς από τους κεραμικούς τροχούς που ήλθαν στο φως.

Παράλληλα, το χαμηλότερο επίπεδο δαπέδου του χώρου 17, που βρίσκεται δυτικά της κύριας αίθουσας 24, πιθανολογεί την ύπαρξη δεξαμενής καθαρμών στο σημείο αυτό. Στην ταύτιση αυτή συνηγορούν η πρόσβασή του, η θέση του και το μέγεθος του δωματίου 17. Πρέπει επίσης να σημειωθεί ότι αρκετοί χώροι, όπως οι 13, 34, 36, 37, 21 και 22, ήταν εφοδιασμένοι με αποχετευτικούς αγωγούς. Ενδιαφέρον παρουσιάζει ο πλακοστρωμένος χώρος 13, ο οποίος σύμφωνα με τον ανασκαφέα είχε δάπεδο σε χαμηλότερο επίπεδο, έφερε στρώσεις από ποικίλα χρώματα και κάποια ανεστραμμένα κύπελλα και είχε χαρακτηριστεί ιερός βόθρος ή ιερό με θρανίο. Οι Driessen και Σακελλαράκης προτείνουν μια πιο πρακτική χρήση (σύνδεση με την παραγωγή λαδιού και κεραμικής), εφόσον μάλιστα βρίσκεται σε άμεση γειτνίαση με τις αποθήκες και διαθέτει και αποχετευτικό σύστημα. Τα θρανία ίσως ήταν απλά καθίσματα. Η λειτουργία του χώρου 26 δεν αμφισβητείται και το μόνο νέο στοιχείο που προτείνεται είναι η κατασκευή του στην πρώτη, ΥΜ ΙΑ περίοδο (εικ. 23, 24, 25). Πρόκειται για τριμερές ιερό με κόγχη, κατ'αντιστοιχία με το ιερό της δυτικής πτέρυγας της Κνωσού και του Νίρου Χάνι. Στο χώρο μάλιστα μεταξύ της κιονοστοιχίας με τους τρεις κίονες και του τριμερούς ιερού βρέθηκαν κέρατα καθοσιώσεως. Αναφορικά με τις σωζόμενες βάσεις των κίωνων, είναι κατασκευασμένες από διαφορετικούς λίθους, όπως κροκαλοπαγές πέτρωμα, φλεβωτό μάρμαρο και ασβεστόλιθο, ώστε το τελικό αποτέλεσμα να είναι αισθητικά ωραίο.

Κατά τη δεύτερη φάση έγιναν αρκετές αλλαγές στο κτίριο, που όμως δεν έχουν αποσαφηνισθεί πλήρως. Βόρεια και ανατολικά του τριμερούς ιερού κτίστηκε τοίχος, δημιουργώντας ένα είδος τεμένους και αφήνοντας ελεύθερη μια ευρεία είσοδο στα βόρεια, το χώρο 47. Η μικρή τετράγωνη πλίνθινη κατασκευή 46 στα ανατολικά θυμίζει πύργο. Ενώ στην παλαιότερη φάση η πρόσβαση στο ιερό γινόταν και από ανατολικά και από βόρεια, με την κατασκευή του ισχυρού τοίχου ελέγχεται η είσοδος στον ιερό χώρο απόλυτα. Η είσοδος στο κτίριο ήταν δυνατή ή από τη δυτική πλευρά αλλά από το χώρο 1, διαμέσου μικρότερων δωματίων ή από θύρα στα νότια, όπου σώζεται μεγάλο κατώφλι και οδηγεί στο διάδρομο 43.

Η θέση **Νίρου Χάνι** βρίσκεται ανατολικά της Αμνισού, στο Κακόν όρος και απέχει 13 χλμ. από το Ηράκλειο (εικ. 2). Είναι μια από τις ωραιότερες οικίες της νεοανακτορικής περιόδου με θαυμάσια θέα προς τη θάλασσα. Ανασκάφηκε από τον

Κρήτη. Το σχήμα της τριμερούς διαίρεσης στην ανακτορική αρχιτεκτονική και εικονογραφία. Αρχιτεκτονική λύση ή δήλωση ιερού χώρου;

Ξανθουδίδη¹²⁰ στα 1918, αλλά έγινε αντικείμενο μελέτης πολλών μελετητών. Κατά πάσα πιθανότητα αποτελούσε μέρος ενός ευρύτερου παραθαλάσσιου οικισμού, ο οποίος περιελάμβανε και το λιμάνι στους γειτονικούς Αγίους Θεοδώρους. Ο διοικητικός χαρακτήρας του κτιρίου διαφαίνεται από την παρουσία αποθηκών. Ενώ απουσιάζουν η δεξαμενή καθαρμών και η κρύπτη πεσσών, διαθέτει άλλα στοιχεία, τα οποία δηλώνουν θρησκευτική χρήση. Κεντρικό σημείο αναφοράς του λατρευτικού χαρακτήρα είναι η αυλή. Το κτίριο (εικ. 27, 28) είναι κτισμένο πάνω σε πλακόστρωτη αυλή μεγάλων διαστάσεων, στην οποία βρέθηκαν μεγάλα κέρατα καθοσιώσεως και πλατφόρμα-ιερό με τριμερή διάταξη. Δεν είναι γνωστό αν η μεγάλη αυτή αυλή περιβαλλόταν από άλλες κατασκευές. Σήμερα σώζονται μόνο τα βόρεια, δυτικά και ανατολικά όρια της. Η σημερινή ακτή απέχει από το βόρειο τμήμα της οικίας μόνο λίγα μέτρα. Το μέγεθος και η εξαιρετική ποιότητα κατασκευής που χαρακτηρίζει το κτίριο αυτό ώθησαν τον ανασκαφέα αλλά και τον Evans να θεωρήσουν, ότι η χρήση του σχετιζόταν περισσότερο με τη λατρεία και δεν ήταν μια απλή κατοικία. Παρ'όλ'αυτά, η εσωτερική διαρρύθμιση του κτιρίου υποδηλώνει καθαρά και την οικιστική χρήση του κτιρίου¹²¹.

Η κυρίως αυλή, χώρος (C), φέρει ίχνη πλακόστρωτου προς την ανατολική πλευρά του κτιρίου. Σε αυτή βρέθηκαν δυο λάκκοι, 2,50 μ. βάθους. Στο νότιο τοίχο της υπάρχουν δυο προεξοχές, στις οποίες τοποθετούνταν κέρατα καθοσιώσεως και πλατφόρμα τριμερούς ιερού. Η τριμερής διάταξη της πλατφόρμας θυμίζει το γενικό σχέδιο του τριμερούς ιερού στη δυτική πρόσοψη της κεντρικής αυλής του ανακτόρου της Κνωσού, οι λάκκοι θυμίζουν αντίστοιχους στις αυλές των ανακτόρων Κνωσού και Φαιστού, που ίσως χρησίμευαν για να φυτεύουν «ιερά» δέντρα και το περιορισμένο πλακόστρωτο θυμίζει ανάλογα πλακόστρωτα τμήματα της κεντρικής αυλής του ανακτόρου των Μαλίων.

Από την αυλή (C) υπάρχουν δυο είσοδοι στο κτίριο. Η βόρεια οδηγεί σε αποθηκευτική περιοχή με σειρά ορθογώνιων αποθηκών και η νότια στο σύστημα αιθουσών του κτιρίου. Το σύστημα αιθουσών αποτελείται ουσιαστικά από δυο δωμάτια, ένα προστώο, χώρος (1) και μια αίθουσα (2) με τέσσερις διπλές θύρες. Η δομή αυτού του συστήματος αιθουσών προσομοιάζει, εκ πρώτης όψεως, ένα απλό «μυκηναϊκό μέγαρο» με το άνοιγμά του προς τη δημόσια αυλή, χωρίς να λείπουν και αντίστοιχα μινωικά παράλληλα, όπως, λόγου χάριν, την οικία Ζα στα Μάλια.

¹²⁰ Ξανθουδίδη 1922, 1-11

¹²¹ Betancourt & Marinatos 1997, 96-97

Κρήτη. Το σχήμα της τριμερούς διαίρεσης στην ανακτορική αρχιτεκτονική και εικονογραφία. Αρχιτεκτονική λύση ή δήλωση ιερού χώρου;

Παρόλο που το κτίριο στο Νίρου Χάνι φαίνεται διαφορετικό τα κτίρια που ανήκουν στην κατηγορία των «επαύλεων», διαθέτει εντούτοις όλα τα τυπικά χαρακτηριστικά που απαντούν σε απλούστερες κατασκευές. Η παρουσία πολλών αποθηκευμένων αντικειμένων με λατρευτικό χαρακτήρα καθώς και η αυλή με το πλακόστρωτο και το ιερό, τοποθετούν το Νίρου Χάνι ανάμεσα στα «ανακτορικά» ή ημι-δημόσια κτίρια. Παρόμοια μνημειακότητα, αλλά σε μεγαλύτερη κλίμακα, παρουσιάζει η δυτική είσοδος στο νεοανακτορικό κτιριακό συγκρότημα της **Φαιστού** (εικ. 2, 4, 8)¹²².

Το κτιριακό συγκρότημα της **Αγ. Τριάδας** βρίσκεται στη νότια-κεντρική Κρήτη και κοντά στη Φαιστό (εικ. 2, 51, 52). Η ανασκαφή του διήρκεσε από το 1902 έως το 1914 και δημοσιεύτηκε το 1977¹²³. Πρόκειται για τα αρχιτεκτονικά κατάλοιπα ενός κτιριακού συγκροτήματος κάτοψης Γ και εκτείνεται στα βόρεια και δυτικά μιας κεντρικής αυλής. Περιλαμβάνει αποθηκευτικούς χώρους στη δυτική πτέρυγα, μια τριπλή Μινωική Αίθουσα με πολύθυρο, μια περίστυλη αυλή, μια κρύπτη πεσσών και βοηθητικούς αποθηκευτικούς χώρους στα βορειοδυτικά, μια κεντρική αυλή και οδοντωτές, επιμελημένης κατασκευής προσόψεις¹²⁴. Οι τελευταίες μελέτες κατέληξαν στο ότι το συγκρότημα της Αγ. Τριάδας αποτελείται από δυο «επαύλεις», την Α και τη Β (Villa A και Villa B), οι οποίες περιλαμβάνουν Μινωικές Αίθουσες, συστήματα πολυθύρων και αποθηκευτικούς χώρους τόσο στη βόρεια, όσο και στη δυτική πτέρυγα¹²⁵. Επίσης, διαπιστώθηκε ένα κενό μεταξύ των δυο κτιρίων¹²⁶, όπου ο τοίχος βόρεια του δωματίου 62 φαίνεται να είναι ενιαίος, εν τέλει δε συνδέεται με τις οδοντωτές προσόψεις σε καμία από τις πλευρές του¹²⁷.

Στο παρελθόν είχε ερμηνευθεί ως η θερινή κατοικία του βασιλιά /άρχοντα της Φαιστού¹²⁸, η οποία βρίσκεται 3 χλμ στα νοτιοανατολικά του σύγχρονου δρόμου. Έχουν διατυπωθεί διάφορες απόψεις σχετικά με το αν πρόκειται για «έπαυλη»¹²⁹ ή για «ανάκτορο»¹³⁰. Έχει, επίσης, ερμηνευθεί ως «ημι- ανάκτορο» (“half-palace”)¹³¹.

¹²² Pernier & Banti 1951

¹²³ Halbherr et al. 1977, 14-296

¹²⁴ Hitchcock 2000, 31-35

¹²⁵ McEnroe 1979

¹²⁶ Watrous 1984, 123-134

¹²⁷ Hitchcock 2000, 31

¹²⁸ Halbherr 1903, 6-74

¹²⁹ Halbherr et al. 1977, 14-296

McEnroe 1979

Watrous 1984, 123-134

¹³⁰ Cadogan 1976

Graham 1987

Κρήτη. Το σχήμα της τριμερούς διαίρεσης στην ανακτορική αρχιτεκτονική και εικονογραφία. Αρχιτεκτονική λύση ή δήλωση ιερού χώρου;

Η Preziosi¹³² υποστηρίζει ότι η Αγ. Τριάδα αρχιτεκτονικά είναι «ανακτορική» με την έννοια ότι περιλαμβάνει αρχιτεκτονικά χαρακτηριστικά που απαντώνται στα μεγαλύτερα ανακτορικά κέντρα (π.χ. Κνωσός, Φαιστός), αλλά, ουσιαστικά, ο χαρακτήρας και η χρήση του παραμένουν αδιευκρίνιστα. Ο Soles διατύπωσε την άποψη ότι στην Αγ. Τριάδα είχε την έδρα του ένας υψηλός αξιωματούχος, ο οποίος έλεγχε την περιοχή υπό την εποπτεία του άρχοντα-βασιλιά της Φαιστού¹³³.

Η Μινωικές Αίθουσες που διακρίνονται στην κάτοψη (εικ. 51, 52) περιλαμβάνουν τους χώρους 3, 12, 49, 4 και 4a, 11, 13,14, 51, 52 και είναι αρκετά πολύπλοκες. Οι χώροι 3, 12, 49, 4 ερμηνεύθηκαν ως «χώρος ακρόασης» (“audience hall”), ο χώρος 4a ως υπνοδωμάτιο και οι χώροι 13, 14, 52, 51 αποτελούν μια μικρότερη Μινωική Αίθουσα, στην οποία ο χώρος 13 φέρει διακόσμηση στους τοίχους και θεωρήθηκε χώρος λατρείας. Οι χώροι 11, 3, 12 και 49 σχηματίζουν δυο Μινωικές Αίθουσες ανάλογες με αυτή στο ανάκτορο της Φαιστού και με το Μέγαρο της Βασίλισσας στην Κνωσό¹³⁴.

Η **Οικία Da** είναι ένα από τα κτίρια που βρίσκονται στην περιφέρεια του ανακτόρου των Μαλίων (εικ. 29)¹³⁵. Πρόκειται για μια κανονική κατασκευή μετρίου μεγέθους. Η είσοδος στο κτίριο γίνεται από τον προθάλαμο (e), στα αριστερά του οποίου υπάρχουν ίχνη από κλίμακα με δυο πτέρυγες, η οποία οδηγούσε στον πάνω όροφο. Στο άκρο του (e) υπάρχει σύστημα πολύθυρου που ανοίγει προς ένα διάδρομο (d), ένα χώρο σχήματος U, που ουσιαστικά περιβάλλει τη βυθισμένη δεξαμενή καθαρών (f), στην οποία εισέρχεται κανείς μέσω διπλής θύρας στο τέλος του αριστερού βραχίονα του διαδρόμου (d). Στο ακριβώς αντίθετο άκρο του διαδρόμου, στον αριστερό πάντα βραχίονα, υπάρχει θύρα που οδηγεί σε αποθηκευτικούς χώρους και εργαστήρια. Ο τομέας αυτός περιλαμβάνει και κλιμακοστάσιο, ίχνη του οποίου διακρίνονται στο χώρο (g).

Ο τοίχος που χωρίζει τους χώρους (d) και (g) ίσως είναι υστερότερη αλλαγή στο αρχικό σχέδιο, όπως φαίνεται από την παρουσία δυο πεσσών κατά μήκος του τοίχου. Αν η υπόθεση αυτή είναι ορθή, τότε οι χώροι (d) και (g) χωρίζονταν μεταξύ τους αρχικά με σύστημα πεσσών που περιέκλειαν προφανώς θύρες.

¹³¹ La Rosa 1985, 45-54

¹³² Preziosi 1983, 77-78

¹³³ Soles 1991, 72

¹³⁴ Palyvou 1987, 199

¹³⁵ Études Crétoises 9, 43-48

Κρήτη. Το σχήμα της τριμερούς διαίρεσης στην ανακτορική αρχιτεκτονική και εικονογραφία. Αρχιτεκτονική λύση ή δήλωση ιερού χώρου;

Το σύστημα αιθουσών (a-b-c) επικοινωνεί με το διάδρομο (d) με σύστημα θυρών- στυλοβατών. Ο διάδρομος αυτός έχει ταυτόχρονα τη δυνατότητα να ενοποιεί και το χώρο (g) με το σύστημα αιθουσών. Το δωμάτιο (c) έχει διπλάσιο μήκος από τα δωμάτια (b) και (a). Το (b) φέρει στη μια του πλευρά κεντρικό κίονα και το (a) είναι φωταγωγός. Η εξωτερική εμφάνιση των τοίχων έχει πολλές εσοχές- προεξοχές και κάθε μια από τις πλευρές του κτιρίου έχει διαφορετική αρθρωτή διαμόρφωση.

Στην περιφέρεια του ανακτορικού συγκροτήματος των Μαλίων βρίσκεται η **Οικία Ζα**¹³⁶ (εικ. 30). Η κύρια είσοδος του κτιρίου βρίσκεται στον προθάλαμο (f), από τη μια πλευρά του οποίου υπάρχει κλιμακοστάσιο και ο οποίος συνεχίζει στο διάδρομο (e). Στα αριστερά δημιουργείται γωνία, η οποία διευκολύνει την πρόσβαση στη «δεξαμενή καθαρμών» (g). Αμέσως μπροστά στο δωμάτιο (d) υπάρχει μικρή κλίμακα, κοντά στο κυρίως σύστημα αιθουσών. Το σύστημα αιθουσών (a-b-c) είναι προσβάσιμο από το μεγάλο χώρο (c). Το σύστημα αιθουσών αποτελείται από το μεγάλο δωμάτιο (c), το οποίο χωρίζεται από το (b) με σύστημα θυρών- στυλοβατών με τέσσερις θύρες και τρεις κίονες. Το εξωτερικό άκρο αυτού του χώρου (b) ορίζεται από ένα κεντρικό κίονα. Το δωμάτιο (a) είναι μάλλον μια μικρή αυλή.

Ο χώρος οργανώνεται σε ένα σύνολο θαλάμων με πεσσούς. Το κτίριο διαθέτει δυο εσωτερικές ζώνες και τρεις εισόδους. Η δυτική πλευρά, η οποία καταλαμβάνει το 1/3 του κτιρίου, αποτελεί τους κύριους χώρους διαμονής. Η ανατολική πτέρυγα είναι αφιερωμένη σε εργαστήρια, αποθηκευτικούς χώρους και άλλες λειτουργίες και το σχήμα της είναι σχεδόν τετράγωνο (περίπου 16x16,05 μ.). Οι εξωτερικοί τοίχοι παρουσιάζουν τις γνωστές εσοχές- προεξοχές.

Στην κορυφή του όρους **Φιλιόριμος**, στις Γωνιές, ανασκάφηκε ένα ιερό με τρία δωμάτια¹³⁷ (εικ. 2, 35). Αν και ο χώρος παρουσιάζει αρχαιολογικά κατάλοιπα που χρονολογούνται στην Παλαιοανακτορική περίοδο, τα αρχιτεκτονικά δεδομένα από το καλύτερα σωζόμενο κτίριο ανήκουν στη Νεοανακτορική¹³⁸. Κάποια από τα αναθήματα που βρέθηκαν στα δωμάτια χρονολογούνται στη MM IIIA περίοδο, γεγονός που χρονολογεί και το κτίριο στην ίδια περίοδο. Εκτός των κινητών ευρημάτων που μαρτυρούν μια λατρευτική δραστηριότητα στο χώρο, υπάρχει και μια επιμήκης εξέδρα και ένας βωμός στα βόρεια. Στο Δωμάτιο 1 σημειώθηκε η ύπαρξη ενός δεύτερου βωμού κοντά στον οποίο βρέθηκαν οστά ζώων.

¹³⁶ Études Crétoises 9, 63- 79

¹³⁷ Rutkowski 1986, 80

¹³⁸ Rutkowski 1986, 71-98

Kuriakidis 2002, vol.2, 15

Κρήτη. Το σχήμα της τριμερούς διαίρεσης στην ανακτορική αρχιτεκτονική και εικονογραφία. Αρχιτεκτονική λύση ή δήλωση ιερού χώρου;

Κτίριο με τρία δωμάτια εντοπίστηκε αρχαιολογικά και στη θέση Πύργος (εικ. 2). Πρόκειται, όπως και για τη θέση Φιλιόριμος, για ιερό κορυφής. Χρονολογικά ανήκει στη Νεοανακτορική περίοδο και ίσως λίγο παλαιότερα¹³⁹.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ

Η τριμερής διαίρεση στην εικονογραφία.

Στο κεφάλαιο αυτό ακολουθούν τα στοιχεία που έχουμε για την τριμερή διαίρεση από την εικονογραφία. Αρχικά, παρουσιάζονται τα δεδομένα, στη συνέχεια η μεθοδολογία και προτάσεις μελέτης των δεδομένων από την εικονογραφία γενικότερα., ώστε να γίνουν σαφείς οι κίνδυνοι παρερμηνείας ή λανθασμένης εκτίμησης κάποιων παραστάσεων. Επειδή τα αρχαιολογικά δεδομένα επί του θέματος θεωρούνται από τους μελετητές θρησκευτικού χαρακτήρα, γίνεται και μια εκτενής αναφορά στη μινωική θρησκεία και στα ζητήματα που προκύπτουν από τη μελέτη των δεδομένων.

3.1 Κατηγορίες ευρημάτων με απεικόνιση τριμερούς διαίρεσης

α. Εμπίεστα χρυσά πλακίδια

Η πρώτη εικονογραφική απόδοση μινωικού τριμερούς ιερού βρέθηκε στα 1876 από τον Schliemann. Πρόκειται για πέντε εμπίεστα πλακίδια από χρυσό (εικ. 49), πλάτους 7,5 εκ. και μήκους 6,9 εκ. από τους Λακκοειδείς Τάφους III και IV των Μυκηνών. Ο ανασκαφέας έδωσε μια εξαιρετική περιγραφή τους και ήταν πεπεισμένος, λόγω της ομοιότητάς τους, ότι προέρχονταν από το ίδιο καλούπι και απέδιδαν μικρά ιερά ή ναούς¹⁴⁰. Ο ίδιος εικονογραφικός αρχιτεκτονικός τύπος έχει εντοπιστεί και σε ευρήματα από άλλα μυκηναϊκά σύνολα, όπως το χρυσό έλασμα από το θολωτό τάφο στο Καπακλί Βόλου¹⁴¹ πλάτους 7,5 εκ. και μήκους 8,2 εκ (εικ. 45, 46). Στα τέλη του 19^{ου} αιώνα, η ύπαρξη του μινωικού πολιτισμού ήταν άγνωστη

¹³⁹ Rutkowski 1986, 71-98

Kuriakidis 2005, 103

¹⁴⁰ Schliemann 1880, 267

Karo 1933, 74, 46

¹⁴¹ Κουρουγιώτης 1906, 223-234

Κρήτη. Το σχήμα της τριμερούς διαίρεσης στην ανακτορική αρχιτεκτονική και εικονογραφία. Αρχιτεκτονική λύση ή δήλωση ιερού χώρου;

στους ερευνητές κι έτσι κανείς δεν υποψιαζόταν πως η προέλευση του αρχιτεκτονικού τύπου που απεικονιζόταν στα παραπάνω ευρήματα ήταν από την Κρήτη.

β. Τοιχογραφίες

Στα 1900, όταν ο Evans ξεκίνησε τις μεγάλες ανασκαφές στο ανάκτορο της Κνωσού ένα από τα πρώτα σημαντικά ευρήματα ήταν τα σπαράγματα της μικρογραφικής τοιχογραφίας της Μεγάλης Εξέδρας (Grandstand Fresco) (εικ. 43, 44). Η τοιχογραφία αυτή διακοσμούσε ένα μικρό δωμάτιο του πρώτου ορόφου, το οποίο είχε στα δυτικά του τη Βόρεια Είσοδο του ανακτόρου και στα βόρεια την Κεντρική Αυλή¹⁴². Η μικρογραφική τοιχογραφία της Μεγάλης Εξέδρας προφανώς αποτελούσε τμήμα μιας πιο μεγάλης σύνθεσης και στο κεντρικό τμήμα της εικονογραφικής παράστασης που σώζεται απεικονίζεται ένα ιερό (!) ανάλογο τύπου με αυτό που είδαμε στα πλακίδια από τις Μυκήνες. Το κεντρικό κλίτος είναι υπερυψωμένο και εκατέρωθεν έχει άλλα δυο κλίτη σε χαμηλότερο ύψος. Και τα τρία κλίτη επιστέφονται με κέρατα καθοσιώσεως. Τον κενό χώρο γύρω από το κτίριο διακοσμούν μορφές, ανδρικές και γυναικείες, ίσως θεατές κάποιας ιερής τελετουργίας. Ωστόσο, καμία από τις παραπάνω μορφές δε φαίνεται να συμμετέχει σε κάποια δραστηριότητα με άμεση αναφορά το ιερό.

Στον τριμερή αρχιτεκτονικό τύπο που απεικονίζεται στα πλακίδια των Μυκηνών και στην τοιχογραφία από την Κνωσό έχουμε το κοινό χαρακτηριστικό των αντίθετων ημι-ρόδακων. Στην πρώτη περίπτωση διακοσμεί το μέσον του υπερυψωμένου κλίτους και στη δεύτερη βρίσκεται επίσης στο κεντρικό χώρο του κτιρίου αλλά πιο χαμηλά και αποδίδεται με περισσότερη λεπτομέρεια.

γ. Ρυτά

Στην εικονογραφία, εκτός από τις πληροφορίες για τη μορφή του περιβάλλοντα χώρου, υπάρχουν και περιπτώσεις, όπως αυτή του ρυτού από τη Ζάκρο (εικ. 39, 40, 41, 42), που μας παρέχουν στοιχεία και για την αρχιτεκτονική. Το αγγείο αυτό

¹⁴² Evans 1922 vol.III, 29-65

Κρήτη. Το σχήμα της τριμερούς διαίρεσης στην ανακτορική αρχιτεκτονική και εικονογραφία. Αρχιτεκτονική λύση ή δήλωση ιερού χώρου;

βρέθηκε στο ανάκτορο της Ζάκρου. Έχει ύψος 31 εκ., μέγιστη διάμετρο 14 εκ. και το υλικό είναι χλωρίτης. Αρχικά, ήταν καλυμμένο με ένα λεπτό φύλλο χρυσού, ίσως για να δίνεται η εντύπωση ότι το αγγείο ήταν φτιαγμένο από συμπαγές χρυσό¹⁴³. Σε γενικές γραμμές, πάντως, μόνο η πρόσοψη είναι αυτή που παρουσιάζεται. Στην περίπτωση όμως του ρυτού της Ζάκρου, απεικονίζεται ολόκληρο το ιερό που τοποθετείται στη μέση αραιής βλάστησης σε ένα άγριο ορεινό τοπίο. Το κύριο στοιχείο της εικόνας είναι η πρόσοψη ενός κτιρίου που απεικονίζεται σε πρώτο επίπεδο. Σε κάθε πλευρά του χώρου δόμησης του λατρευτικού οικοδομήματος οι τοίχοι που οριοθετούν το τέμενος είναι ορατοί. Το ιερό περιβάλλεται από έναν χαμηλό τοίχο, ο οποίος είναι χτισμένος με πέντε σειρές λίθων ξεστής τοιχοδομίας. Πάνω από αυτόν τον τοίχο βλέπουμε την πρόσοψη του κτιρίου με μεγάλα ανοίγματα παραθύρων, η οποία στέφεται με τα κέρατα καθοσίωσης. Και στις δύο πλευρές της πρόσοψης υπάρχει ανά ένας ιστός¹⁴⁴. Το πρώτο επίπεδο έχει επίσης τα μεγάλα ανοίγματα παραθύρων. Αυτό το κτίριο παρουσιάζεται με πολύ απλή, σχεδόν σχεδιαστική, μορφή. Ο καλλιτέχνης έχει τονίσει το σημαντικότερο στοιχείο της εικόνας, την πρόσοψη, η οποία είναι μεγαλύτερη σε μέγεθος από τα άλλα μέρη του ιερού. Η ύπαρξη δυο βωμών, ο ένας κτιστός και ο άλλος κινητός αμφίκουλος σε μια διαμορφωμένη, και πλακοστρωμένη ίσως, περιοχή για τους προσκυνητές υποδεικνύεται από τις μακροσκελείς γραμμές. Στην αριστερή πλευρά υπάρχει άλλη μια κατασκευή. Πρόκειται για ένα βωμό που χτίζεται ανάμεσα στους τοίχους που αποτελούν τα όρια του ιερού και αποτελείται από δύο μέρη: μια χαμηλή κατασκευή που επιστέφεται με μια μεγάλη πλίνθο και μια ψηλότερη κατασκευή που επιστέφεται από τα ιερά κέρατα. Δύο κλάδοι ενός δέντρου με πλατιά φύλλα (αναμφίβολα μια συκιά)¹⁴⁵ μοιάζουν να κρέμονται πιο πέρα από το βωμό. Δεδομένου ότι η εικόνα είναι σχεδιασμένη με γραμμική προοπτική, τα διάφορα μέρη του τοίχου έχουν τοποθετηθεί στα διαφορετικά επίπεδα, υψηλότερα ή χαμηλότερα (εικόνα 35).

Στο τμήμα του ρυτού από τους Γυψάδες της Κνωσού μπορούμε να δούμε την πρόσοψη ενός κτιρίου που βρίσκεται στο ανώμαλο έδαφος στη μέση ενός γυμνού, ορεινού τοπίου (εικόνα 38)¹⁴⁶. Η ασυμμετρία του κτιρίου μπορεί να οφείλεται στο γεγονός ότι ο καλλιτέχνης επιθυμούσε να δείξει ότι το έδαφος ήταν δύσβατο. Ο λατρευτής που τοποθετείται κοντά στη βάση του κτιρίου φαίνεται να το προσεγγίζει

¹⁴³ Πλάτων 1963, 185

¹⁴⁴ Αλεξίου 1969, 84-85

¹⁴⁵ Rutkowski 1986, 81

¹⁴⁶ Warren 1969, 85

Κρήτη. Το σχήμα της τριμερούς διαίρεσης στην ανακτορική αρχιτεκτονική και εικονογραφία. Αρχιτεκτονική λύση ή δήλωση ιερού χώρου;

με δυσκολία. Η βάση του κτιρίου αποτελείται από τέσσερις σειρές λαξευμένων λίθων. Αυτό το χαρακτηριστικό της βάσης απεικονίζεται σαφώς μόνο στο αριστερό τμήμα της εικονογραφικής αναπαράστασης, ενώ στο δεξί τμήμα η απεικόνιση είναι προβληματική. Το άδυτο φαίνεται να αποτελείται από τρία μέρη και το μεσαίο του τμήμα είναι ψηλότερο. Η κορυφή του χαμηλότερου τμήματος του κτιρίου απολήγει σε ένα διπλό γείσο, του οποίου οι ακμές είναι στρογγυλεμένες. Ίσως πρόκειται για μια προσπάθεια μίμησης των ξύλινων δοκών¹⁴⁷. Στο μέσο και υψηλότερο μέρος του κτιρίου υπάρχει επίσης ένα γείσο ίδιας μορφής μόνο που σε αυτή την περίπτωση τα αρχιτεκτονικά στοιχεία του είναι μακρύτερα και παχύτερα. Πάνω από αυτό το γείσο μπορεί κανείς να δει τα υπολείμματα τριών ορθογώνιων αντικειμένων που είναι πιθανώς οι βάσεις των κεράτων καθοσιώσεως. Φαίνεται πως υπήρχαν ιερά κέρατα στα χαμηλότερα μέρη του κτηρίου και πιθανώς στα υψηλότερα επίσης. Στην αριστερή πλευρά, σε μια λίθινη κατασκευή υπάρχει ένας ορθοστάτης. Υπάρχει ένας παρόμοιος ορθοστάτης στη δεξιά πλευρά, επίσης, αλλά τοποθετείται μπροστά από το κτίριο.

δ. Σφραγίσματα και σφραγιστικά δαχτυλίδια

Υπάρχουν και αρχαιολογικά δεδομένα που αφορούν σε σφραγίσματα ή σφραγιστικά δαχτυλίδια, χρονολογούμενα την ίδια περίοδο που απεικονίζουν τριμερή ιερά. Σε ένα αποσπασματικά σωζόμενο σφράγισμα από την Κνωσό¹⁴⁸, απεικονίζεται πρόσοψη κτιρίου με υπερυψωμένο και αναλογικά μεγαλύτερο το μεσαίο τμήμα του με δύο, ίσως και παραπάνω κίονες, και στα αριστερά ένα χαμηλότερο δωμάτιο(;) (εικ. 47). Οι οροφές και του υψηλότερου και του χαμηλότερου τμήματος στέφονται με κέρατα καθοσίωσης. Δε σώζεται η δεξιά πλευρά της εικονιζόμενης πρόσοψης. Στην περίπτωση που θα είχαμε το σφράγισμα ολοκληρωμένο θα μπορούσαμε να δούμε αν υπάρχει η συμμετρία που χαρακτηρίζει αυτόν τον τύπο και να είμαστε βέβαιοι ότι έχουμε ένα ακόμη παράδειγμα τριμερούς ιερού.

Σε ένα χρυσό σφραγιστικό δαχτυλίδι από τις Αρχάνες που απεικονίζει επιφάνεια γυναικείας θεότητας (εικόνα), στο δεξιό τμήμα και σε προοπτική

¹⁴⁷ Rutkowski 1986, 82

¹⁴⁸ Evans 1922 vol.II, fig. 326

Κρήτη. Το σχήμα της τριμερούς διαίρεσης στην ανακτορική αρχιτεκτονική και εικονογραφία. Αρχιτεκτονική λύση ή δήλωση ιερού χώρου;

απεικονίζεται πρόσοψη κτιρίου με τρία κλίτη και το μεσαίο υπερυψωμένο¹⁴⁹ (εικ. 48). Ίσως όμως να πρόκειται και για ιερό περίβολο, καθώς στο μεσαίο κλίτος διαφαίνεται αχνά ίσως κάποιο ιερό δένδρο¹⁵⁰.

ε. Ειδώλια

Στο ιερό κορυφής του Πετσοφά στην ανατολική Κρήτη (εικ. 2) βρέθηκε ένα λίθινο ειδώλιο, το οποίο χρονολογείται στη νεοανακτορική περίοδο και απεικονίζει ένα ιερό ιδιαίτερης αρχιτεκτονικής με τριμερή διαίρεση στην πρόσοψη (εικ. 50)¹⁵¹. Το κτίριο του ιερού αποτελείται από δυο μεγάλα «κέρατα καθοσίωσης», το ένα μέσα στο άλλο. Στην πρόσοψη αποδίδονται τρεις είσοδοι, οι οποίες είναι χαμηλά ανάγλυφα και όχι σε βάθος, όπως σε κάποια ομοιώματα οικίσκων. Η μεσαία είσοδος επιστέφεται με «κέρατα καθοσίωσης» και έχει αλλά δυο, ένα στα δεξιά και ένα στα αριστερά.

3.2 Μεθοδολογία. Περιγραφή και ταύτιση στην εικονογραφία.

Η σχεδόν παντελής έλλειψη γραπτών πηγών από την 2^η χιλιετία π.Χ. στον αιγιακό χώρο αποτελεί το μεγαλύτερο εμπόδιο στην κατανόηση των μινωικών και μυκηναϊκών εικονιστικών αναπαραστάσεων. Η ερμηνεία και η αντιστοιχία των εικονιστικών αναπαραστάσεων που απαντώνται σε σφραγίδες, σφραγίσματα, τοιχογραφίες, διακοσμήσεις στην κεραμική, λάρνακες και μεταλλικά αγγεία παρουσιάζει προβλήματα. Τα προβλήματα αυτά ξεκινούν όταν κανείς ξεκινάει τη μελέτη της παράστασης χρησιμοποιώντας τις βασικές πληροφορίες. Για παράδειγμα, τα δημοσιευμένα σχέδια, τις φωτογραφίες των αποτυπωμάτων και τις περιγραφές αυτών. Οι αιτίες αμφισβητούμενων ή λανθασμένων αποδόσεων ή ανακριβών περιγραφών και ταυτίσεων είναι πολλές. Ο Pini θεωρεί πως το εύρος σφάλματος είναι υψηλό, ειδικά για τις σύνθετες εικονιστικές παραστάσεις σε σφραγίδες, σφραγίσματα και κάποιες τοιχογραφίες¹⁵². Μερικοί από τους λόγους που οδηγούν σε εσφαλμένες εκτιμήσεις και συμπεράσματα αφορούν στο μικρό μέγεθος των αντικειμένων, το οποίο συχνά δεν επιτρέπει λεπτομερή απόδοση στο σχέδιο, η περιορισμένη χρήση

¹⁴⁹ Ιστορία του Ελληνικού Έθνους 1970, 206

¹⁵⁰ Rutkowski 1986, 99

¹⁵¹ Δαβάρας 1976, 88-93

¹⁵² Pini 1992, 12

Κρήτη. Το σχήμα της τριμερούς διαίρεσης στην ανακτορική αρχιτεκτονική και εικονογραφία. Αρχιτεκτονική λύση ή δήλωση ιερού χώρου;

παραλλήλων από τους μελετητές, όταν κάποια από τα στοιχεία των παραστάσεων είναι δύσκολο να ταυτιστούν, στις ποικίλες διαβαθμίσεις του ύφους, της επιφάνειας των αποσπασματικά σωζόμενων σφραγίδων, στις κακής ποιότητας φωτογραφίες των αντικειμένων και στις εσφαλμένες σχεδιαστικές αναπαραστάσεις, στην επαναχάραξη της σφραγιστικής επιφάνειας και στη χρήση των σφραγισμάτων πριν την τελική τους δημοσίευση. Τα ζητήματα που αναφέρθηκαν παραπάνω αφορούν κυρίως σε εικονιστικές αναπαραστάσεις με μορφές σε δράση.

Η περιγραφή μιας εικονογραφικής παράστασης πρέπει να βασίζεται σε σχέδια και μόνο αν αυτά μπορούν να ελεγχθούν, αντιπαραθέτοντάς τα με καλής ποιότητας φωτογραφίες που αποδίδουν κάθε λεπτομέρεια. Περιγραφές ή ταυτίσεις θα πρέπει να επιχειρούνται με βάση την τυπολογία και τα έως τώρα γνωστά αρχαιολογικά παράλληλα, καθώς όμοια εικονογραφικά θέματα μπορεί να αποδίδονται διαφορετικά από διαφορετικούς καλλιτέχνες ή εργαστήρια. Επιπρόσθετα, κάποιο από τα τυπικά χαρακτηριστικά μιας κατηγορίας αντικειμένων που να επιτρέπει την ταύτιση κάποιου ευρήματος, μπορεί να εκλείπει από το συγκεκριμένο παράδειγμα που βρίσκεται στα χέρια μας. Για το λόγο αυτό, κάθε φορά που επιχειρούμε την ταύτιση κάποιας παράστασης θα πρέπει να χρησιμοποιείται τη λέξη «ίσως» ή να τίθεται απ'ευθείας ένα ερώτημα χρησιμοποιώντας μια λεπτομερή περιγραφή. Αν όλοι οι αρχαιολόγοι εργάζονταν με αυτές τις μεθόδους θα μπορούσαν να έχουν αποφευχθεί πολλές άσκοπες διαφωνίες και μόνο ελάχιστα ευρήματα θα ήταν υπό αμφισβήτηση¹⁵³.

Όσον αφορά στο θέμα που διαπραγματεύεται η παρούσα εργασία, οι κατηγορίες ευρημάτων που αφορούν στη μελέτη της τριμερούς διαίρεσης είναι σφραγιστικά δακτυλίδια, ελάσματα, αγγεία και τοιχογραφίες. Οι εικονιστικές παραστάσεις σε αυτά παρουσιάζουν κτίρια με τριμερή πρόσοψη. Η τριμερής πρόσοψη αποτελείται από ένα κεντρικό υπερυψωμένο χώρο που πλαισιώνεται από δυο χαμηλότερους χώρους. Πολλές φορές η οροφή κάθε επιμέρους χώρου έχει επίστεψη με κέρατα καθοσίωσης ή σε άλλες περιπτώσεις μόνο ο κεντρικός-υπερυψωμένος. Στη δική μας περίπτωση έρευνας, καθώς το ζητούμενο είναι αρχιτεκτονικός τύπος συγκεκριμένης μορφής, τα περιθώρια σφάλματος και η λανθασμένη προσέγγιση του θέματος είναι αρκετά περιορισμένα και δεν αφορούν στις παραστάσεις αυτές καθ'αυτές, αλλά όπως θα δούμε παρακάτω, στην προσπάθεια κάποιων μελετητών να αποδώσουν την τρισδιάστατη αναπαράσταση του κτιρίου.

¹⁵³ Pini 1992, 12-18

Κρήτη. Το σχήμα της τριμερούς διαίρεσης στην ανακτορική αρχιτεκτονική και εικονογραφία. Αρχιτεκτονική λύση ή δήλωση ιερού χώρου;

3.3 Μινωική θρησκεία - Ζητήματα ταύτισης ιερών χώρων

Ήδη από την Προανακτορική εποχή απαντώνται μαρτυρίες για κάποια χαρακτηριστικά που θα αποτελέσουν τμήμα του μινωικού θρησκευτικού συστήματος στη συνέχεια. Από τη MM I περίοδο και εξής η αύξηση των μαρτυριών για λατρευτικές δραστηριότητες μας επιτρέπει να ανιχνεύσουμε πολλούς τύπους θέσεων και τελετουργικών πρακτικών. Επιπλέον, η αύξηση της επιθυμίας για αναπαράσταση τελετουργικών δραστηριοτήτων και θρησκευτικών συμβόλων, ιδιαίτερα κατά τη Νεοανακτορική εποχή, παρέχει περισσότερες και πιο εξειδικευμένες πληροφορίες για μια θρησκεία χωρίς κείμενα¹⁵⁴. Ωστόσο, ανάμεσα στα δεδομένα που προέρχονται τόσο από την Παλαιοανακτορική όσο και από τη Νεοανακτορική εποχή έχουμε αρκετές ομοιότητες ως προς τη λατρεία που θα μας επέτρεπαν τη διατύπωση κάποιων γενικών σχολίων. Βέβαια, θα πρέπει να έχουμε υπόψη ότι οι θρησκευτικές αντιλήψεις ενδεχομένως να εξελίχθηκαν με πιο περίπλοκο τρόπο σε αυτό το χρονικό διάστημα εξαιτίας κοινωνικών αλλαγών. Επομένως, ίσως να επέλθει μια ελαφρά μεταβολή στην έμφαση που δίνεται σε αυτές από τα δεδομένα που προκύπτουν στην πορεία της έρευνας.

Μια από τις κοινωνικές εξελίξεις που αναφέρθηκαν παραπάνω είναι η ανάδυση μια ιερατικής τάξης¹⁵⁵. Τα πρόσωπα που ανήκουν στην τάξη αυτή διακρίνονται με αρκετή σαφήνεια στις εικονιστικές αναπαραστάσεις, καθώς φορούν ιδιαίτερα ενδύματα, φέρουν χαρακτηριστικά αντικείμενα και οι δραστηριότητες στις οποίες φαίνεται να λαμβάνουν μέρος, έχουν θρησκευτικά χαρακτηριστικά.

Ο Dickinson προτείνει πως τα πρόσωπα αυτά είναι τα ίδια με εκείνα που συνοδεύονται στις ταφές τους με ειδώλια και άλλα λατρευτικά αντικείμενα και των οποίων οι τάφοι ίσως υπήρξαν κέντρα λατρείας κατά την Προανακτορική εποχή. Οι αναπαραστάσεις αυτές μαζί με άλλες μαρτυρίες, δείχνουν ότι, τόσο οι άνδρες, όσο και οι γυναίκες, συμμετείχαν στη λατρεία και το κάθε φύλο ξεχωριστά θα μπορούσε να παίζει κυρίαρχο ρόλο σε κάποιες τελετουργίες.

Στις τελετουργίες, τη διεξαγωγή των οποίων αναλάμβανε η ιερατική τάξη, περιλαμβάνονται τύποι που είναι διαδεδομένοι και αλλού, όπως πρακτικές προσφορών και θυσιών, πομπές και χοροί. Εκτός από την ιερατική τάξη, υπήρχε και

¹⁵⁴ Dickinson 2003, 369

¹⁵⁵ Dickinson 2003, 370

Κρήτη. Το σχήμα της τριμερούς διαίρεσης στην ανακτορική αρχιτεκτονική και εικονογραφία. Αρχιτεκτονική λύση ή δήλωση ιερού χώρου;

άλλη μια η οποία συγκαλούσε το ιερατείο για τελετουργίες. Προφανώς, η τάξη αυτή ήταν η ισχυρή αριστοκρατία και η παρουσία της ανιχνεύεται από τα πολύτιμα αναθήματα αλλά και από τα κέντρα άσκησης διοικητικής εξουσίας, τα ανάκτορα, στα οποία κατοικούσαν τα μέλη της. Οι τελετουργίες αυτές ήταν σχεδιασμένες να προκαλέσουν την *επιφάνεια* μιας θεότητας, κατά την οποία τη φαντάζονταν να έρχεται και να κατοικεί στο σώμα ενός μύστη ή σε κάποιο φυσικό χώρο ή οικοδόμημα, ή απλώς να παρευρίσκεται αόρατη. Σε ανακτορικά συγκροτήματα και σε άλλα οικοδομήματα έχουν βρεθεί χώροι για τέτοιες τελετουργίες, ενώ σε αρκετές εικονιστικές αναπαραστάσεις διακρίνεται ένας υπαίθριος χώρος. Στο χώρο αυτό, οι μορφές των λατρευτών κρατούν σφιχτά ή κινούν με δύναμη δέντρα ή γονατίζουν μπροστά σε ένα μεγάλο βράχο και τον χτυπούν με τα χέρια τους. Δεν είναι ακόμα σαφές πόσο σημαντικές υπήρξαν αυτές οι τελετουργίες για την επιφάνεια μιας θεότητας κατά τα προωμότερα στάδια της μινωικής θρησκείας. Ωστόσο, μέχρι στιγμής μπορούν εύλογα να θεωρηθούν ένα από τα κυριότερά της χαρακτηριστικά.

Ένα άλλο πολύ σημαντικό χαρακτηριστικό της μινωικής λατρείας είναι η ιδιαίτερη προτίμηση που έδειχναν σε φυσικές θέσεις, όχι πολύ κοντά ή μέσα στους οικισμούς. Τέτοιες θέσεις ήταν τα ιερά σπήλαια και τα ιερά κορυφής. Πολλές φορές δεν επενέβαιναν στο φυσικό τοπίο αλλά σε αρκετές περιπτώσεις οριοθετούσαν τον ιερό χώρο με τοίχους ή οικοδομούσαν κτίρια θρησκευτικής χρήσης με στενές εισόδους και πολύθυρα, ώστε να περιορίζουν την πρόσβαση στα ιερά και τα δωμάτια τελετουργιών¹⁵⁶.

Τα αρχαιολογικά δεδομένα που μας υποδεικνύουν τελετουργική δραστηριότητα, μπορούν να διαιρεθούν σε τέσσερις μεγάλες κατηγορίες: ιερά στα ανάκτορα, ιερά σε χώρους με δημόσιο χαρακτήρα, ιδιωτικά ιερά και υπαίθρια ιερά (π.χ. ιερά κορυφής, σπήλαια, τάφοι). Η πρώτη κατηγορία περιλαμβάνει κτίσματα τα οποία είναι ιερά ή περιλαμβάνουν ιερά, η δεύτερη υπαίθριους χώρους (ιερά κορυφής), η τρίτη σπήλαια και η τέταρτη τάφους. Κατά τη ΜΜ περίοδο έχουμε λατρευτικούς χώρους που αντιπροσωπεύουν και τις τέσσερις κατηγορίες. Έχουμε, δηλαδή, πιθανώς τελετουργική δραστηριότητα σε τάφους (π.χ. στον Τάφο Β στις Αρχάνες, στους Τάφους I-II στα Γουρνιά και αλλού), σαφή ύπαρξη ιερών και ιερών συγκροτημάτων σε κτίρια και τελετουργικούς αποθέτες σε κάποια σπήλαια (όπως των Καμαρών, της Αμισού και στο Ψυχρό). Στις πιο πολλές όμως περιπτώσεις η

¹⁵⁶ Dickinson 2003, 371

Κρήτη. Το σχήμα της τριμερούς διαίρεσης στην ανακτορική αρχιτεκτονική και εικονογραφία. Αρχιτεκτονική λύση ή δήλωση ιερού χώρου;

λατρεία εμφανίζεται σε υπαίθριες θέσεις και ιδιαίτερα σε ιερά κορυφής. Η λατρεία στα σπήλαια φαίνεται να περιορίζεται στην κεντρική Κρήτη, ενώ η λατρευτική δραστηριότητα στα ιερά κορυφής είναι ευρέως διαδεδομένη, χωρίς να αποτελεί γενικό χαρακτηριστικό¹⁵⁷.

Δε θα ήταν καθόλου σκόπιμο να προβούμε σε μια αποτίμηση της σπουδαιότητας των θέσεων, καθώς τα δεδομένα είναι ακόμη περιορισμένης κλίμακας. Αυτό που θα μπορούσαμε, όμως, να πούμε είναι ότι τα ιερά κορυφής ήταν τα πιο σημαντικά κοινοτικά κέντρα λατρείας, τόσο λόγω της δεσπόζουσας θέσης τους στο χώρο, όσο και λόγω της ποσότητας των ευρημάτων. Τα σπήλαια έχουν δώσει μέχρι στιγμής σχετικά λίγα ευρήματα, αν και ήταν αρκετά ευρύχωρα. Επιπλέον, πολύ συχνά βρίσκονται σε υψόμετρο που το χειμώνα ήταν αδύνατη η πρόσβαση σε αυτά εξαιτίας του χιονιού και κατά συνέπεια δεν ήταν προσιτά καθ' όλη τη διάρκεια του έτους.

Ενδείξεις για διαφορές ανάμεσα στις λατρευτικές πρακτικές που ασκούσαν σε αυτούς τους διαφορετικούς τύπους ιερών χώρων, μπορούν να ανιχνευθούν μέσω των χαρακτηριστικών των ευρημάτων. Τα ειδώλια και τα άλλα ομοιώματα από πήλο είναι χαρακτηριστικά στις υπαίθριες θέσεις και πολύ σπάνια τα συναντάμε σε ιερά σπήλαια, όπου η κεραμική αποτελεί τον καθιερωμένο τύπο προσφορών. Παρ' όλα αυτά, πήλινα ομοιώματα συναντάμε τόσο σε τάφους, όσο και σε οικισμούς. Το ανασκαφικό περιβάλλον είναι σπάνια διαφωτιστικό και πολλές φορές τα πράγματα περιπλέκονται. Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση της ύπαρξης πήλινων «αναθηματικών μελών του ανθρώπινου σώματος» στη Συνοικία Μ στα Μάλια¹⁵⁸, ευρήματα που θεωρούνται από τον Peatfield¹⁵⁹ ως ο πιο χαρακτηριστικός τύπος ευρημάτων στα ιερά κορυφής. Θα έλεγε κανείς ότι κάποια από τα αναθήματα θα μπορούσαν να αφιερωθούν ως γενικές προσφορές σε διαφορετικό αρχαιολογικό υλικό, αλλά η στενή σχέση των πήλινων ειδωλίων με τα ιερά κορυφής αποτελεί αδιαμφισβήτητο γεγονός¹⁶⁰.

Αν και τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της μινωικής λατρείας μπορούν να αναγνωριστούν σχετικά εύκολα, είναι δύσκολο να αποκρυσταλλωθεί μια σαφής εικόνα για το χαρακτήρα της. Η καλύτερη προσέγγιση αυτού του θέματος έγινε από

¹⁵⁷ Dickinson 2003, 373

¹⁵⁸ Dickinson 2003, 373

¹⁵⁹ Peatfield 1990, 120

¹⁶⁰ Dickinson 2003, 374- 375

Κρήτη. Το σχήμα της τριμερούς διαίρεσης στην ανακτορική αρχιτεκτονική και εικονογραφία. Αρχιτεκτονική λύση ή δήλωση ιερού χώρου;

τον Warren¹⁶¹, ο οποίος εξέτασε λεπτομερώς τους σκοπούς που εξυπηρετούσαν αυτές οι τελετουργίες. Οι λόγοι που οδηγούσαν σε αυτές τις εκφράσεις λατρείας ήταν η «θετική» αύξηση της γονιμότητας και η «αρνητική» μείωση ή ελαχιστοποίηση των δυσμενών παραγόντων. Αυτή η λογική ταιριάζει στα πρότυπα που έχουν ήδη προταθεί για τη διάκριση των θρησκειών πολιτισμών με αγροτικό χαρακτήρα. Στη μινωική θρησκεία έχει υποστηριχθεί από διάφορους μελετητές πως έχουμε μια υπεροχή χθονίων δυνάμεων, μητριαρχία, μη ανθρωπόμορφες θεότητες ή μια μοναδική θεϊκή μορφή στη θέση του Πανθέου της αρχαιοελληνικής θρησκείας των ιστορικών χρόνων¹⁶². Τίποτα όμως από όλα αυτά δεν έχει επιβεβαιωθεί σε ικανοποιητικό βαθμό, καθώς δεν έχουμε κείμενα και το μόνο που μπορούμε να κάνουμε είναι υποθέσεις και συγκρίσεις με τα σύγχρονα παράλληλα από την Ανατολή.

Η μελέτη της μινωικής θρησκείας βασίζεται σχεδόν αποκλειστικά στο αρχαιολογικό υλικό. Ο λόγος που η έρευνα περιορίζεται στα αρχαιολογικά δεδομένα είναι ότι τα γραπτά κείμενα της εποχής δεν έχουν αποκρυπτογραφηθεί. Η αποκρυπτογράφηση της Γραμμικής Α θα οδηγούσε σε ασφαλέστερα συμπεράσματα, καθώς η γραφή αυτή χρησιμοποιήθηκε αναμφισβήτητα σε θρησκευτικά κείμενα για την αναγραφή των προσφορών και σε ενεπίγραφα αναθήματα¹⁶³.

Τη μινωική θρησκεία μπορούμε να την αναγνώσουμε στα αρχαιολογικά κατάλοιπα μερικών καθαρά λατρευτικών εγκαταστάσεων, όπως τα ιερά σπήλαια, τα ιερά κορυφής και τα οικιακά ιερά. Οι ιεροί χώροι που προαναφέρθηκαν, αναγνωρίζονται από τη συσσώρευση ευρημάτων αναθηματικού χαρακτήρα. Η θρησκευτική σημασία αυτών των χώρων επιβεβαιώνεται από την παρουσία σε αυτούς αντικειμένων ακατάλληλων για πρακτική χρήση. Τέτοια ευρήματα είναι οι χρυσοί ή μολύβδινοι πελέκεις, μικρογραφικά αγγεία, πήλινα ή μεταλλικά ομοιώματα ανθρώπων ή ζώων ή ακόμα και ομοιώματα ολόκληρων ιερών.

Κατά τη διάρκεια των Παλαιοανακτορικής και Νεοανακτορικής περιόδων, διαπιστώνεται σημαντική πρόοδος στην οικοδόμηση κτιρίων λατρευτικής χρήσης, καθώς και στην παγίωση χαρακτηριστικών που αφορούν στη λατρεία γενικότερα. Αρκετές θέσεις με δεδομένα που μαρτυρούν τελετουργίες και λατρευτικές δραστηριότητες αποκτούν τα δικά τους ανεξάρτητα στο χώρο κτίρια, κάποια από τα

¹⁶¹ Dickinson 2003, 372

¹⁶² Burkert 1993, 102- 103

¹⁶³ Burkert 1993, 68

Κρήτη. Το σχήμα της τριμερούς διαίρεσης στην ανακτορική αρχιτεκτονική και εικονογραφία. Αρχιτεκτονική λύση ή δήλωση ιερού χώρου;

οποία έχουν αρκετά εκτεταμένο μέγεθος. Η παρουσία αυτών των ανεξάρτητων κτιρίων παραπέμπει στην παρουσία θρησκευτικού τυπικού. Η επιμέλεια στην οικοδόμησή τους και τα ιδιαίτερα αρχιτεκτονικά χαρακτηριστικά τους υποδηλώνουν τον πλούτο και την προσπάθεια που αφιερώθηκε στην κατασκευή τους. Η επένδυση πλούτου είναι χαρακτηριστική στην καθιέρωση σεβαστών θεσμών.

Η έρευνα, πάντως, έχει τονίσει τη σχέση ιερού και αποθηκών. Σχετικό παράδειγμα είναι το ιερό της Ρέας των ιστορικών χρόνων πάνω ακριβώς από τις αποθήκες της Κνωσού και γενικά οι κρύπτες με πεσσούς, οι οποίες βρίσκονται σε γειτνίαση με αποθήκες και θεωρούνται κατεξοχήν χώροι λατρείας. Οι αποθηκευτικοί χώροι και τα εργαστήρια ενός ανακτόρου ή μιας «επαύλης» είναι συνδεδεμένοι με τη λατρεία, αλλά και σε κτίρια που είναι ελεύθερα στο χώρο και ταυτίζονται με ιερά, ένα τουλάχιστον από τα δωμάτιά τους έχει αποθηκευτική χρήση.

Εκτός από τα φυσικά ιερά (ιερά κορυφής, πηγών, σπηλαίων), η ταύτιση των ανακτορικών, οικιακών και αστικών ιερών προκαλεί συχνά συζητήσεις και αντιπαραθέσεις, εξαιτίας της απουσίας απολύτως εξακριβωμένων κριτηρίων που να αποκλείουν άλλες ερμηνείες. Ο περισσότερο διαδεδομένος τύπος ιερού, αν και παρουσιάζει σημαντικές διαφοροποιήσεις, είναι εκείνος με τα πλευρικά θρανία. Ωστόσο, και άλλου είδους χώροι, με σαφέστερα αρχιτεκτονικά χαρακτηριστικά, εμφανίζονται στην ΥΜ Ι περίοδο και μπορούν, τουλάχιστον στις περισσότερες περιπτώσεις, να συσχετιστούν με την λατρεία. Πρόκειται για τις «δεξαμενές καθαρμών»¹⁶⁴, που απαντούν και στα τέσσερα κύρια ανακτορικά κέντρα (Κνωσό, Φαιστό, Μάλια, Ζάκρο), στις περισσότερες «επαύλεις» (απουσιάζουν από την Αγία Τριάδα), καθώς και σε ορισμένες πλούσιες οικίες, ενώ συχνά βρίσκονται κοντά σε πολύθυρα. Η ακριβής λειτουργία τους είναι δύσκολο να καθοριστεί, αλλά από τα συναφή αρχαιολογικά ευρήματα και κυρίως τη συχνή παρουσία ρυτών, τις περισσότερες φορές ταυτίζονται με χώρους τελετουργικών εκδηλώσεων. Οι κρύπτες με κεντρικό πεσό, που συνδέονται με υπόστηλη αίθουσα στον όροφο ακριβώς από πάνω, απαντούν σπανιότερα. Απουσιάζουν από το ανάκτορο της Ζάκρου κι από τις περισσότερες «επαύλεις», αλλά συναντώνται σε ορισμένα ταφικά συγκροτήματα¹⁶⁵.

Αξίζει να σημειωθεί το πλήθος των δωματίων που συνδέονται με τη θρησκεία στους χώρους των ανακτόρων, κυρίως όμως στην Κνωσό. Ο Ανατολικός Προθάλαμος, μια από τις σημαντικότερες λατρευτικές αίθουσες κοντά στη Μεγάλη

¹⁶⁴ Nordfeldt 1987, 187-194

¹⁶⁵ Gesell 1985, 28

Κρήτη. Το σχήμα της τριμερούς διαίρεσης στην ανακτορική αρχιτεκτονική και εικονογραφία. Αρχιτεκτονική λύση ή δήλωση ιερού χώρου;

Κλίμακα, το συγκρότημα της Αίθουσας του Θρόνου, το Τριμερές Ιερό με την Ανατολική και Δυτική κρύπτη με τους πεσσούς, η Νοτιοδυτική κρύπτη και τέλος, ο χώρος με τις μικρογραφικές τοιχογραφίες στη ΒΔ γωνία της Κεντρικής Αυλής. Το πλήθος αυτό των δωματίων με λατρευτικό προορισμό και χρήση κατά την ίδια περίοδο, θα μπορούσε να δηλώνει την ύπαρξη ενός πολύπλοκου τελετουργικού τυπικού, στο οποίο, σύμφωνα με την επικρατούσα άποψη, μόνο οι κάτοικοι του ανακτόρου μπορούσαν να μετέχουν¹⁶⁶.

Ένας καθορισμένος αρχιτεκτονικός διάκοσμος πρέπει να συνδεόταν με τα ιερά, τα οποία παριστάνονται συχνά με τριμερείς προσόψεις, το κεντρικό τμήμα των οποίων είναι υπερυψωμένο, με επίστεψη κεράτων καθιέρωσης και ορισμένες φορές με ιστία. Η αποκατάσταση ενός ιερού αυτού του τύπου έγινε στη δυτική πλευρά της κεντρικής αυλής του ανακτόρου της Κνωσού. Απομιμήσεις τέτοιων ιερών πρέπει να κτίζονταν (π.χ. στο Βαθύπετρο) ή να στήνονταν προσωρινά κατά τη διάρκεια θρησκευτικών τελετών στα ιερά κορυφής¹⁶⁷.

Είναι φυσικό ότι στα ανάκτορα τα ιερά έχουν ίσως μεγαλύτερη έκταση και ο Evans πίστεψε ότι όλη η δυτική πτέρυγα της Κνωσού ήταν αφιερωμένη στις θρησκευτικές λειτουργίες. Είναι βέβαιο, ότι ο κάτω όροφος της δυτικής πτέρυγας που βλέπει στην Κεντρική Αυλή περιέχει συγκεντρωμένους όλους τους τύπους των χώρων λατρείας. Στο κέντρο βρίσκεται ένα τριμερές ιερό, στην ουσία μια μίμηση των τριμερών ιερών, μια και είναι χωρίς βάθος, μόνο με πρόσοψη, όπως το γνωρίζουμε από τις μικρογραφικές τοιχογραφίες, με μια κολόνα στο κέντρο και ανά δυο στα πλάγια κλίτη. Το σύνολο επιστέφεται από σειρά κεράτων καθιέρωσης. Στην περίπτωση αυτή μοιάζει να συνοψίζονται στο μικρό αυτό χώρο στοιχεία των ιερών που υπήρξαν στην προηγούμενη περίοδο¹⁶⁸.

Ο Σακελλαράκης αναφέρει πως το ιερό στα Ανεμόσπηλια Αρχανών ανήκει σε ένα άλλο είδος ιερού χώρου, τον «ελεύθερο ναό»¹⁶⁹ (εικ. 19). Αποτελείται από έναν περίβολο και τρεις αίθουσες και περιβάλλεται από τείχος. Εικονογραφικά ο τύπος αυτός αποδίδεται με όλα τα στοιχεία του στο λίθινο ανάγλυφο ρυτό από τη Ζάκρο (εικ. 41), το οποίο βρίσκεται κι αυτό στην πλαγιά κάποιου λόφου. Φαίνεται ότι

¹⁶⁶ Gesell 1985, 123-128

¹⁶⁷ Shaw 1978, 429-448

¹⁶⁸ Σακελλαράκης 1987, 110

¹⁶⁹ Σακελλαράκης 1987, 70

Σακελλαράκης & Σαπουνά – Σακελλαράκη 1997, 274

Κρήτη. Το σχήμα της τριμερούς διαίρεσης στην ανακτορική αρχιτεκτονική και εικονογραφία. Αρχιτεκτονική λύση ή δήλωση ιερού χώρου;

υπήρχαν στο σημαντικό αυτό ιερό όλοι οι χώροι λατρείας που συναντώνται στο τέλος της περιόδου στα οικιακά τριμερή ιερά και στις υπόστηλες αίθουσες. Στην ίδια περίοδο ανήκει και το μικρό τριμερές ιερό του ανακτόρου της Φαιστού, το οποίο δεν είναι αναγνώσιμο στην κάτοψη του ανακτόρου.

3.4 Τριμερή ιερά

Αρχικά, οι πληροφορίες που σχετίζονταν με τον αρχιτεκτονικό και εικονογραφικό τύπο του Μινωικού Τριμερούς Ιερού, βασίζονταν κυρίως στα δεδομένα από την Κνωσό και τις Μυκίνες. Με την εξέλιξη της έρευνας οι γνώσεις γύρω από τον τύπο αυτό διαρκώς πολλαπλασιάζονται. Πρόκειται για χώρους λατρείας, σύμφωνα με τους μελετητές, οι οποίοι παρουσιάζουν στην αρχιτεκτονική τους τριμερή διαίρεση στην πρόσοψη και όχι στο βάθος. Η ιδιομορφία αυτή μεταφράζεται, σύμφωνα με τους μελετητές, με χρήση της πρόσοψης του Τριμερούς Ιερού κυρίως ως «βάθος της σκηνής» (*backdrop*) κατά τη διάρκεια λατρευτικών τελετών που διαδραματίζονταν στο χώρο μπροστά από το Ιερό¹⁷⁰. Ο Majewski με τη σειρά του, λαμβάνοντας υπόψιν τα παραπάνω, υποστήριξε ότι παρατηρώντας τις προσόψεις των Τριμερών Ιερών βρισκόμαστε ενώπιον του πρωτότυπου του υστερότερου και ελληνικού *προσκηπίου*¹⁷¹. Πρόκειται για μια εκτίμηση που αφορά σε ένα μερικώς παράλληλο ως προς τη χρήση με τα μινωικά τριμερή ιερά. Αν και το να θεωρήσουμε τις προσόψεις των τριμερών ιερών πρόδρομο για την θρησκευτική αρχιτεκτονική των υστερότερων χρόνων είναι αρκετά επισφαλές, ωστόσο, και στις δυο εποχές έχουμε ένα *σκηνικό*, το οποίο αποτελεί αναπόσπαστο κομμάτι της τελετουργίας.

Οι προσόψεις των ιερών κτιρίων παρουσιάζουν ένα ενδιαφέρον πρόβλημα που είναι περίπλοκο, εν μέρει λόγω της δυσκολίας κατανόησης από τις εικονογραφικές πηγές και επίσης, λόγω της δυσκολίας να συσχετίσουμε αυτές τις πληροφορίες με τα αρχαιολογικά δεδομένα που προκύπτουν από τις ανεσκαμμένες θέσεις. Αφενός μπορεί αναμφισβήτητα να ληφθεί συμβατικά ως δεδομένο, ότι τα ιερά και οι «ναοί» που κτίζονται και ιδρύονται σε πολύ σημαντικές θέσεις και σε άλλες θέσεις λατρείας διάφορων τύπων, αποτελούνταν μερικές φορές από τρία μέρη. Αυτά είχαν ένα υψηλότερο τμήμα στο κέντρο και ένα χαμηλότερο τμήμα σε κάθε πλευρά.

¹⁷⁰ Shaw 1978, 429

¹⁷¹ Majewski 1960, 57-58

Κρήτη. Το σχήμα της τριμερούς διαίρεσης στην ανακτορική αρχιτεκτονική και εικονογραφία. Αρχιτεκτονική λύση ή δήλωση ιερού χώρου;

Επιπλέον, είχαν μια κύρια είσοδο (ή ακόμα και περισσότερες) και άλλη μια είσοδο, ίσως με προστώο. Αφετέρου, μερικές προσόψεις διακοσμήθηκαν πλουσιοπάροχα με σύμβολα όπως οι ανεικονικές αναπαραστάσεις της θεάς που φρουρείται από αγρίμια (κρητικοί αίγαγροι) ή τα κέρατα καθοσίωσης και τα σπειροειδή θέματα. Ο Rutkowski υποστηρίζει πως δεδομένου ότι η θεία επιφάνεια στους θνητούς λάμβανε χώρα στο σημείο που χαρακτηρίζεται από τα σύμβολά της αντιλαμβανόμαστε ότι αυτό το σημείο καταλήφθηκε από τη θεότητα και ήταν απρόσιτο στους θνητούς¹⁷². Μπροστά από την πρόσοψη υπήρχε ελεύθερος χώρος για τελετές. Ο βωμός ήταν επίσης σημαντικός καθώς ήταν το μόνο αντικείμενο που ήταν απαραίτητο για λόγους λατρείας. Οι τελετές πραγματοποιούνταν μερικές φορές κοντά στην ανεικονική παρουσία της θεότητας που θα μπορούσε να λάβει τη μορφή ενός δέντρου ή ενός στυλοβάτη ή ενός βαίτυλου σε μερικά πολύ σημαντικά ιερά και ιδιαίτερα στα πλουσιότερα από αυτά (πράγμα που συμβαίνει και σε άλλου τύπου χώρους λατρείας).

Αρχιτεκτονικά, το καλύτερο αρχιτεκτονικό παράδειγμα Τριμερούς Ιερού αποτελεί ο χώρος 26 στην «έπαυλη» του Βαθύπετρου. Εικονογραφικά, τέτοιου τύπου ιερό αποδίδεται με τον καλύτερο δυνατό τρόπο στην ανάγλυφη παράσταση που διακοσμεί το περίφημο ρυτό από το ανάκτορο της Ζάκρου (εικ. 41). Στο μοναδικό αυτό εύρημα απεικονίζονται με χαρακτηριστικά λεπτομερή τρόπο η πρόσοψη και ο περιβάλλον χώρος ενός Τριμερούς Ιερού και δεν είναι δύσκολο να αποδοθεί, κατά προσέγγιση, η τρίτη του διάσταση σχεδιαστικά.

Η έρευνα έχει αποφέρει αρκετά επιπλέον παραδείγματα, τα οποία θα παρουσιαστούν παρακάτω, και οδηγούν στο συμπέρασμα πως ο τύπος του Τριμερούς Ιερού είναι αρκετά πιο διαδεδομένος απ'ότι πιστευόταν παλαιότερα.

¹⁷² Rutkowski 1986, 82

Κρήτη. Το σχήμα της τριμερούς διαίρεσης στην ανακτορική αρχιτεκτονική και εικονογραφία. Αρχιτεκτονική λύση ή δήλωση ιερού χώρου;

ΣΥΝΘΕΣΗ - ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Η τριμερής διάταξη εύλογα θα υποστήριζε κανείς ότι «δεσπόζει» στην νεοανακτορική αρχιτεκτονική. Είτε αναφερόμενοι στην τριμερή κάτοψη της Μινωικής Αίθουσας είτε στην τριμερή πρόσοψη ενός ιερού δεν ξεφεύγουμε από τα χρονολογικά πλαίσια των νεοανακτορικών χρόνων. Φυσικά, πρόκειται για παραλλαγή ενός καθαρά μινωικού αρχιτεκτονικού τύπου, της τριμερούς διάταξης, πολύ ξεκάθαρου στις φόρμες του και με σταθερές κατασκευές, καθώς και με κάποιες εικονογραφικές αναπαραστάσεις σε κινητά ευρήματα.

Σχεδόν σε κάθε περίπτωση, οι χώροι αυτοί ταυτίζονται με ιερά ή αποθηκευτικούς χώρους ή χώρους διαμονής. Σε αυτό ίσως συνέβαλαν, όχι τόσο ο χαρακτήρας των κτιρίων των οποίων αποτελούν μέρη, όπου αυτός είναι αναγνώσιμος, όσο οι εικονογραφικές αναπαραστάσεις. Οι τελευταίες εντοπίζονται σε αγγεία λατρευτικής χρήσης, σε μια πολύ σημαντική τοιχογραφία με ξεκάθαρο μήνυμα κάποιας τελετής (Grandstand Fresco), καθώς και σε κτερίσματα πολύ σημαντικών τάφων (Λακκοειδείς Τάφοι Μυκηνών). Επιπλέον, η σύνδεση ιερών με αποθηκευτικούς χώρους ή εργαστήρια είναι πολύ συχνή στη μινωική θρησκευολογία.

Δε θα πρέπει να παραλείψουμε και τη λειτουργική σημασία της Μινωικής Αίθουσας. Οι είσοδοι από τα πολύθυρα και το καταληκτικό δωμάτιο που είναι φωταγωγός εξυπηρετούν αναμφίβολα ανάγκες εξαερισμού, φωτισμού και, γιατί όχι, ελεγχόμενης απομόνωσης στους χώρους αυτούς. Συνεπώς, μέχρι στιγμής μπορούν να αποδοθούν οι εξής χρήσεις των χώρων με τριμερή διάταξη : ιερά, αποθήκες, ιερά-αποθήκες, δωμάτια διαμονής ή υποδοχής . Άρα, ο αρχιτεκτονικός τύπος της τριμερούς διάταξης αποτελεί ένα σπουδαίο αρχιτεκτονικό εύρημα, προκειμένου να εξυπηρετηθούν διάφορες ανάγκες.

Στο σημείο, όμως αυτό, θα πρέπει και πάλι να τονισθεί η αποσπασματικότητα των αρχαιολογικών δεδομένων. Ήταν εξαιρετικά εντυπωσιακό το γεγονός ότι ενώ οι αναφορές είναι πάμπολλες σε διάφορα άρθρα σχετικά με τη νεοανακτορική αρχιτεκτονική, τα αρχαιολογικά κατάλοιπα για τριμερή αρχιτεκτονικά στοιχεία /ενότητες είναι ουσιαστικά αντιστρόφως ανάλογα ως προς το πλήθος των αναφορών. Αυτό μπορεί να οφείλεται στην έλλειψη δημοσιευμένων θέσεων με κτίρια μικρότερων διαστάσεων, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι δεν θα υπάρχουν και σε αυτά τα κτίρια Μινωικές αίθουσες μικρότερων διαστάσεων αντιστοίχως. Επίσης, πρέπει να

Κρήτη. Το σχήμα της τριμερούς διαίρεσης στην ανακτορική αρχιτεκτονική και εικονογραφία. Αρχιτεκτονική λύση ή δήλωση ιερού χώρου;

τονισθεί ότι τα κτίρια στα οποία συναντάμε αυτόν τον αρχιτεκτονικό τύπο, είναι κτίρια είτε ημι-δημόσιου χαρακτήρα είτε ανήκουν σε εύρωστα οικονομικά και υψηλά ιστάμενα κοινωνικά μέλη της κοινότητας. Επομένως, οποιαδήποτε υπόθεση σχετικά με τη διάδοση αυτού του τύπου θα ήταν επισφαλής. Επιπλέον, η χρήση των χώρων δεν είναι πάντα σαφώς ερμηνευμένη στη μινωική αρχιτεκτονική και πολλές φορές βασίζεται σε υποθέσεις .

Το μοναδικό παράδειγμα του ιερού στη θέση Ανεμόσπηλια, ακριβώς εξαιτίας της μοναδικότητάς του, όπως και τα κτίρια στο Φιλιόριμο και στον Πύργο θα πρέπει να εξετασθούν με πολύ προσοχή. Ίσως να έχουν κάποια μικρή σχέση με το συμβολικό κομμάτι της τριμερούς διάταξης, αλλά πιο πιθανό είναι τα δωμάτια αυτά να εξυπηρετούν καθαρά λειτουργικές ανάγκες των ιερών. Τέτοιες ανάγκες είναι ένας χώρος για το ξόανο της θεότητας και ένας ή δυο χώροι για αποθήκευση των προσφορών ή για θυσίες, όπως αποδεικνύει η διασπορά των ευρημάτων.

Το κτίριο στα Ανεμόσπηλια καταστράφηκε από το σεισμό που κατέστρεψε τα πρώτα ανάκτορα και η καταστροφή του ολοκληρώθηκε με πυρκαγιά που ακολούθησε του σεισμού. Αρχιτεκτονικά, το κτίριο αυτό δεν έχει παράλληλο στη μέχρι τώρα γνωστή μινωική αρχιτεκτονική, παρά μόνο στις κατασκευαστικές του λεπτομέρειες. Παραλλάσσει χαρακτηριστικά από οτιδήποτε γνωρίζουμε σχετικά με την ταφική και την οικιστική αρχιτεκτονική της Κρήτης¹⁷³. Υπάρχουν λίγες παραστάσεις προσόψεων οικοδομημάτων σε κρητομυκηναϊκά έργα τέχνης, τα οποία γενικά χαρακτηρίζονται ως τριμερή ιερά και με μεγάλη δυσκολία ταυτίζονται με κάποια κακά διατηρημένα αρχιτεκτονικά λείψανα στην Κνωσό και το Βαθύπετρο. Σε κάθε περίπτωση, τα όποια αρχιτεκτονικά κατάλοιπα έχουν διασωθεί και εμφανίζουν τριμερή διαίρεση χώρου εντάσσονται σε αρχιτεκτονικά σύνολα και δεν στέκονται αυτοτελώς στο χώρο, αντίθετα με το κτίριο στα Ανεμόσπηλια. Οι παραστάσεις που υπάρχουν είναι συνοπτικές και για το λόγο αυτό παραλλάσσουν σε λεπτομέρειες με κοινά χαρακτηριστικά μόνο την τριμερή διάταξη, την υπερύψωση του κεντρικού κλίτους και την επίστεψη με κέρατα καθοσίωσης.

Ο Shaw¹⁷⁴, δημοσίευσε μια αναπαράσταση του αρχιτεκτονικού τύπου των τριμερών ιερών βασισμένος κυρίως στα στοιχεία που δίνει η παράσταση στο ρυτό της Ζάκρου, η οποία γενικά θεωρείται ότι αποδίδει ιερό κορυφής. Ο Shaw έδειξε με επιχειρήματα πως δεν πρόκειται για ιερό κορυφής αλλά για ιερό που ιδρύεται στην

¹⁷³ Σακελλαράκης & Σαπουνά – Σακελλαράκη 1997, 273

¹⁷⁴ Shaw 1978, 429-448

Κρήτη. Το σχήμα της τριμερούς διαίρεσης στην ανακτορική αρχιτεκτονική και εικονογραφία. Αρχιτεκτονική λύση ή δήλωση ιερού χώρου;

πλαγιά του βουνού. Ίσως λοιπόν η πρόσοψη του ιερού στα Ανεμόσπηλια να ήταν όμοια με αυτή του ιερού που απεικονίζεται στο ρυτό της Ζάκρου (εικ. 41). Με την εξαίρεση των ιερών κορυφής που δεν έχουν ενιαίο αρχιτεκτονικό τύπο, όλα τα μινωικά ιερά είναι ενταγμένα μέσα στις οικίες ή και στα ανακτορικά συγκροτήματα και μερικά δεν είναι εύκολο να τα ξεχωρίσει κανείς από τις απλές οικίες του οικισμού.

Το κτίριο στα Ανεμόσπηλια ιδρύθηκε για την εξυπηρέτηση ενός προκαθορισμένου τελετουργικού τυπικού, όπως δείχνει η πλούσια και αδιατάρακτη σκευή του κτιρίου. Το ανατολικό δωμάτιο προοριζόταν για τις αναίμακτες θυσίες και το δυτικό για τις αιματηρές. Οι ανασκαφείς του το ονομάζουν «ναό»¹⁷⁵, καθώς πρόκειται για κτίριο ελεύθερο στο χώρο με σαφή θρησκευτική χρήση και αρχιτεκτονική μορφή που παραπέμπει σε εικονιστικές παραστάσεις ιερών. Επιπλέον, η παρουσία του περιβόλου που περιτρέχει όλο το κτίριο εξωτερικά επιβεβαιώνει την ιερότητα του χώρου.

Αν λάβουμε ως δεδομένο πως σε όλες τις περιπτώσεις έχουμε προσόψεις και όχι ένα κτίριο, είναι αρκετά πιθανό αυτές να εγείροντο μόνο για ειδικές περιπτώσεις και σπάνια να έχουν μόνιμο χαρακτήρα. Αυτό είναι αρκετά περίεργο αφού ο γενικός αρχιτεκτονικός σχεδιασμός ήταν απόρροια της συλλογικής συνείδησης των μινωιτών. Αν εποχικές τελετουργίες επέτασσαν ένα συγκεκριμένο αρχιτεκτονικό τύπο πρόσοψης, τότε ολόκληρη η κατασκευή θα οικοδομούνταν μόνο για αυτές τις εκδηλώσεις.¹⁷⁶ Μετά το πέρας των εορτών, αυτή θα εγκαταλείπονταν για ένα ακόμη χρόνο. Ωστόσο, το ερώτημα από πού προέρχεται αυτός ο αρχιτεκτονικός τύπος παραμένει ακόμα. Ήταν η αρχή η κόγχη; Η κόγχη με στέγαστρο ή κίονα; Ήταν ένας συμμετρικός αρχιτεκτονικός τύπος που εισήχθη από ένα μινωίτη καλλιτέχνη-αρχιτέκτονα, από έναν ευφυή-«εφευρέτη» ή από έναν ιερέα; Ή μήπως ήταν η αναδιαμόρφωση ενός αρχαιότερου τύπου ιερού ή ακόμα και ναού από την παλαιοανακτορική περίοδο; Ίσως η καταγωγή του τύπου αυτού να είναι από κάπου εκτός Κρήτης και τα αρχαιολογικά δεδομένα δε μας το έχουν αποκαλύψει ακόμα. Εν πάση περιπτώσει, το νόημα αυτού του αρχιτεκτονικού τύπου θα ήταν πολύ ιδιαίτερο για αυτούς που τον ανέδειξαν.

¹⁷⁵ Σακελλαρακης & Σαπουνά – Σακελλαράκη 1997, 274

¹⁷⁶ Shaw 1978, 448

Κρήτη. Το σχήμα της τριμερούς διαίρεσης στην ανακτορική αρχιτεκτονική και εικονογραφία. Αρχιτεκτονική λύση ή δήλωση ιερού χώρου;

Σε πολλές περιπτώσεις στη μινωική αρχαιολογία δεν είναι εύκολο να διαπιστωθούν σαφώς τα όρια του τι έχει ιερό χαρακτήρα και τι όχι. Κάποιοι μελετητές υποστηρίζουν ότι η καθημερινότητα των μινωιτών ήταν απόλυτα συνδεδεμένη με τη λατρεία και αυτός είναι και ο λόγος που αντικείμενα με λατρευτική χρήση εντοπίζονται σε αποθήκες ή και σε χώρους διαμονής. Εύλογα λοιπόν, μπορούμε να καταλήξουμε στο συμπέρασμα ότι η τριμερής διαίρεση εξυπηρετεί τη διευκόλυνση της καθημερινότητας και ταυτόχρονα λατρευτικούς σκοπούς σε χρονικές στιγμές που αυτό ήταν απαραίτητο. Επίσης, θα πρέπει να έχουμε υπόψιν πως τα έως τώρα δεδομένα αναφέρονται σε χώρους που λάμβανε χώρα λατρευτική δραστηριότητα με σαφή στοιχεία για αυτό αλλά και σε χώρους κτιρίων τα οποία δεν αποτελούσαν κατοικίες μελών μεσαίας ή κατώτερης κοινωνικής τάξης. Ενδεχομένως, λοιπόν, οι ανώτερες τάξεις να απολάμβαναν μιας πιο στενής σχέσης και συμμετοχής με τις θρησκευτικές τελετουργίες.

Τέλος, το σχήμα της τριμερούς διαίρεσης είναι αναμφισβήτητα μια εξαιρετικά ευφυής αρχιτεκτονική σύλληψη με λειτουργικές και συμβολικές προεκτάσεις, η οποία μέχρι στιγμής έχει την τύχη να προσδιορίζεται περισσότερο μέσα από την εικονογραφία παρά από την αρχιτεκτονική.

Κρήτη. Το σχήμα της τριμερούς διαίρεσης στην ανακτορική αρχιτεκτονική και εικονογραφία. Αρχιτεκτονική λύση ή δήλωση ιερού χώρου;

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

AJA	American Journal of Archaeology
BCH	Bulletin de Correspondence Hellénique
BSA	Annual of the British School at Athens
OpAth	Opuscula Atheniensi
AAA	Αρχαιολογικά Ανάλεκτα εξ Αθηνών
AE	Αρχαιολογική Εφημερίς
ΠΑΕ	Πρακτικά της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Betancourt, Ph. P. & Marinatos, N. 1997, "The Minoan Villa." Στο Hägg, R. (eds) 1997. *The Function of the Minoan Villa. Proceedings of the 8th International Symposium at the Swedish Institute in Athens, 6-8 June 1992*, Stockholm
- Bietak, M. 1994, "Die Wandmalereien aus Tell el-Dab'a- 'Ezbet Helmi. Erste Eindrücke.", *Egypt & Levant* 4, 44- 58
- Bietak, M. 1996, *Avaris. The Capital of the Hyksos. Recent Excavations at Tell el-Dab'a*. London
- Branigan, K. 1980, "Minoan Colonialism." *BSA* 76, 23-33
- Branigan, K. 1988, *The foundations of Prepalatial Crete. A Survey of Crete in the Early Bronze Age*. Amsterdam
- Burkert, W. 1985. *Greek religion*. Οξφόρδη : Blackwell- ελλ. μετ. 1993. Αρχαία Ελληνική Θρησκεία (μετ. Ν. Μπεζαντάκος-Αφρ.Αβαγιανού) Αθήνα: Καρδαμίτσας
- Cadogan, G. 1976, *The Palaces of the Minoan Crete*. New York
- Cadogan, G. 1994, "An Old Palace Period Knossos State?" *Knossos*, 57-70
- Cherry, J.F. 1986, " Politics and Palaces : Some Problems in Minoan State Formation." Στο Renfrew, C. & Cherry, J.F. 1986, *Peer Polity Interaction and Socio-political Change*. Cambridge, 19-45
- Clarke, D. (eds) 1977. *Spatial Archaeology*. London, Academic Press

Κρήτη. Το σχήμα της τριμερούς διαίρεσης στην ανακτορική αρχιτεκτονική και εικονογραφία. Αρχιτεκτονική λύση ή δήλωση ιερού χώρου;

Dickinson, O. 2003. *Αργαίο. Εποχή του Χαλκού*. Αθήνα: Καρδαμίτσα

Driessen, J. & MacDonald, C. 1997, *The troubled island. Minoan Crete before and after the Santorini eruption. Aegaeum 17*

Driessen, J. & Sakellarakis, J. 1997. "The Vathypetro Complex: some observations on its architectural history and function." In Hägg, R. (eds) 1997. *The Function of the Minoan Villa. Proceedings of the 8th International Symposium at the Swedish Institute in Athens, 6-8 June 1992*, Stockholm

Driessen, J. & Schoep, I. 1995, "The Architect and the Scribe. Political Implications of Architectural and Administrative Changes on MM II- LM III A Crete.", στο *POLITEIA*, 649-664

Driessen, J. 1982, "The Minoan Hall in domestic architecture on Crete : to be in vogue in Late Minoan IA?" *Acta Archaeologica Lovaniensia*, 21, 1982

Evans, A. 1921, *The Palace of Minos. I* London

Evans, A. 1922, *The Palace of Minos. II* London

Evans, A. 1922, *The Palace of Minos. III* London

Evans, A. 1930, *The Palace of Minos. III* London

Evely, R.D.G. 1996, "The Neo- Palatial Minoan Warrior : Fact or Fiction?" στο *Minotaur*, 59-69

Furness, A. 1953, "The Neolithic Pottery of Knossos." *BSA* 48, 94-134

Gesell, G. 1985, *Town, palace and house cult in Minoan Crete*. Göteborg

Graham, J.W. 1987 (1962), *The Palaces of Crete*. Princeton

Hägg R. and Marinatos N., (eds.) 1987, *The Function of the Minoan Palaces. Proceedings of the Fourth International Symposium at the Swedish Institute in Athens, 10-16 June 1984*, Stockholm

Halbherr, F. 1903, " Scoperti ad Haghia Triada presso Phaistos." *Monumenti Antichi* 13, 6-74

Halbherr, F., Stefani, E. & Banti, L. 1977, " Haghia Triada nel periodo tardo palaziale. " *Annuario della Scuola archeologica di Atene e delle Missioni in Oriente* 55, 14-296

Hallager, E. 1990, "Upper floors in LM I houses.", στο *Darcque P. et Treuil R., (eds.), L' Habitat Égéen Préhistorique. Actes de la Table Ronde Internationale d'Athènes, 23-25 Juin 1987*, Paris (1990), 281-292

Κρήτη. Το σχήμα της τριμερούς διαίρεσης στην ανακτορική αρχιτεκτονική και εικονογραφία. Αρχιτεκτονική λύση ή δήλωση ιερού χώρου;

Halstead, P. 1981, "From Determinism to Uncertainty : Social Storage and the Rise of the Minoan Palace." Στο Sheridan, A. & Bailey, G. 1987 (eds) *Economic Archaeology : Towards an Integrated Approach*. London 1981, 187-213

Hankey, V. 1993, "A Theban "Battle Axe". Queen Aahotep and the Minoans.", *Minerva* 4:3, 13-14

Hazzidakis, J. 1934, *Les villas minoennes de Tylissos*. Paris

Hiller, S. 1987, "Palast und Tempel im Alten Orient und im minoischen Kreta.", στο Hägg R. and Marinatos N., 1987 (eds.) *The Function of the Minoan Palaces. Proceedings of the Fourth International Symposium at the Swedish Institute in Athens, 10-16 June 1984*, Stockholm (1987), 57-64

Hitchcock, L. 2000, *Minoan Architecture. A Contextual Analysis*. SIMA, Pocketbook 155, Jonsered

Hood, S. & Smith, D. 1981, *An archaeological survey of the Knossos area*. London

Hood, S. 1978, *The Arts in Prehistoric Greece*. Harmondsworth

Hood, S. 1990, "Settlers in Crete c.3.000 BC." *Cretan Studies* 2, 151-158

Hood, S. 1996, "Back to Basics with Middle Minoan IIIB." στο *Minotaur*, 10-16

Karo, G. 1933, *Die Schachtgräber von Mykenai*. Munich

Kuriakidis, E. 2002, *Ritual and its Establishment: The Case of some Minoan Open-air Rituals.*, PhD dissertation, Cambridge: Department of Anthropology and Archaeology

Kyriakidis, E. 2005, *Ritual in the Bronze Age Aegean. The Minoan Peak Sanctuaries*. Duckworth

La Rosa, V. 1985, "Preliminary considerations of the problems of the relations between Phaistos and Haghia Triada." *Scripta Mediterranea* 6, 45-54

Levi, D. 1976, *Festós et la civiltá minoica, I*. Roma

Levi, D. 1981, *Festós et la civiltá minoica, II*. Roma

MacEnroe, J. 1982. "A Typology of Minoan Neopalatial Houses." *AJA* 86

MacGillivray, J.A. 1994, "The Early History of Palace at Knossos (MM I-II)." *Knossos*, 45-56

Majewski, K. 1960, "La "façade sacrée" égéenne et la genése du proskenion grec." στο *Studi e materiali di storia della religione* 31 1960, 57-58

Marinatos, N. 1993, *Minoan Religion*. University of South Carolina Press

Marinatos, N. 1994, "The "Export" Significance of Minoan Bull Hunting and Bull Leaping Scenes.", *Egypt & Levant* 4, 89-93

Mc Enroe, J. 1979, *Minoan Houses and Town Arrangement*. Toronto

Κρήτη. Το σχήμα της τριμερούς διαίρεσης στην ανακτορική αρχιτεκτονική και εικονογραφία. Αρχιτεκτονική λύση ή δήλωση ιερού χώρου;

Myers J. L., Myers E.E., Cadogan G., (eds.) 1992. *The Aerial Atlas of Ancient Crete*, Berkley

Nordfeldt, A. 1987, “ Residential quarters and lustral basins.” στο Hägg R. and Marinatos N., (eds.) 1987, *The Function of the Minoan Palaces. Proceedings of the Fourth International Symposium at the Swedish Institute in Athens, 10-16 June 1984*, Stockholm , 187-194

Nowicki, K. 1995, “ Some Remarks on the Pre- and Protopalatial Peak Sanctuaries in Crete.” *Aegean Archaeology 1*, 31-48

Palaima, T.G. 1989, “Cypro-Minoan Scripts : Problems of Historical Context.”, στο Duhoux, Y., Palaima, T.G. & Bennet, J. 1989, (eds) *Problems in Decipherment (BCCILL, 49)*, Louvain-la-Neuve, 121-187

Palyvou, C. 1987, “ Circulatory patterns in Minoan architecture.”, στο Hägg R. and Marinatos N., (eds.) 1987, *The Function of the Minoan Palaces. Proceedings of the Fourth International Symposium at the Swedish Institute in Athens, 10-16 June 1984*, Stockholm

Palyvou, C. 2005, *Akrotiri Thera. An architecture of affluence 3,500 years old*. INSTAP Academic Press

Panagiotaki, M. 1999, *The Central Palace Sanctuary at Knossos*. Supplementary volume No.31, The British School at Athens.

Parker Pearson, M. & Richards, C. 1994, “ Ordering the world: perceptions of architecture, space and time.” Στο Parker Pearson, M. & Richards, C. (eds) 1994, *Architecture and order: approaches to social space*. London, Routledge, 1-37

Peatfield, A. 1990. “Minoan peak sanctuaries: History and society.” *OpAth 17*, 117-131

Peatfield, A. 1992. “ Rural ritual in Bronze Age Crete. The Peak Sanctuary of Atsipades. *CJA 2*, 59- 86

Pelon, O. 1983, “ L'épée à l'acrobate et la chronologie maliote II.” *BCH 107*, 679-703

Pelon, O. 1983, “Une dépôt de fondation au palais de Malia.” *BCH 107*, 3-19

Pendlebury, J.D.S. 1967, *The Archaeology of Crete*. London

Pernier, L. & Banti, L. 1951, *Il Palazzo Minoico di Festos II*. Rome

Pini, I. 1992, “Towards a standardization of terminology. Problems of description and identification.” Στο *EIKΩN. Aegean Bronze Age Iconography: Shaping a methodology*. *Aegeum 8*, 11-19

Platon, N. 1966, *Crete*. *Archaeologia Mundi*, Nagel, Genève, Paris, Munich.

Κρήτη. Το σχήμα της τριμερούς διαίρεσης στην ανακτορική αρχιτεκτονική και εικονογραφία. Αρχιτεκτονική λύση ή δήλωση ιερού χώρου;

Platon, N. 1971, *Zakros : The Discovery of a Lost Palace of Ancient Crete*. New York

Platon, N. 1981. *La Civilisation Egéenne .I. Du néolithique au bronze récente. II. Le bronze récente et la civilization mycénienne*. Paris

Platon, N. 1966. *Crete*, Archaeologia Mundi, Nagel, Genève, Paris, Munich.

Poursat, J.C. 1992, *Guide de Malia. Le Quartier Mu*. Paris

Preziosi, D. & Hitchcock, L. 1999, *Aegean Art and Architecture*. Oxford

Preziosi, D. 1983, *Minoan Architectural Design : Formation and Signification*. Mouton Publishers, Berlin, New York, Amsterdam

Rutkowski, B. 1986. *The cult places of the Aegean*. Yale University Press New Haven and London

Schliemann, H. 1880, *Myceneae*. New York

Shaw, J. 1978, "Evidence for the Minoan tripartite shrine." *AJA* 82, 429-448

Shaw, J.W. 1973. "Minoan architecture. Materials and techniques." *Annuario della scuola archaeologica di atene e delle missioni italiani in Oriente XLIX n.s. XXXIII, 1971*. Roma istituto poligrafico dello stato 1973

Soles, J. 1991, "The Gournia Palace." *AJA* 95, 17-78

Soles, J.S. 1995, "The Functions of a Cosmological Center: Knossos in Palatial Crete." *POLITEIA*, 405-414

Spence, Y.M.I. 1995, *Problems of origin in structure and design of Minoan domestic architecture*. Ph.D. Thesis University of London

Strøm, I. 1980, " Middle Minoan Crete. : A Reconsideration of Some of Its External Relations." στο Best, J.G.P. & de Vries, N.M.W. 1980 (eds) *Interaction and Acculturation in the Mditerranean*. Amsterdam, 105-123

Tzedakis, I. & Chrysoulaki, S. 1987, " Neopalatial Architectural Elements in the Are of Chania." στο Hägg R. and Marinatos N., (eds.) 1987, *The Function of the Minoan Palaces. Proceedings of the Fourth International Symposium at the Swedish Institute in Athens, 10-16 June 1984*, Stockholm , 111-115

Tzedakis, I. et al. 1989, *Scavi a Nerokourou Kydonias*. Rome

Van Andel, T.H. & Runnels, C.N. 1988, "An Essay on the "Emergence of Civilization" in the Aegean World." *Antiquity* 62 (1988), 247-254

Van Effenterre, H. 1980, *Le palais de Mallia et la cité minoenne*. Roma

Van Effenterre, H. 1987, "The function of monumentality in the Minoan Palaces." Στο Hägg R. and Marinatos N., (eds.) 1987, *The Function of the Minoan Palaces*.

Κρήτη. Το σχήμα της τριμερούς διαίρεσης στην ανακτορική αρχιτεκτονική και εικονογραφία. Αρχιτεκτονική λύση ή δήλωση ιερού χώρου;

Proceedings of the Fourth International Symposium at the Swedish Institute in Athens, 10-16 June 1984, Stockholm , 85-87

Van Effenterre, H. 1997. "Towards a study of neopalatial villas: modern words for minoan things." In Hägg, R. (eds) 1997. *The Function of the Minoan Villa. Proceedings of the 8th International Symposium at the Swedish Institute in Athens, 6-8 June 1992*, Stockholm

Walberg, G. 1992, *Middle Minoan III. A Time of Transition*. Jonsered

Warren, P. & Hankey, V. 1989, *Aegean Bronze Age Chronology*. Bristol Classical Press

Warren, P.M. & Hankey, V. 1989, *Aegean Bronze Age Chronology*. Bristol

Warren, P.M. 1969. *Minoan Stone Vases*. Cambridge

Warren, P.M. 1987, "The Genesis of the Minoan Palace.", στο Hägg R. and Marinatos N., 1987 (eds.) 1987, *The Function of the Minoan Palaces. Proceedings of the Fourth International Symposium at the Swedish Institute in Athens, 10-16 June 1984*, Stockholm , 47-56

Warren, P.M. 1991, " A New Minoan Deposit from Knossos c. 1.600 B.C., and its Wider Relations.", *BSA* 86, 318-340

Watrous, L.V. 1987, "The Role of the Near East in the Rise of the Cretan Palaces." στο Hägg R. and Marinatos N., 1987 (eds.) *The Function of the Minoan Palaces. Proceedings of the Fourth International Symposium at the Swedish Institute in Athens, 10-16 June 1984*, Stockholm (1987), 65-70

Watrous, L.W. 1984, " Ayia Triada : a new perspective on the Minoan Villa." *AJA* 88, 123-134

Watrous, V. 1994, "Review of Aegean Prehistory III : Crete from Earliest Prehistory through the Protopalatial Period." *AJA* 98 (1994), 695-753

Weingarten, J. 1990, " Three Upheavals in Minoan Sealing administration : Evidence for Radical change." *Aegeum* 5 (1990), 105-116

Wiener, M. 1984, " Crete and the Cyclades in LM I : The Tale of the Conical Cups." στο *Minoan Thalassocracy*, 17-25

Αλεξίου, Σ. 1964. *Ο Μινωικός πολιτισμός*. Ηράκλειο

Αλεξίου, Σ. 1969, « Ιστοί Μινωικών Ιερών και Αιγυπτιακοί πυλώνες,» *AAA*, 84-85

Βασιλικού, Ν. 1995, *Ο Μυκηναϊκός Πολιτισμός*. Καρδαμίτσα

Δαβάρας, Κ. 1976 (1981), *Πρακτικά Δ' Κρητολογικού συνεδρίου*. 88-93

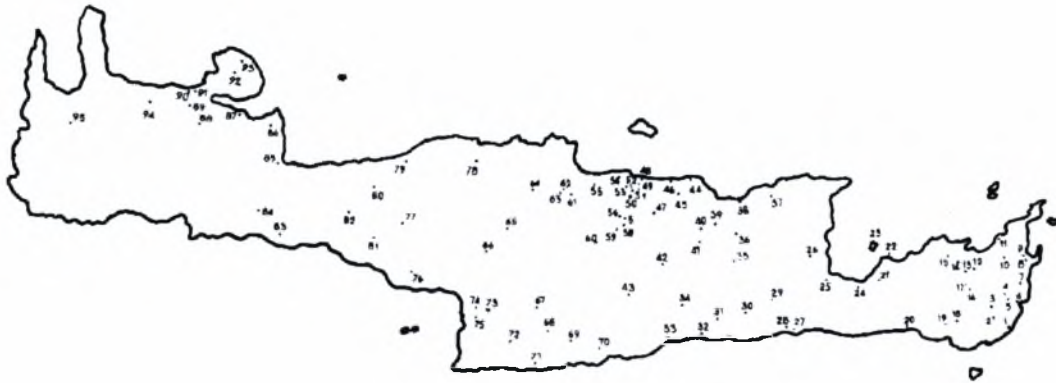
Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, 1970. Α' τόμος , Αθήνα

- Κρήτη. Το σχήμα της τριμερούς διαίρεσης στην ανακτορική αρχιτεκτονική και εικονογραφία. Αρχιτεκτονική λύση ή δήλωση ιερού χώρου;
- Κουρουνιώτης, Κ. 1906, *Αρχαιολογική Εφημερίς*, 223- 234
- Λεμπέση, Α. 1976, «Ο οικίσκος των Αρχανών.», *ΑΕ* 12-43
- Μαρινάτος, Σ. 1939-41 (εκδόθηκε το 1948). «Το Μινωικόν Μέγαρον Σκλαβοκάμπου», *ΑΕ*. 69-96
- Μαρινάτος, Σ. 1948, «Το Μινωικόν Μέγαρον Σκλαβοκάμπου.», *ΑΕ 1939-1941*, 69-96
- Μαρινάτος, Σ. 1949. «Ανασκαφαί Βαθυπέτρου Αρχανών.» *ΠΑΕ* 100- 109
- Μαρινάτος, Σ. 1950. «Το μέγαρον Βαθυπέτρου.» *ΠΑΕ* 242-257
- Μαρινάτος, Σ. 1951. «Ανασκαφή μεγάρου Βαθυπέτρου Κρήτης.» *ΠΑΕ* 258-272
- Μαρινάτος, Σ. 1952. «Ανασκαφαί εν Βαθυπέτρω Κρήτης.» *ΠΑΕ* 592- 610
- Μαρινάτος, Σ. 1955. «Ανασκαφαί εν Λυκάστω και Βαθυπέτρω Κρήτης.» *ΠΑΕ* 306-310
- Ματζουράνη, Ε. 2002. *Προϊστορική Κρήτη. Τοπογραφία και αρχιτεκτονική*. Καρδαμίτσας, Αθήνα
- Μιχαηλίδου, Α. 1984, «Ενδείξεις για την οργάνωση και τη λειτουργία τριών νεοανακτορικών σπιτιών. Ένα μεθοδολογικό πείραμα.», *Ανθρωπολογικά* 51 1984
- Μπόνιας, Ζ.Ι. 1979. «Μινωικές επαύλεις.» *Αρχαιολογικόν Δελτίον* 34 Α, 43-55
- Μπούρας, Χ. 1980, *Μαθήματα Ιστορίας της Αρχιτεκτονικής*. Πρώτος τόμος, Αθήνα
- Ξανθουδίδης, Σ. 1922, «Νίρου Μινωικόν Μέγαρον.» *ΑΕ* , 1-25
- Παλυβού, Κ. 1999, *Ακρωτήρι Θήρας. Η οικοδομική τέχνη*. Βιβλιοθήκη της Εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας αριθ. 183
- Πλάτων, Λ. 2000. «Ανακτορικά χαρακτηριστικά στη Μινωική Οικιστική Αρχιτεκτονική.» *Πεπραγμένα Η΄ Κρητολογικού Συνεδρίου*, Ηράκλειο
- Πλάτων, Ν. 1963, «Ανασκαφή Ζάκρου», *ΠΑΕ* 1963, 185
- Πλάτων, Ν. 1965. πρακτικά της εν αθηναίς αρχαιολογικής εταιρείας
- Πλάτων, Ν. 1979, «Ανασκαφή Ζάκρου», *ΠΑΕ* 1979, 297κε.
- Σακελλαράκης, Γ. & Σαπουνά- Σακελλαράκη, Ε. 1987, «Νεολιθική και μινωική Κρήτη.» στο *Κρήτη: Ιστορία και πολιτισμός*. Σύνδεσμος τοπικών ενώσεων δήμων & κοινοτήτων Κρήτης ,1-130
- Σακελλαράκης, Γ. & Σαπουνά- Σακελλαράκη, Ε. 1997, *Αρχάνες. Μια νέα ματιά στη Μινωική Κρήτη*. Εκδόσεις Άμμος

Κρήτη. Το σχήμα της τριμερούς διαίρεσης στην ανακτορική αρχιτεκτονική και εικονογραφία. Αρχιτεκτονική λύση ή δήλωση ιερού χώρου;

EIKONEΣ

Κρήτη. Το σχήμα της τριμερούς διαίρεσης στην ανακτορική αρχιτεκτονική και εικονογραφία. Αρχιτεκτονική λύση ή δήλωση ιερού χώρου;

1. Ambelos	25. Kato Chorio	49. Cave of Eileithyia	73. Phaistos
2. Plagia	26. Thylakas	50. Knossos	74. A. Triada
3. Xykephalo	27. Myrtos Fournou	51. Prasa	75. Kamilari
4. Vigla	28. Myrtos Pargos	52. Mavra Spilio	76. Sachtouria
5. Epano Zakro	29. Klisidi	53. Isopata	77. Parsos
6. Kato Zakro	30. Kato Symi	54. Katsaba	78. Melidoni
7. Traostalos	31. Arkocephalo	55. Keramoutsi	79. Pankalochori
8. Petsophas	32. Vigla n. Keratokambos	56. Anemospilia	80. Vrismas
9. Palaikastro	33. Tsoutsouros	57. Archanes Fourni	81. Kostili n. Miksorouma
10. Medvi	34. Skimias	58. Iouktas	82. Ankoucliana
11. Kalamaki	35. Psycho	59. Straromyti	83. Agiasmatsi
12. Primias	36. Karphi	60. Vrsiles	84. Skordolakia
13. Sphakia	37. Milatos	61. Tylissos	85. Korakies Trypa
14. Piskokephalo	38. Mallia	62. Trapeza Tylissou	86. Drapanon
15. Skopi	39. A. Phaneromeni	63. Pargos	87. Kalami
16. Vaveli	40. Aski	64. Gonies	88. Skourochlada
17. Skales	41. Aphenidis Christos	65. Idacian Cave	89. Mameloukou Trypa
18. Ettami Kephala	42. Arkalochori	66. Kamares	90. Kato Sarakina
19. Pervolakia	43. Ligortino	67. Kania	91. Chania
20. Makrygialos	44. Metochi	68. Apesokari	92. Koumaro
21. Pachlitsani Agriada	45. Skotino	69. Koumasa	93. Cave of Leras
22. Mochlios	46. Nirou Chani	70. Kophinas	94. Kera Spiliotissa
23. Pseira	47. Kephala n. Episkopi	71. Lebene	95. A. Sophia
24. Gourmia	48. Aninissos	72. Kouroupas	

Εικόνα 1. Χάρτης της Κρήτης (Rutkowski 1986, xviii)

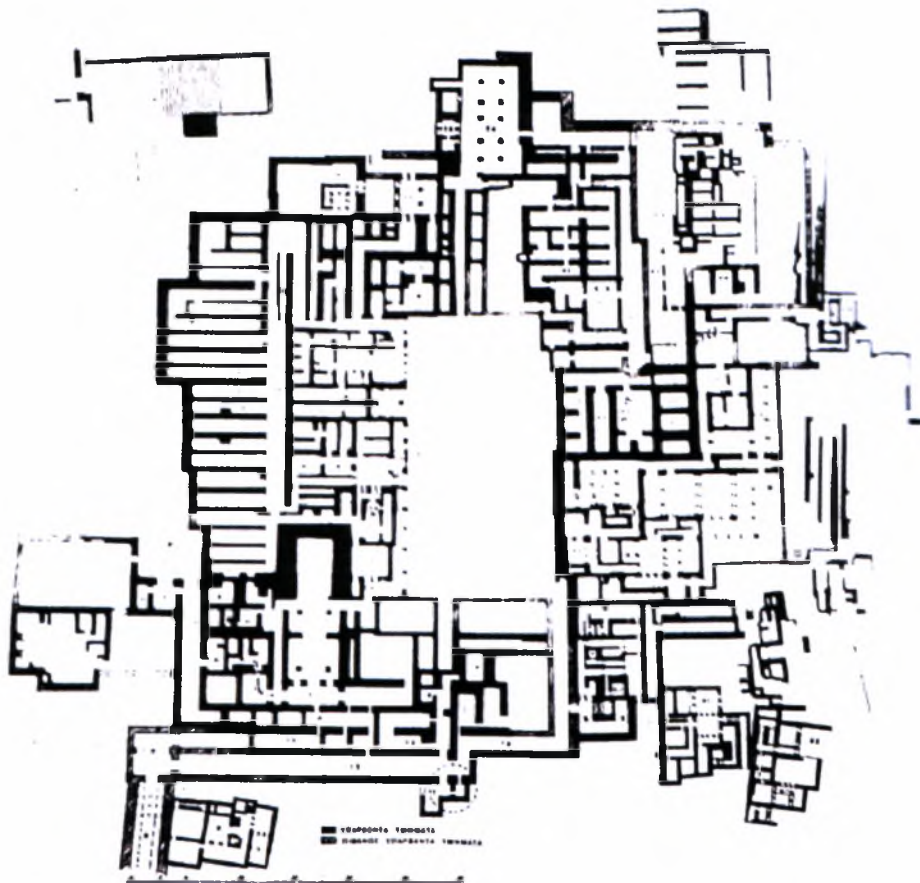
Κρήτη. Το σχήμα της τριμερούς διαίρεσης στην ανακτορική αρχιτεκτονική και εικονογραφία. Αρχιτεκτονική λύση ή δήλωση ιερού χώρου;

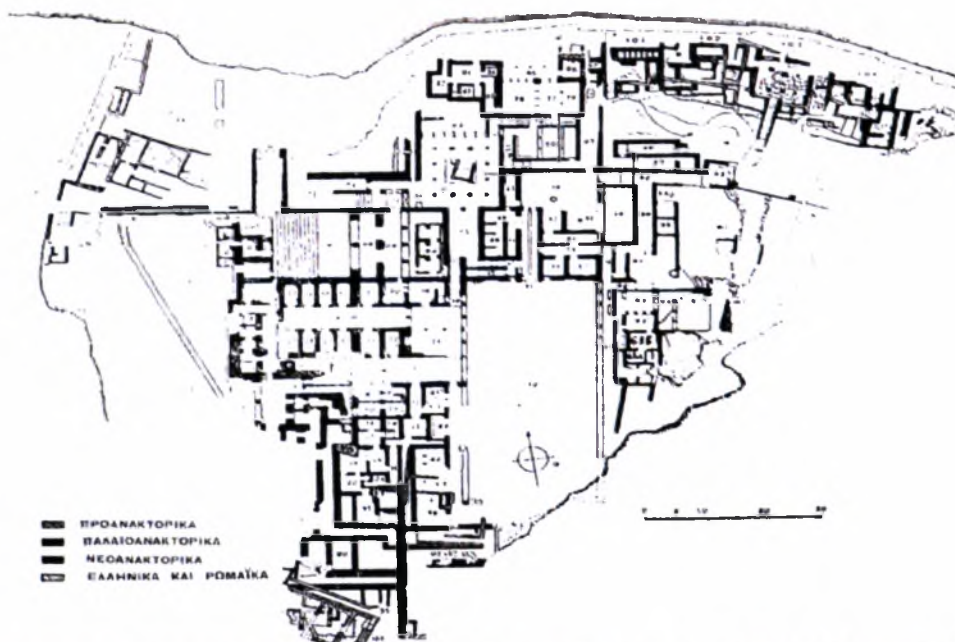
1. Βρύσες	13 Κομμός	25 Πρινιάς	37 Μόχλος
2. Χανιά	14 Γιόρος	26 Μητρόπολις	38 Μακρυγιαλός
3. Νερακούρου	15 Αμνισός	27 Κάφινας	39 Άγιος Γεώργιος
4. Τύλισος	16 Πρασάς	28 Χόνδρος	40 Ζου
5. Σκλαβόκαμπος	17 Κνωσός	29 Βιάννος	41 Κληματαριά
6. Γωνιές	18 Νίρου Χάνι	30 Σύμη	42 Αχλάδια
7. Ζώμινθος	19 Μάλια	31 Πλάτη	43 Πετράς
8. Ιδαίον Άντρον	20 Γιούχτας	32 Ψυχρό	44 Ζάκρος
9. Καμάρες	21 Αρχάνες	33 Πρινατικός Πύργος	45 Παλαικάστρο
10. Αποδούλου	22 Βαθύπετρο	34 Γουρνιά	
11. Φαιστός	23 Γαλατάς	35 Παχυδάμμος	
12. Αγία Τριάδα	24 Αρκαλοχώρι	36 Ψυρά	

Εικόνα 2. Χάρτης με τις σημαντικότερες νεοανακτορικές θέσεις της Κρήτης. (Ματζουράνη 2002, 198)

Κρήτη. Το σχήμα της τριμερούς διαίρεσης στην ανακτορική αρχιτεκτονική και εικονογραφία. Αρχιτεκτονική λύση ή δήλωση ιερού χώρου;

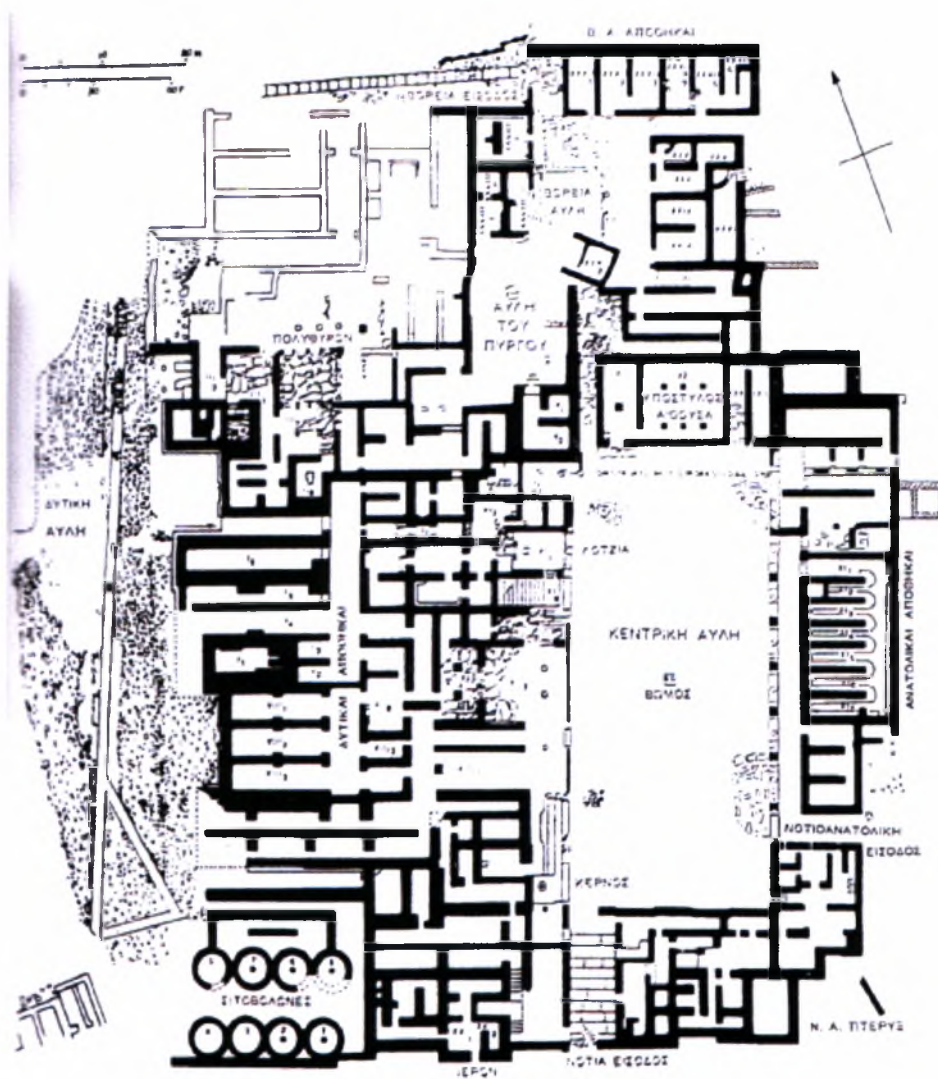

Εικόνα 3. Κάτοψη του ανακτόρου της Κνωσού. (Ματζουράνη 2002, εικ. 94,277)

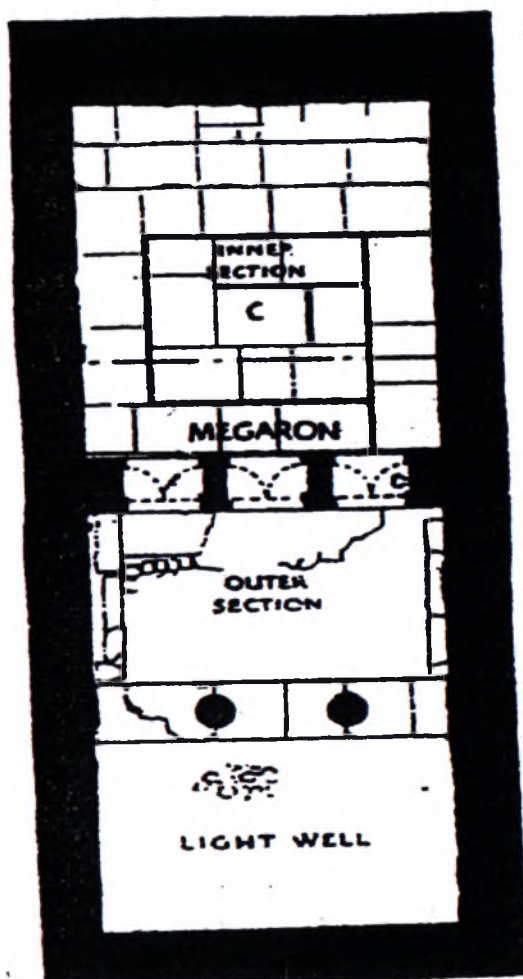
Εικόνα 4. Κάτοψη του ανακτόρου της Φαιστού. (Ματζουράνη 2002, εικ. 95, 278)

Κρήτη. Το σχήμα της τριμερούς διαίρεσης στην ανακτορική αρχιτεκτονική και εικονογραφία. Αρχιτεκτονική λύση ή δήλωση ιερού χώρου;

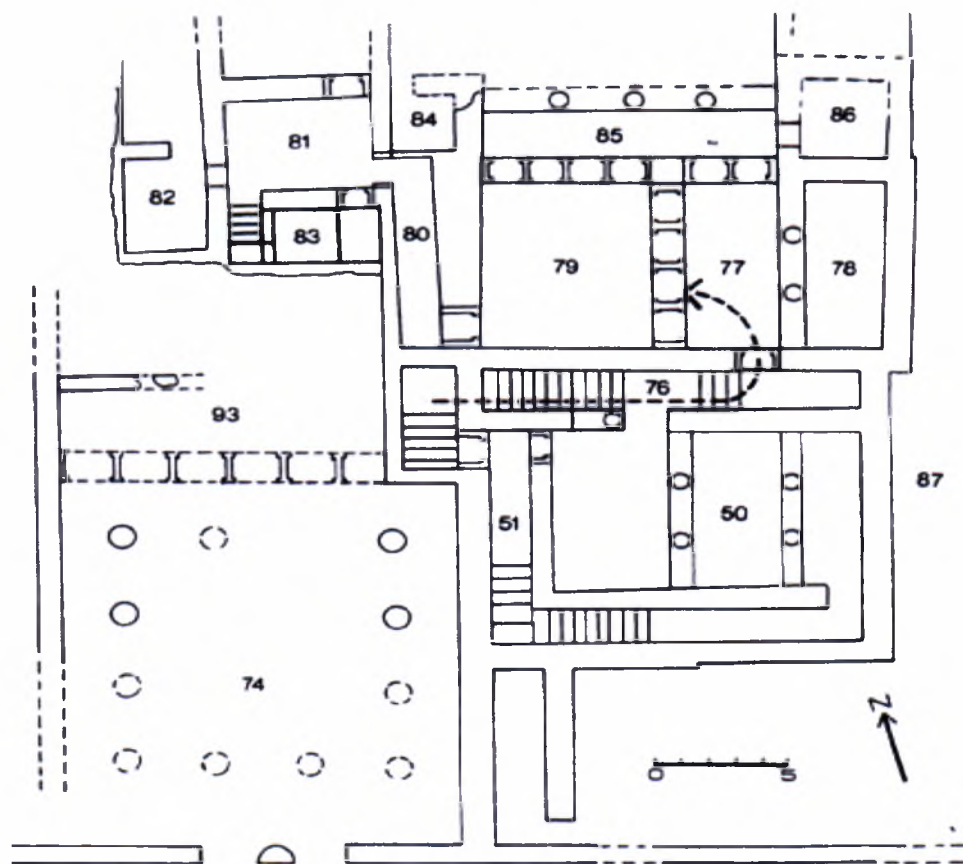
Εικόνα 5. Κάτοψη του ανακτόρου των Μαλίων. (Ματζουράνη 2002, εικ. 96, 279)

Κρήτη. Το σχήμα της τριμερούς διαίρεσης στην ανακτορική αρχιτεκτονική και εικονογραφία. Αρχιτεκτονική λύση ή δήλωση ιερού χώρου;

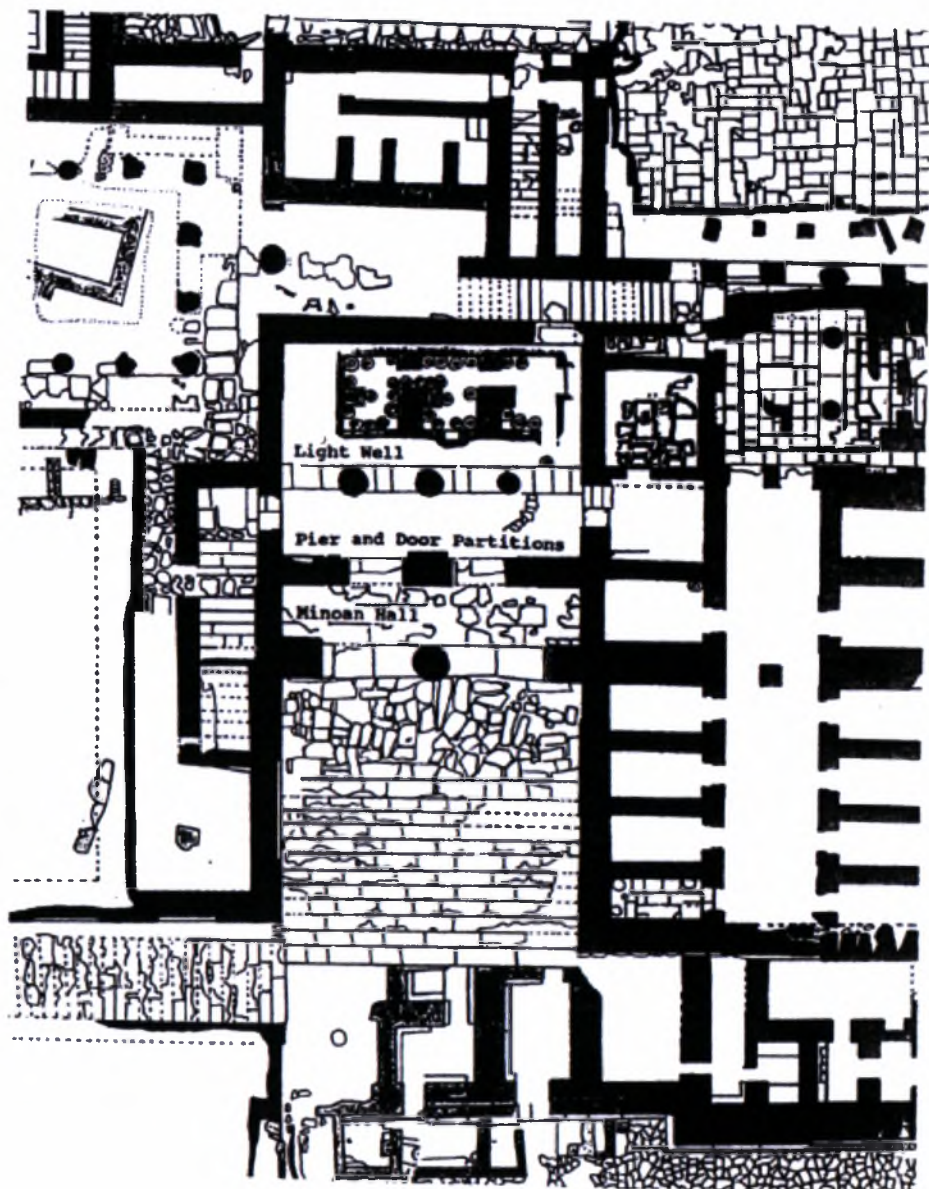
Εικόνα 6. «Τυπική» κάτοψη Μινωικής Αίθουσας. (Hitchcock 2000, fig.2, 16)

Κρήτη. Το σχήμα της τριμερούς διαίρεσης στην ανακτορική αρχιτεκτονική και εικονογραφία. Αρχιτεκτονική λύση ή δήλωση ιερού χώρου;

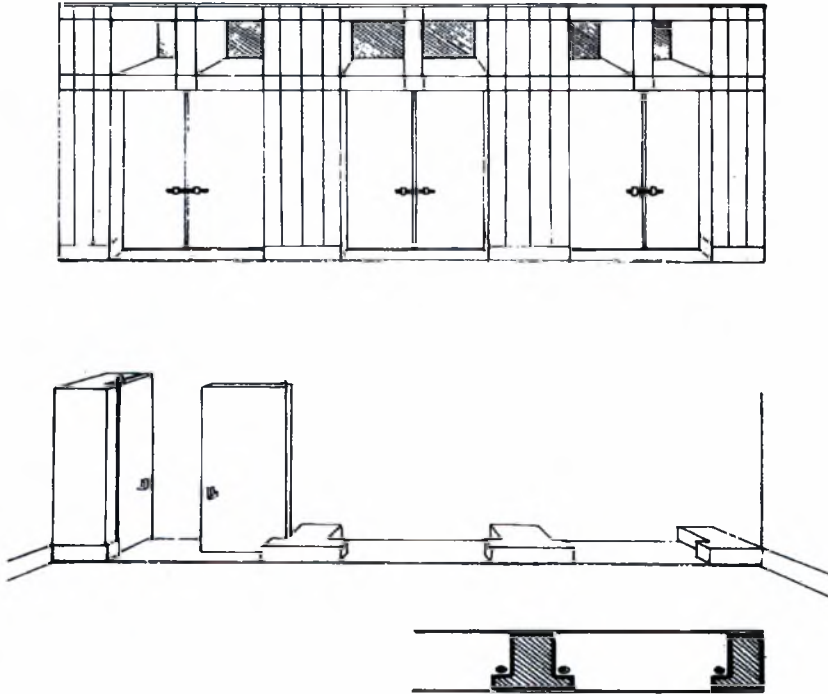
Εικόνα 7. Κάτοψη μινωικής αίθουσας από το ανάκτορο της Φαιστού (χώροι 79-77-78). (Marinatos 1993, fig. 65, 82)

Κρήτη. Το σχήμα της τριμερούς διαίρεσης στην ανακτορική αρχιτεκτονική και εικονογραφία. Αρχιτεκτονική λύση ή δήλωση ιερού χώρου;

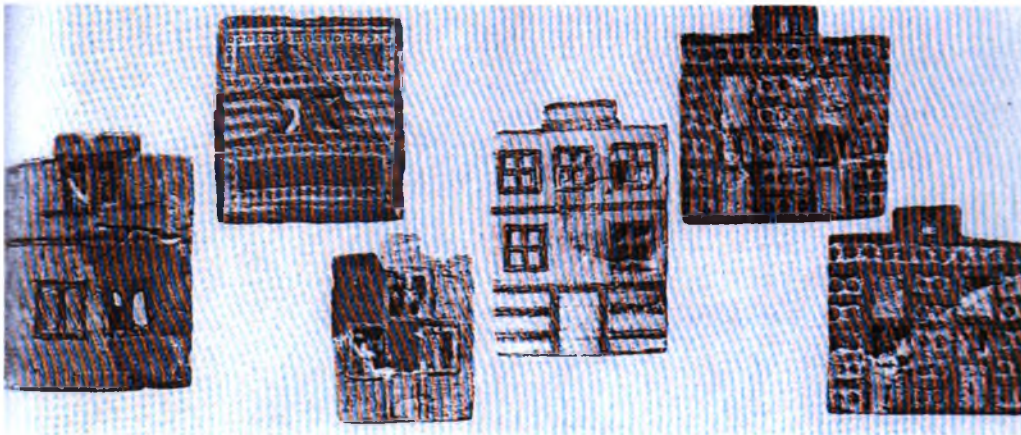

Εικόνα 8. Σχεδιαστική απεικόνιση της εισόδου του ανακτόρου της Φαιστού με πολύθυρο και μινωική αίθουσα. (Hitchcock 2000, fig. 5, 21)

Κρήτη. Το σχήμα της τριμερούς διαίρεσης στην ανακτορική αρχιτεκτονική και εικονογραφία. Αρχιτεκτονική λύση ή δήλωση ιερού χώρου;

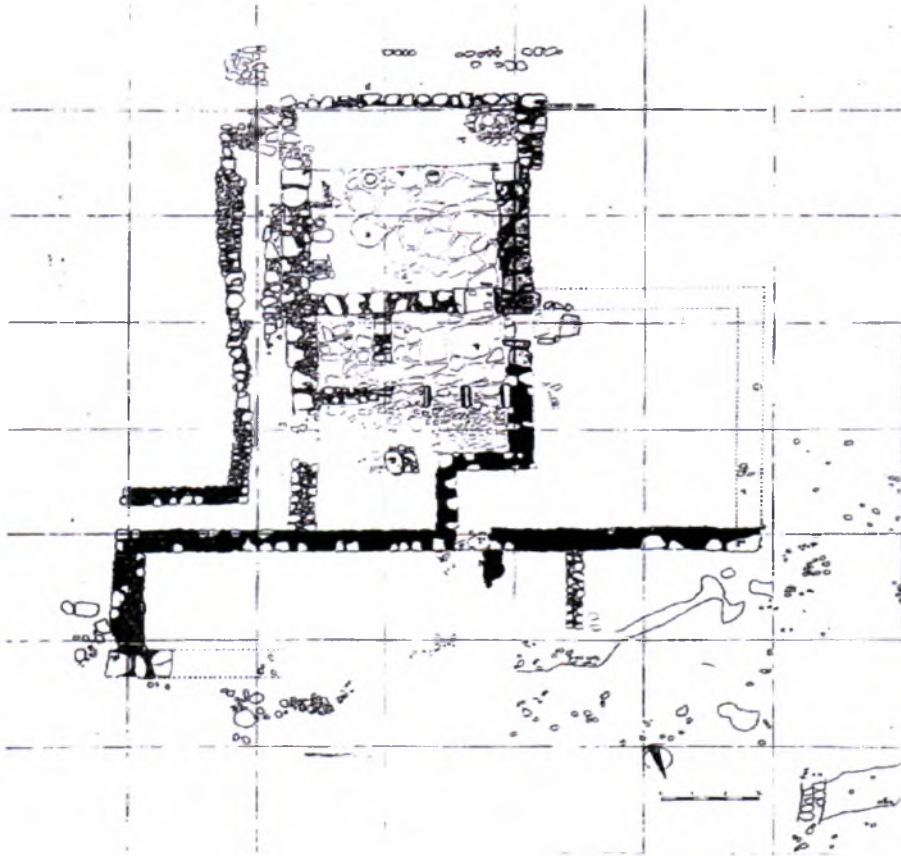

Εικόνα 9. Σύστημα πολυθύρων (Preziosi 1983, fig. II. 2)

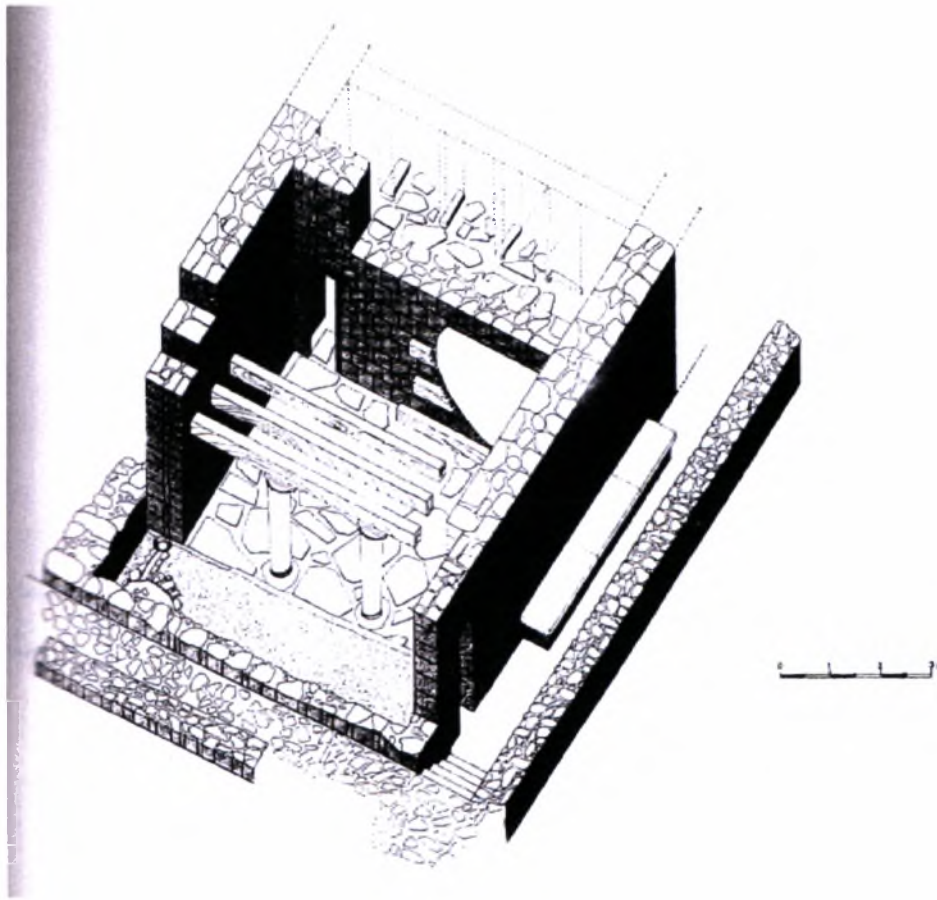
Εικόνα 10. Το Μωσαϊκό της Πόλης από το ανάκτορο της Κνωσού. (Evans, 1921-1936, vol. I fig. 223)

Κρήτη. Το σχήμα της τριμερούς διαίρεσης στην ανακτορική αρχιτεκτονική και εικονογραφία. Αρχιτεκτονική λύση ή δήλωση ιερού χώρου;

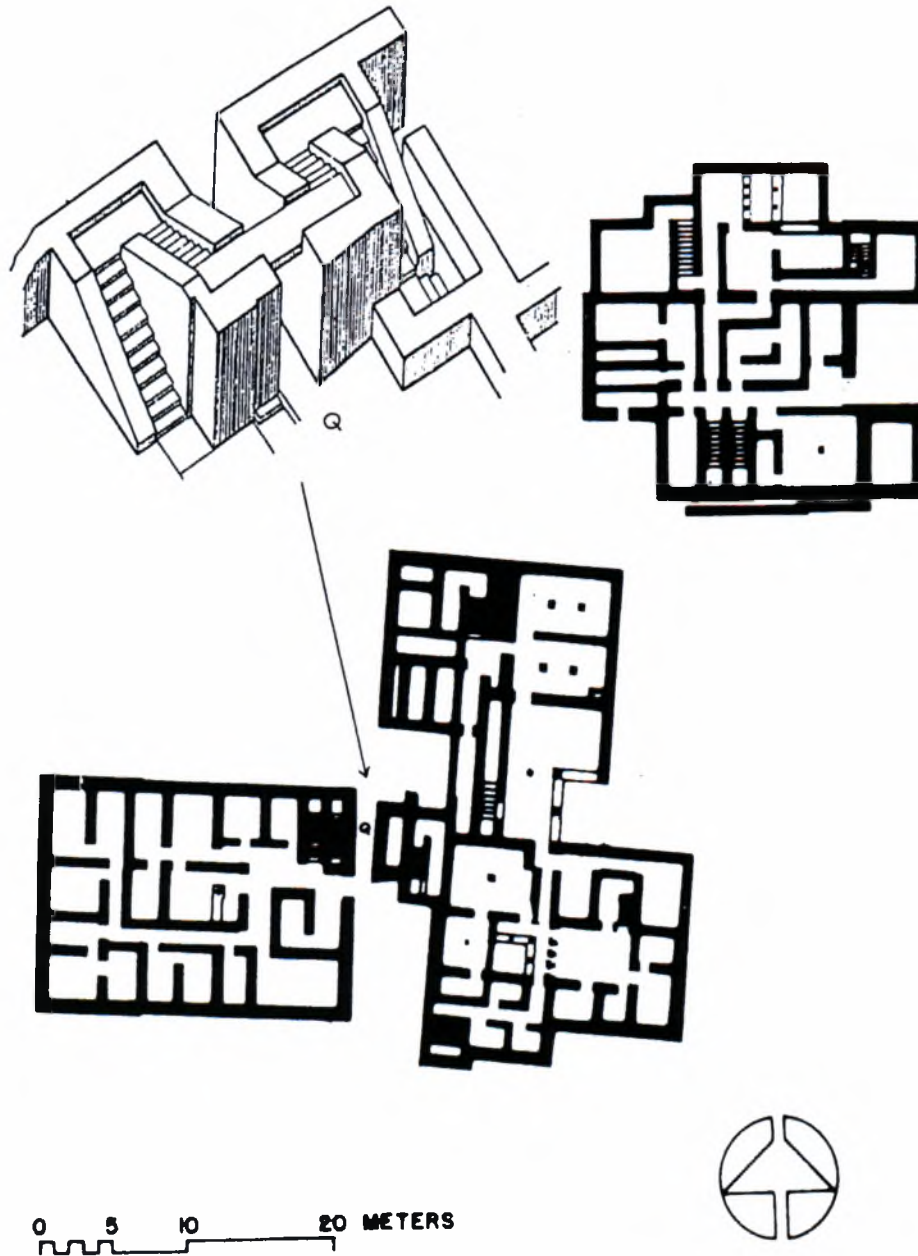
Εικόνα 11. Κάτοψη του κτιρίου I στο Νεροκούρον. (Ματζουράνη 2002, εικ. 91, 274)

Κρήτη. Το σχήμα της τριμερούς διαίρεσης στην ανακτορική αρχιτεκτονική και εικονογραφία. Αρχιτεκτονική λύση ή δήλωση ιερού χώρου;

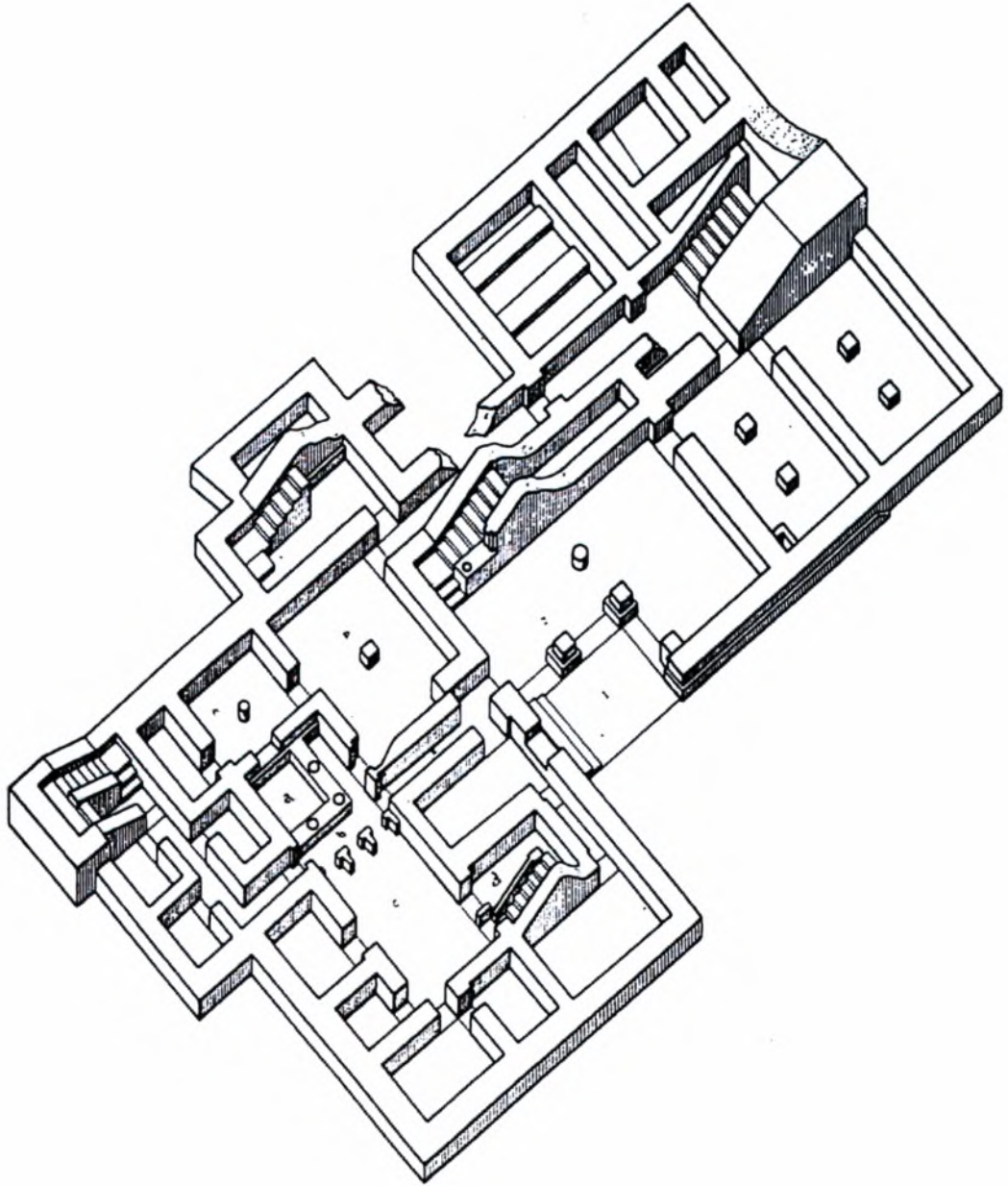
Εικόνα 12. Αξονομετρικό σχέδιο του κτιρίου I στο Νεροκούρου. (Ματζουράνη 2002, εικ. 92, 275)

Κρήτη. Το σχήμα της τριμερούς διαίρεσης στην ανακτορική αρχιτεκτονική και εικονογραφία. Αρχιτεκτονική λύση ή δήλωση ιερού χώρου;

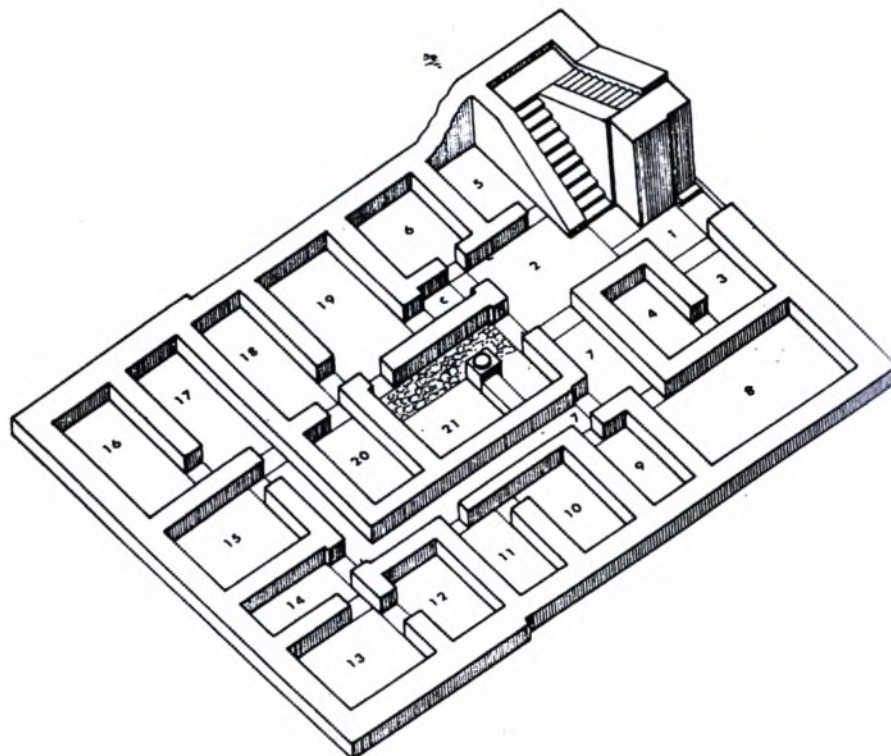
Εικόνα 13. Οικίες της Τυλίσου. (Preziosi 1983, fig. I. 3)

Κρήτη. Το σχήμα της τριμερούς διαίρεσης στην ανακτορική αρχιτεκτονική και εικονογραφία. Αρχιτεκτονική λύση ή δήλωση ιερού χώρου;

Εικόνα 14. Οικία Α. Τύλισος. (Preziosi 1983, fig. II. 9)

Κρήτη. Το σχήμα της τριμερούς διαίρεσης στην ανακτορική αρχιτεκτονική και εικονογραφία. Αρχιτεκτονική λύση ή δήλωση ιερού χώρου;

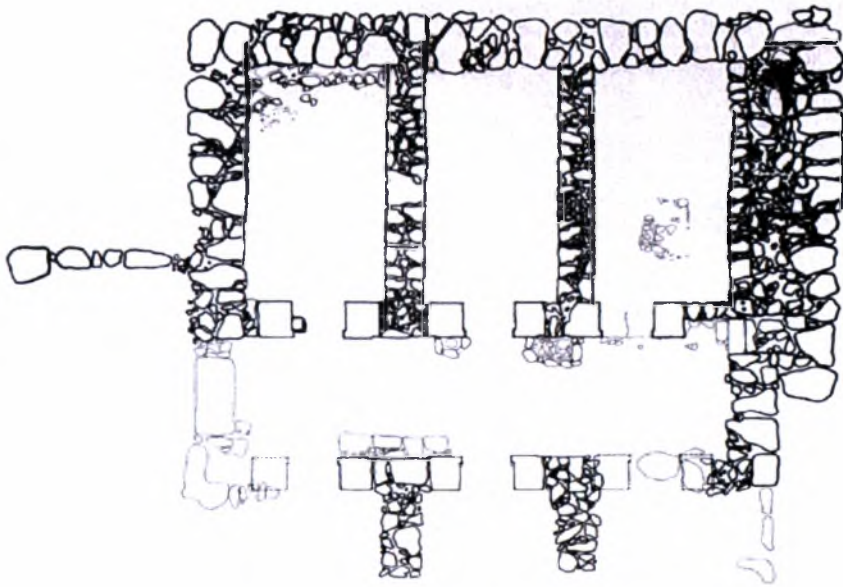

Εικ. 15. Οικία Β. Τύλισος. (Preziosi 1983, fig. II. 21)

Κρήτη. Το σχήμα της τριμερούς διαίρεσης στην ανακτορική αρχιτεκτονική και εικονογραφία. Αρχιτεκτονική λύση ή δήλωση ιερού χώρου;

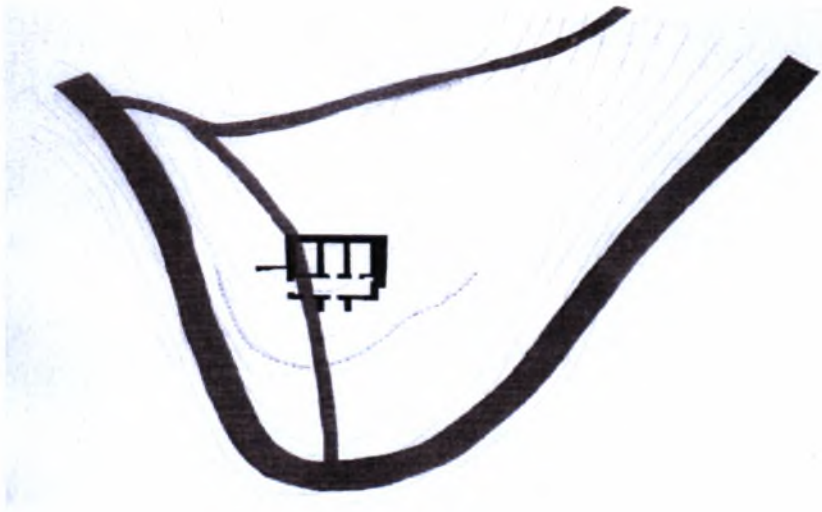

Εικόνα 18. Άποψη του ιερού στα Ανεμόσπηλια. (Σακελλαράκης & Σαπουνά-Σακελλαράκη 1997, εικ. 214, 274)

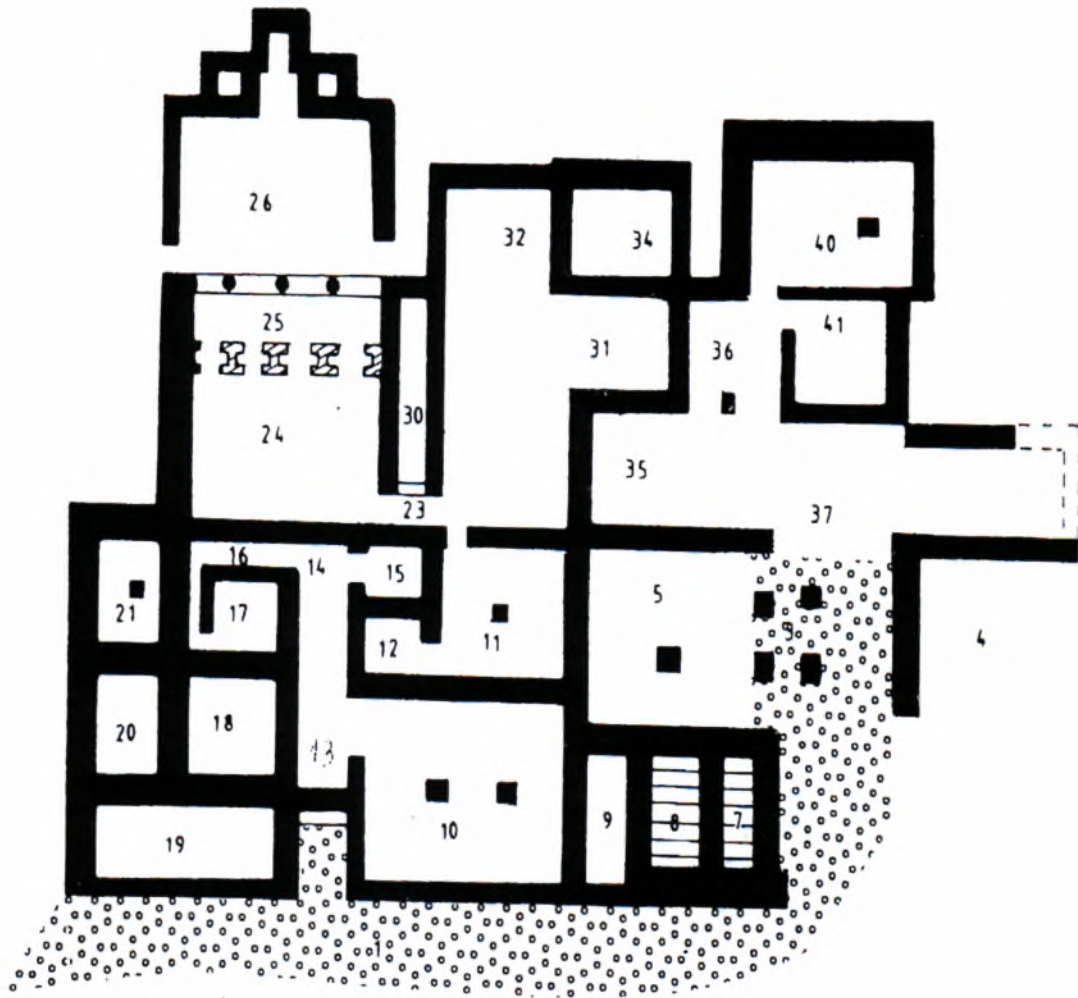
Εικόνα 19. Κάτοψη του ιερού στα Ανεμόσπηλια. (Σακελλαράκης & Σαπουνά-Σακελλαράκη 1997, σχεδ. 67, 271)

Κρήτη. Το σχήμα της τριμερούς διαίρεσης στην ανακτορική αρχιτεκτονική και εικονογραφία. Αρχιτεκτονική λύση ή δήλωση ιερού χώρου;

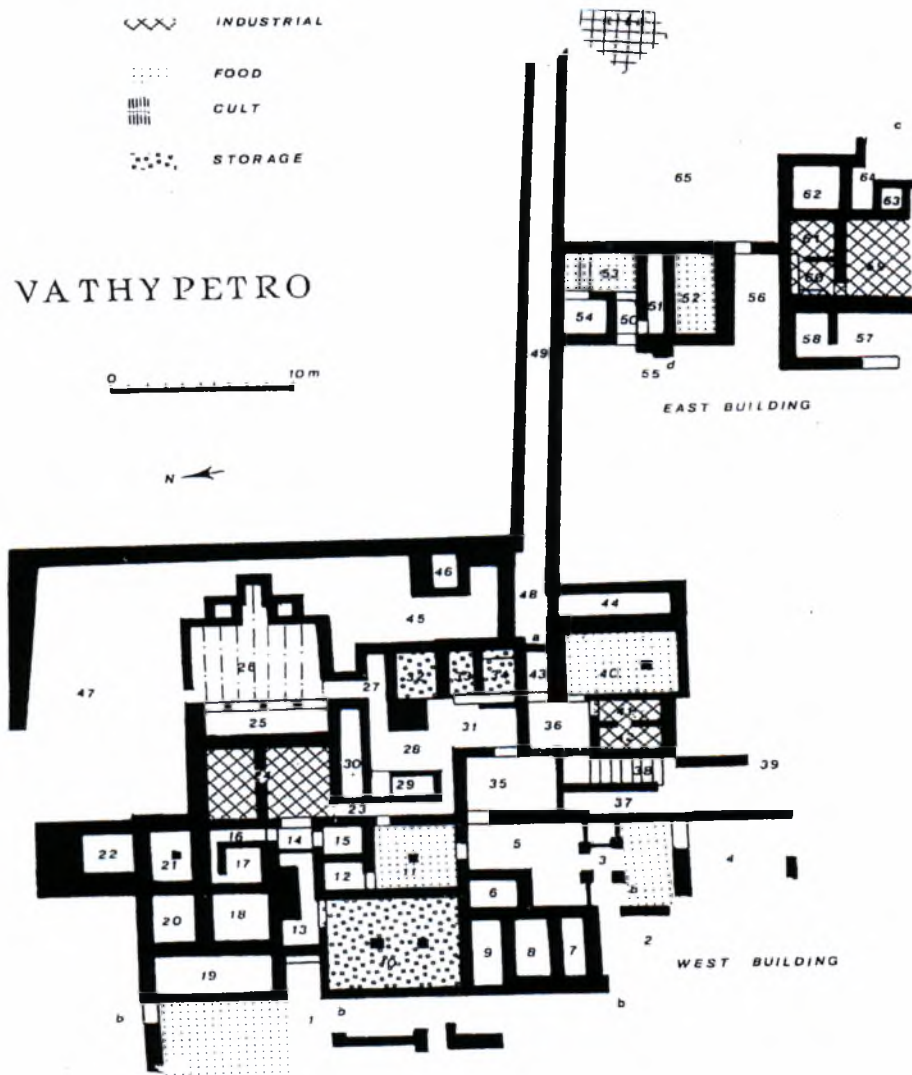
Εικόνα 20. Κάτοψη και τοπογραφικά στοιχεία του ιερού στα Ανεμόσπηλια.
(Σακελλαράκης & Σαπουνά- Σακελλαράκη 1997, σχεδ. 68, 272)

Κρήτη. Το σχήμα της τριμερούς διαίρεσης στην ανακτορική αρχιτεκτονική και εικονογραφία. Αρχιτεκτονική λύση ή δήλωση ιερού χώρου;

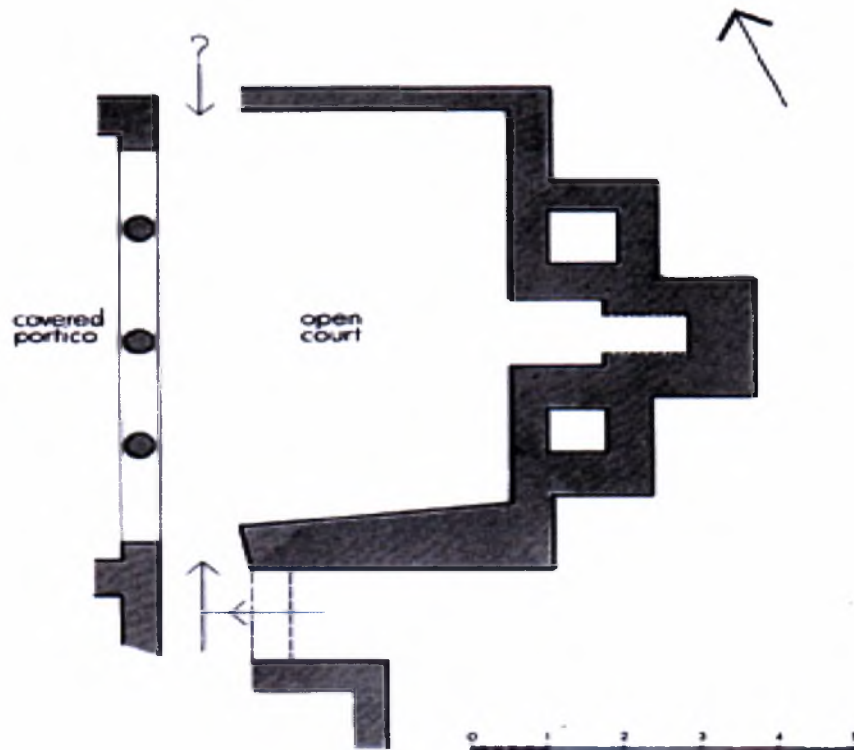
Εικόνα 21. Βαθύπετρο. Πρώτη αρχιτεκτονική φάση. (Driessen & Sakellarakis, 1997, fig.5)

Κρήτη. Το σχήμα της τριμερούς διαίρεσης στην ανακτορική αρχιτεκτονική και εικονογραφία. Αρχιτεκτονική λύση ή δήλωση ιερού χώρου;

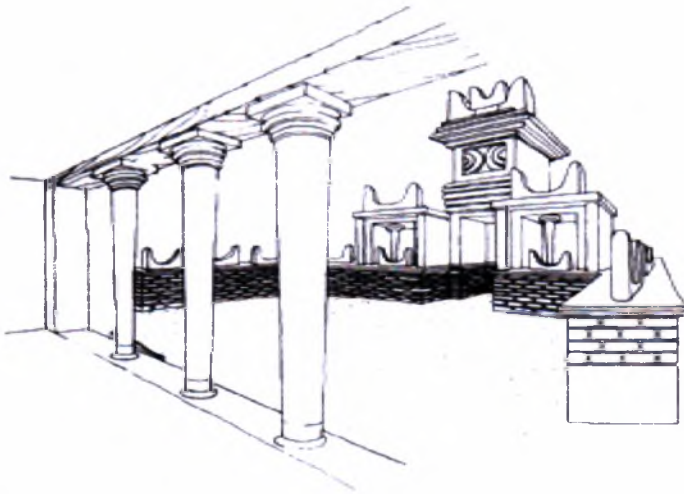

Εικόνα 22. Βαθύπετρο. Δεύτερη αρχιτεκτονική φάση. (Driessen & Sakellarakis, 1997, fig. 6)

Κρήτη. Το σχήμα της τριμερούς διαίρεσης στην ανακτορική αρχιτεκτονική και εικονογραφία. Αρχιτεκτονική λύση ή δήλωση ιερού χώρου;

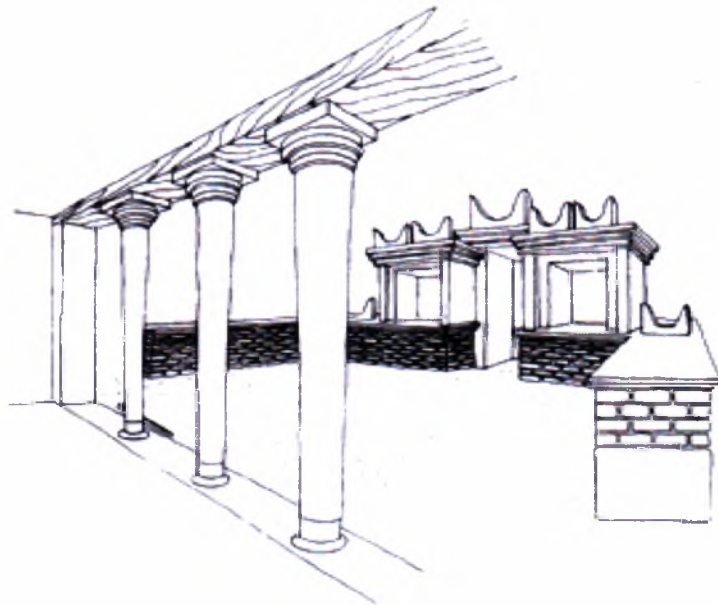
Εικόνα 23. Κάτοψη του τριμερούς ιερού στην στο Βαθύπετρο. (Shaw 1978, fig. 13, 443)

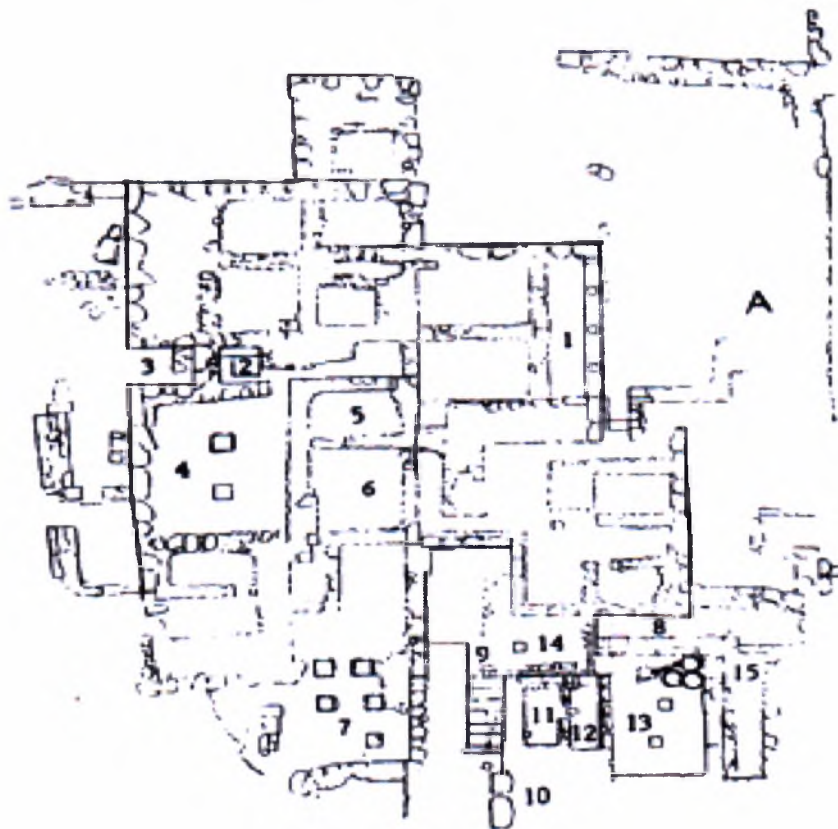
Εικόνα 24.

Αναπαράσταση του τριμερούς ιερού στο Βαθύπετρο με βάση το χρυσό πλακίδιο από τις Μυκήνες (εικ. 45) (Shaw 1978, fig. 14, 445)

Κρήτη. Το σχήμα της τριμερούς διαίρεσης στην ανακτορική αρχιτεκτονική και εικονογραφία. Αρχιτεκτονική λύση ή δήλωση ιερού χώρου;

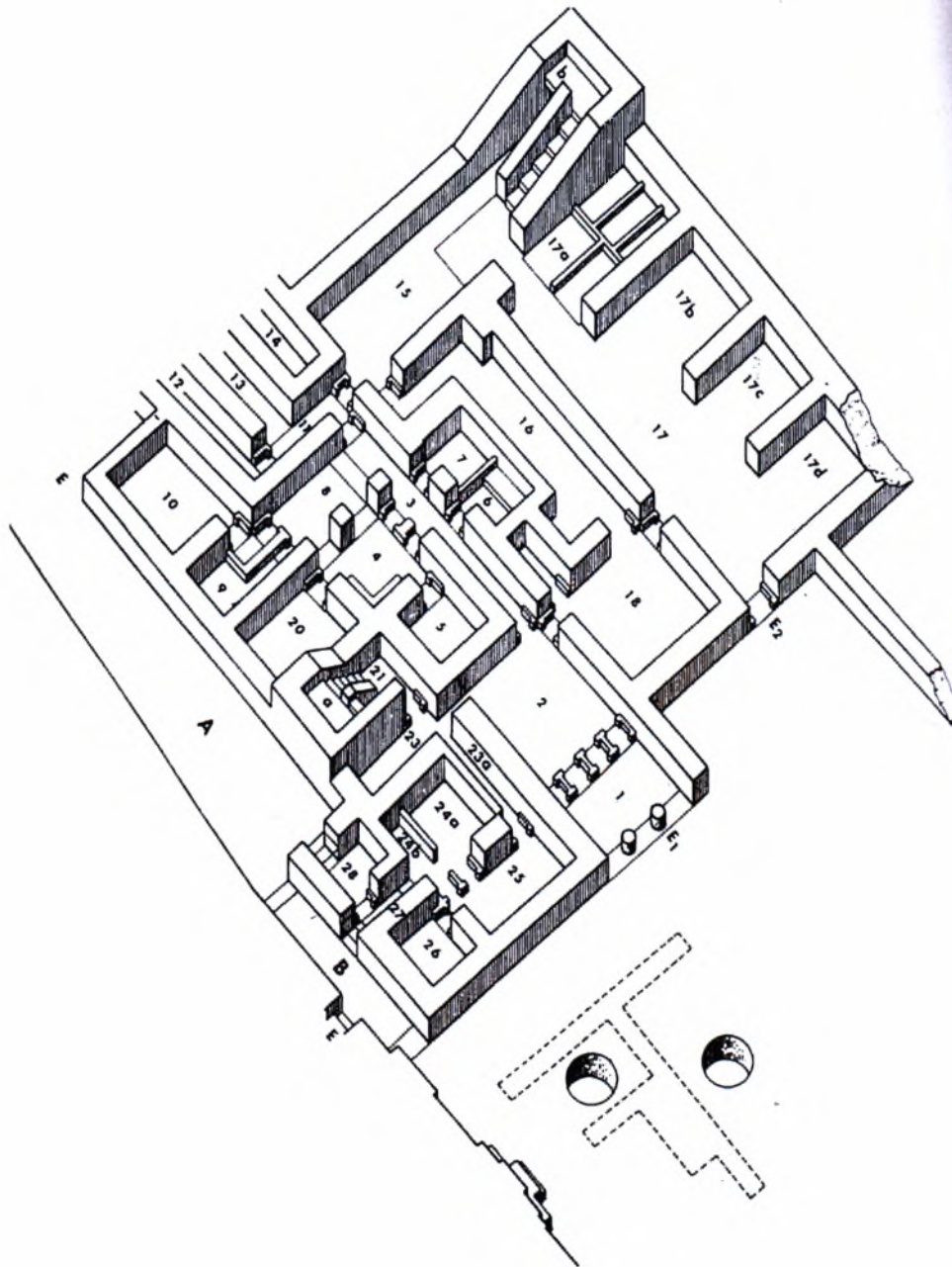

Εικόνα 25. Αναπαράσταση του τριμερούς ιερού στο Βαθύπετρο με βάση την απεικόνιση τριμερούς ιερού από το ρυτό της Ζάκρου (εικ. 39, 40, 41) (Shaw 1978, fig. 14, 445)

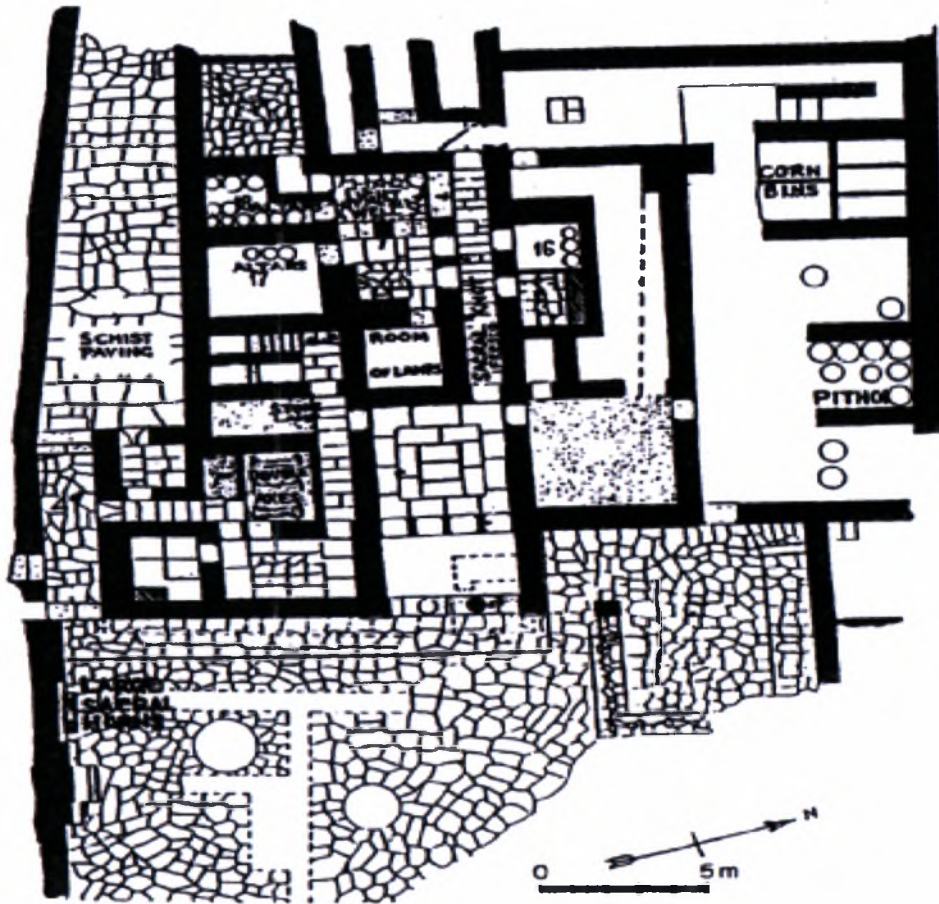
Εικόνα 26. Κάτοψη του κτιρίου στο Βαθύπετρο. (Shaw 1978, fig. 12, 443)

Κρήτη. Το σχήμα της τριμερούς διαίρεσης στην ανακτορική αρχιτεκτονική και εικονογραφία. Αρχιτεκτονική λύση ή δήλωση ιερού χώρου;

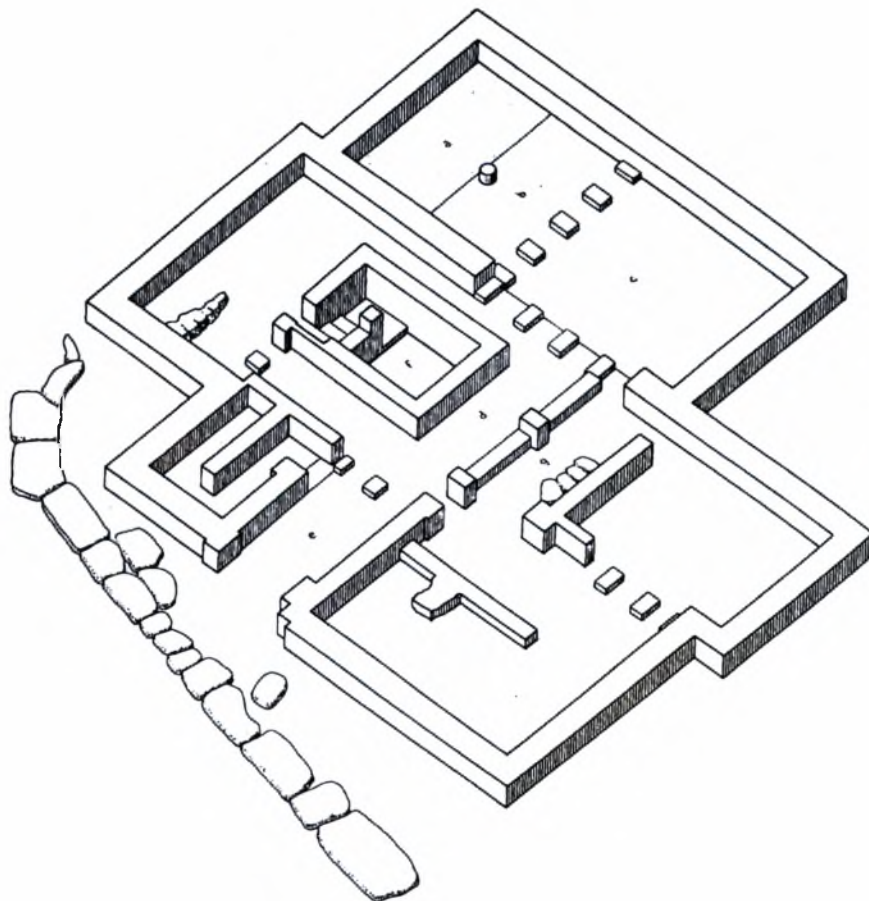
Εικόνα 27. Αξονομετρική απόδοση του κτιρίου στη θέση Νίρου Χάνι.
(Preziosi 1983, fig. II. 17)

Κρήτη. Το σχήμα της τριμερούς διαίρεσης στην ανακτορική αρχιτεκτονική και εικονογραφία. Αρχιτεκτονική λύση ή δήλωση ιερού χώρου;

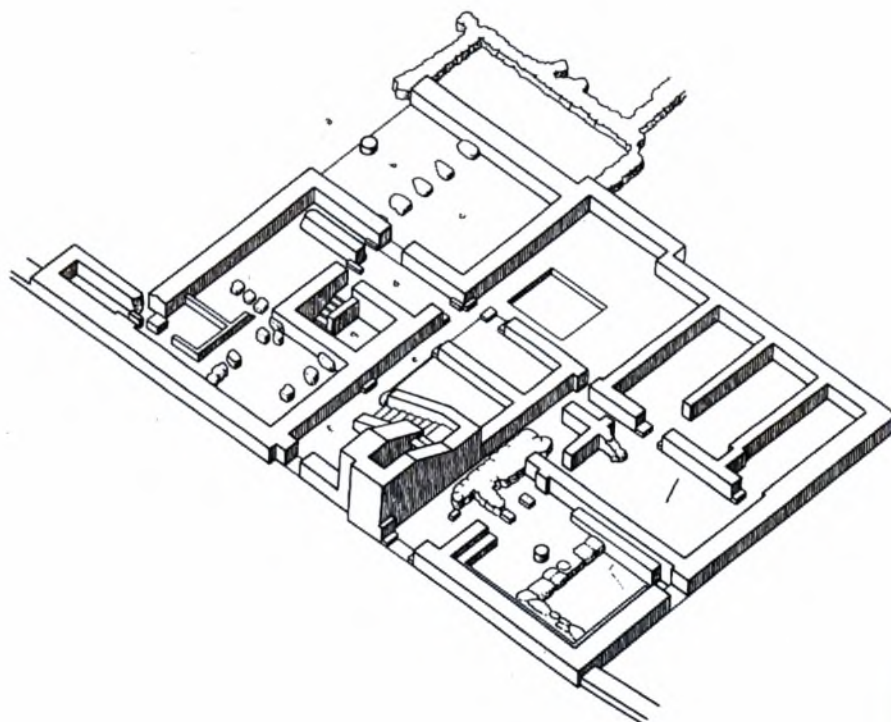

Εικόνα 28. Κάτοψη του ανακτορικού κτιρίου στη θέση Νίρου Χάνι.
(Hitchcock 2000 , fig.4, 20)

Κρήτη. Το σχήμα της τριμερούς διαίρεσης στην ανακτορική αρχιτεκτονική και εικονογραφία. Αρχιτεκτονική λύση ή δήλωση ιερού χώρου;

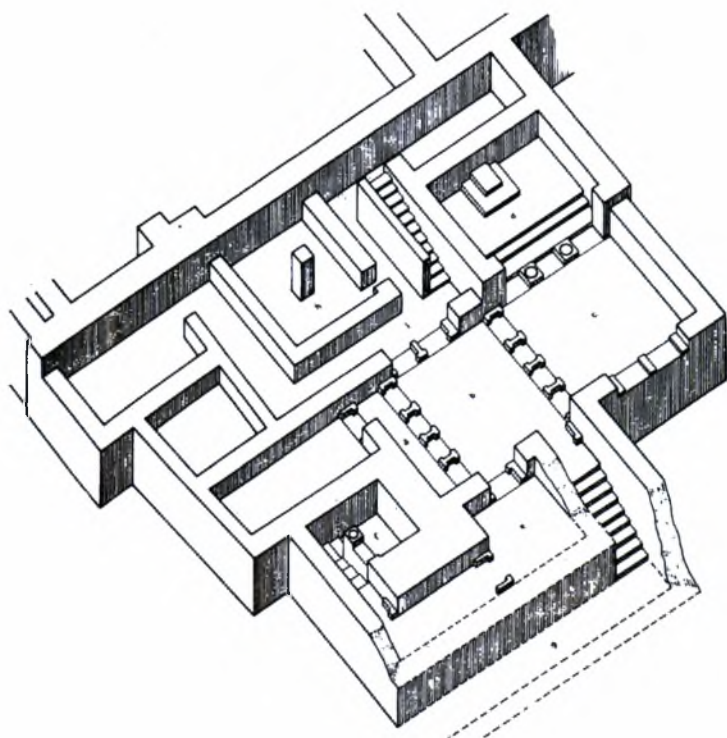

Εικόνα 29. Η Οικία Da, Μάλια. (Preziosi 1983, fig.II.7)

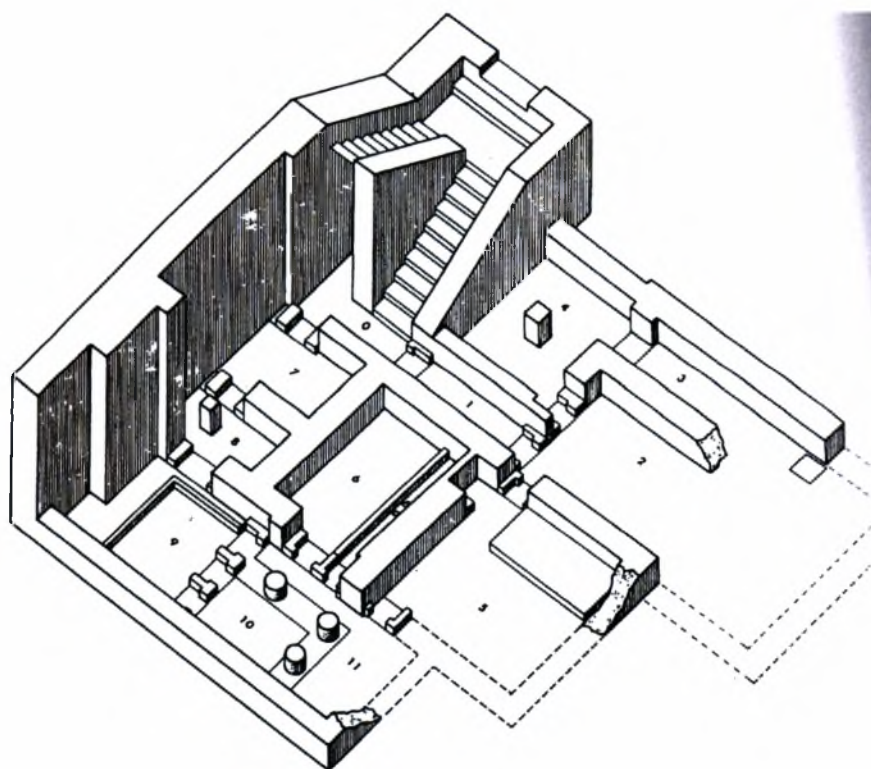

Εικόνα 30 . Η Οικία Za στα Μάλια. (Preziosi 1983, fig. II.8)

Κρήτη. Το σχήμα της τριμερούς διαίρεσης στην ανακτορική αρχιτεκτονική και εικονογραφία. Αρχιτεκτονική λύση ή δήλωση ιερού χώρου;

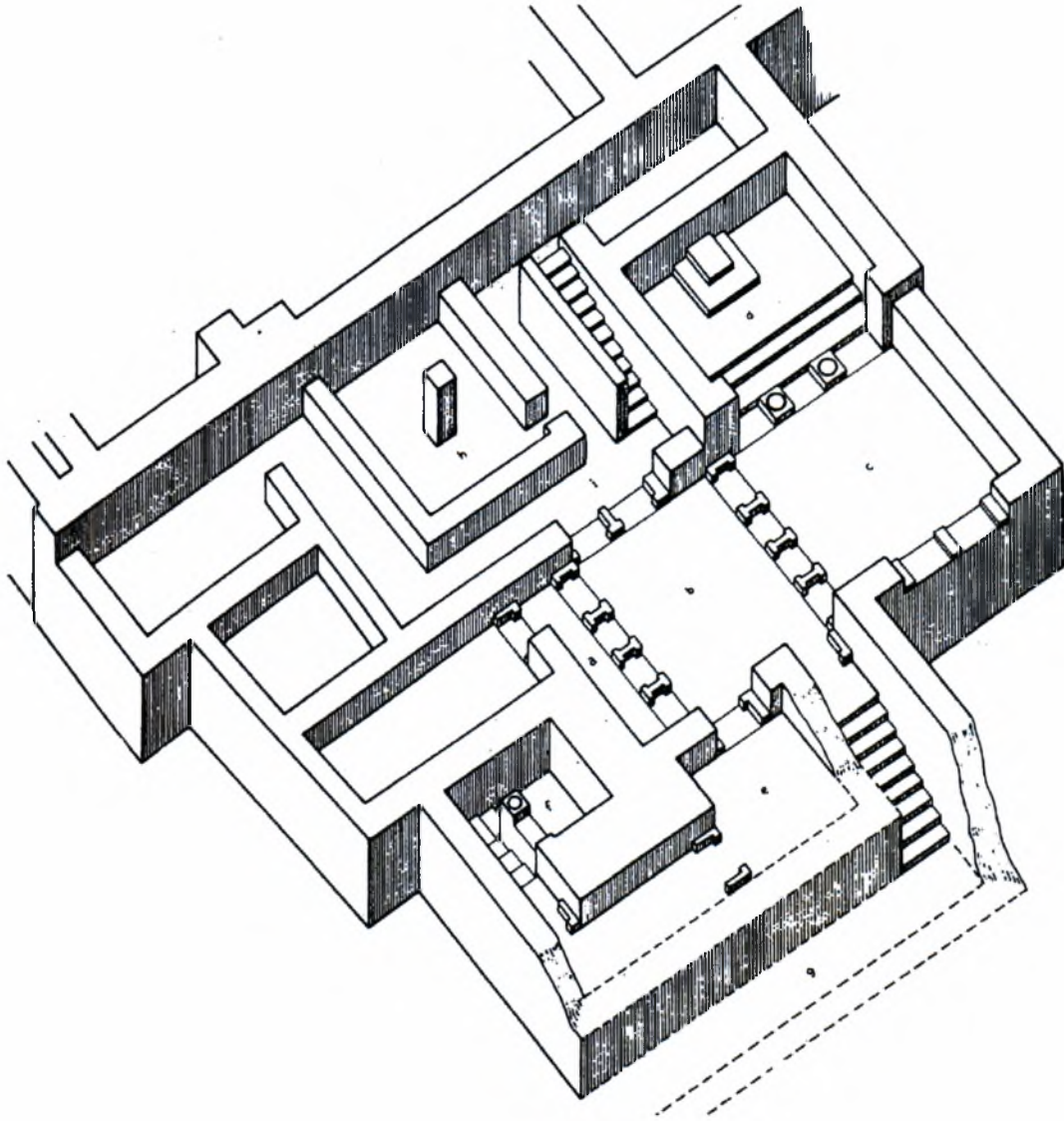

Εικόνα 31 . Οικία του Ιερού Βήματος, Κνωσός. (Preziosi 1983, fig. II. 4)

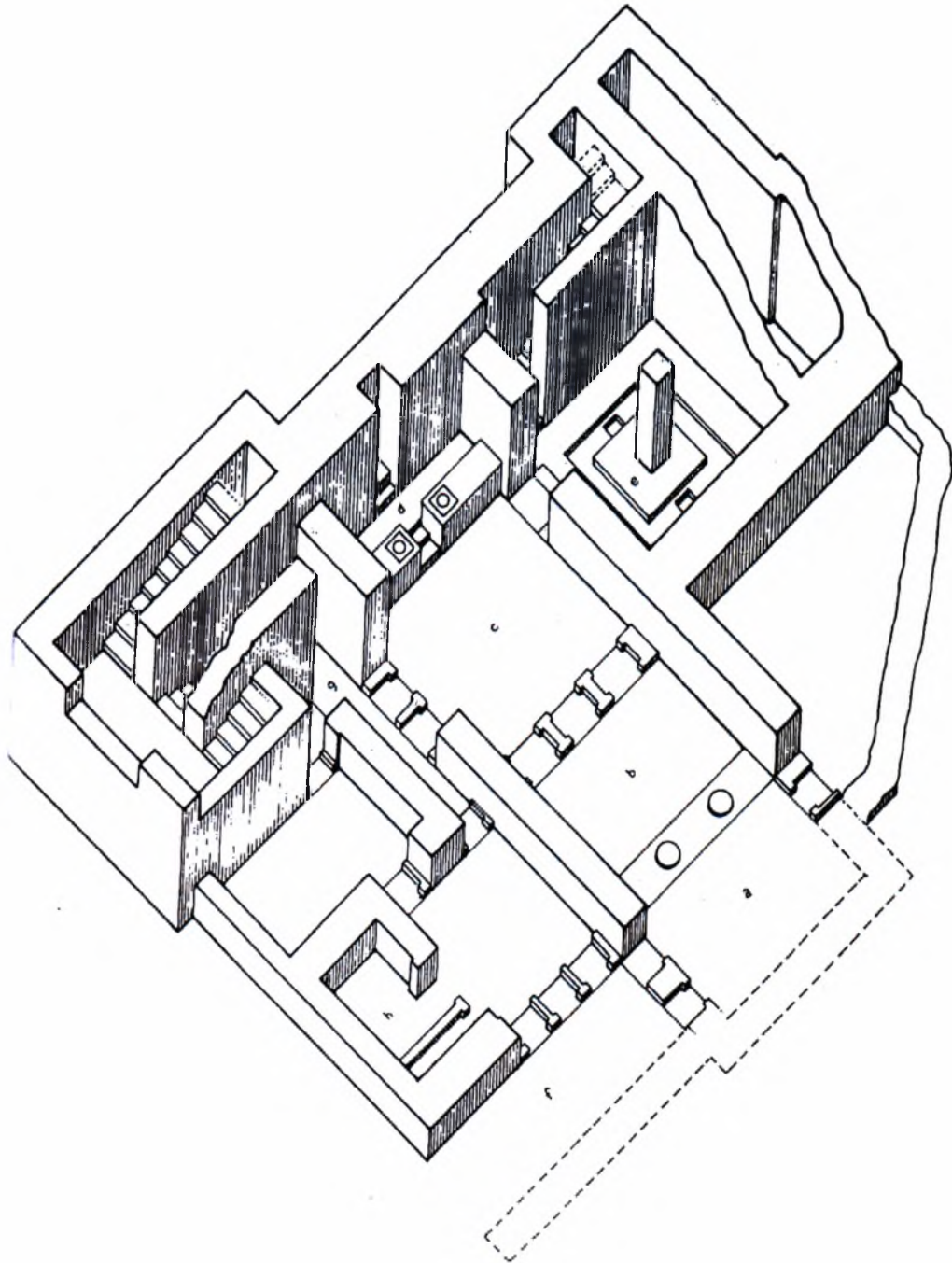
Εικόνα 32. Νοτιοανατολική Οικία, Κνωσός. (Preziosi 1983, fig. II. 14)

Κρήτη. Το σχήμα της τριμερούς διαίρεσης στην ανακτορική αρχιτεκτονική και εικονογραφία. Αρχιτεκτονική λύση ή δήλωση ιερού χώρου;

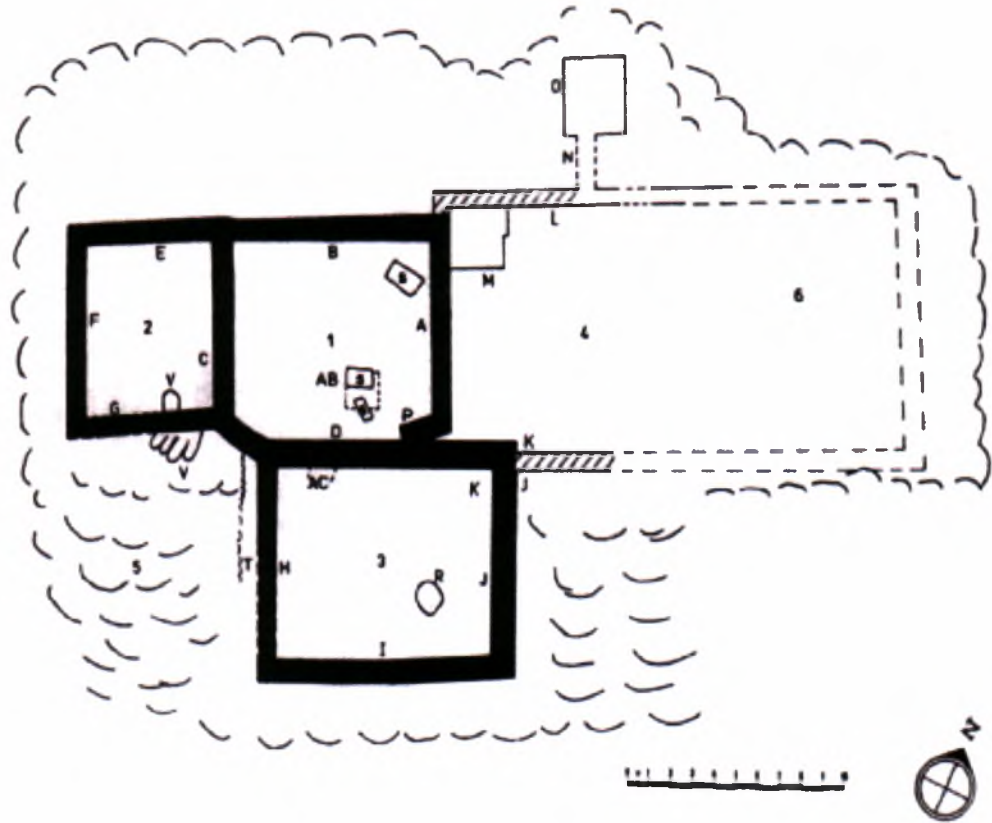
Εικόνα 33. Νότια Οικία, Κνωσός, (Preziosi 1983, fig. II. 13)

Κρήτη. Το σχήμα της τριμερούς διαίρεσης στην ανακτορική αρχιτεκτονική και εικονογραφία. Αρχιτεκτονική λύση ή δήλωση ιερού χώρου;

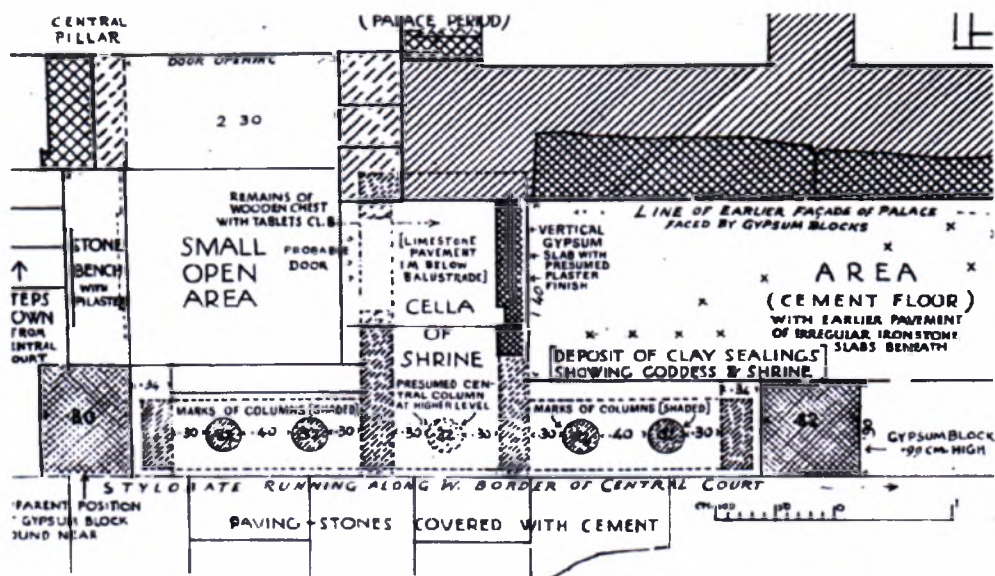
Εικόνα 34 . Βασιλική Έπαυλη. Κνωσός. (Preziosi 1983, fig. II.5)

Κρήτη. Το σχήμα της τριμερούς διαίρεσης στην ανακτορική αρχιτεκτονική και εικονογραφία. Αρχιτεκτονική λύση ή δήλωση ιερού χώρου;

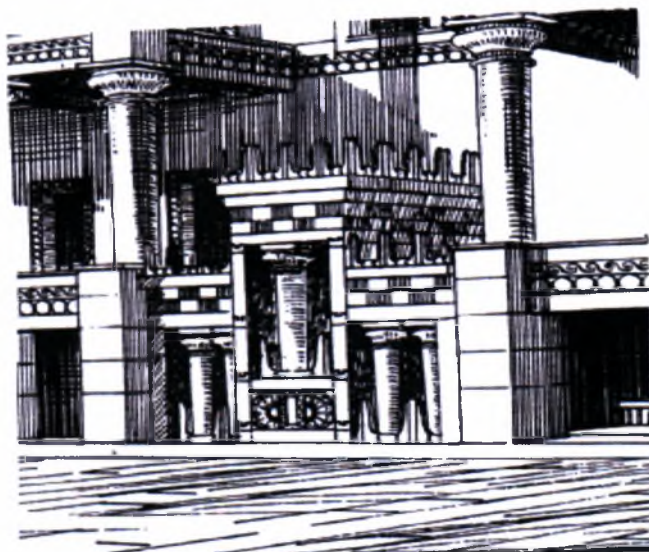

Εικόνα 35. Κάτοψη του κτιρίου στο ιερό κορυφής του Φιλίοριμου.
(Kyriakides 2005, fig. 22, 104)

Κρήτη. Το σχήμα της τριμερούς διαίρεσης στην ανακτορική αρχιτεκτονική και εικονογραφία. Αρχιτεκτονική λύση ή δήλωση ιερού χώρου;

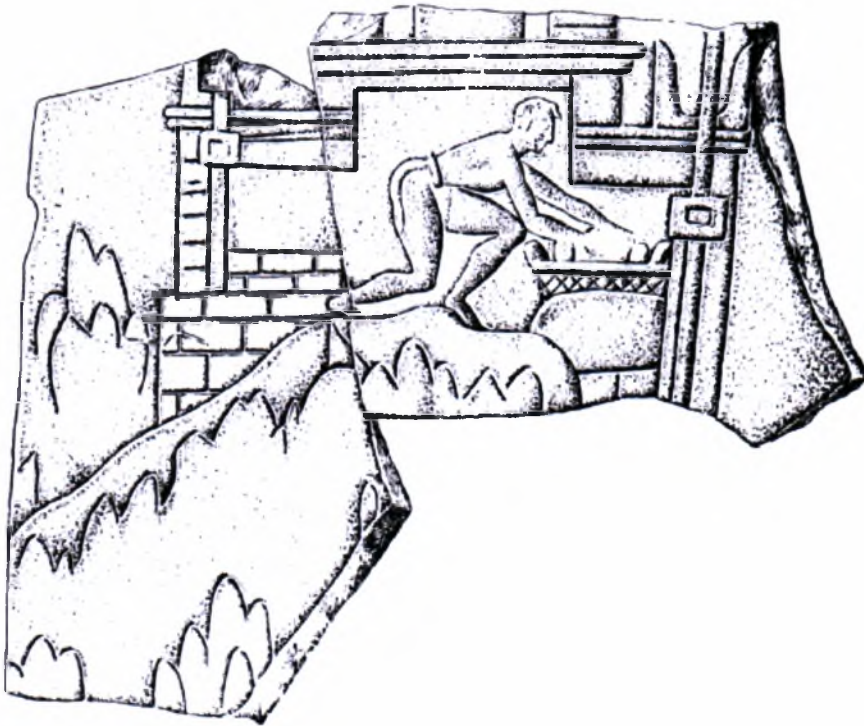

Εικόνα 36. Κάτοψη του τμήματος του ανακτόρου γύρω από το Τριμερές Ιερό στο στην Κνωσό. (Evans 1922, fig. 526)

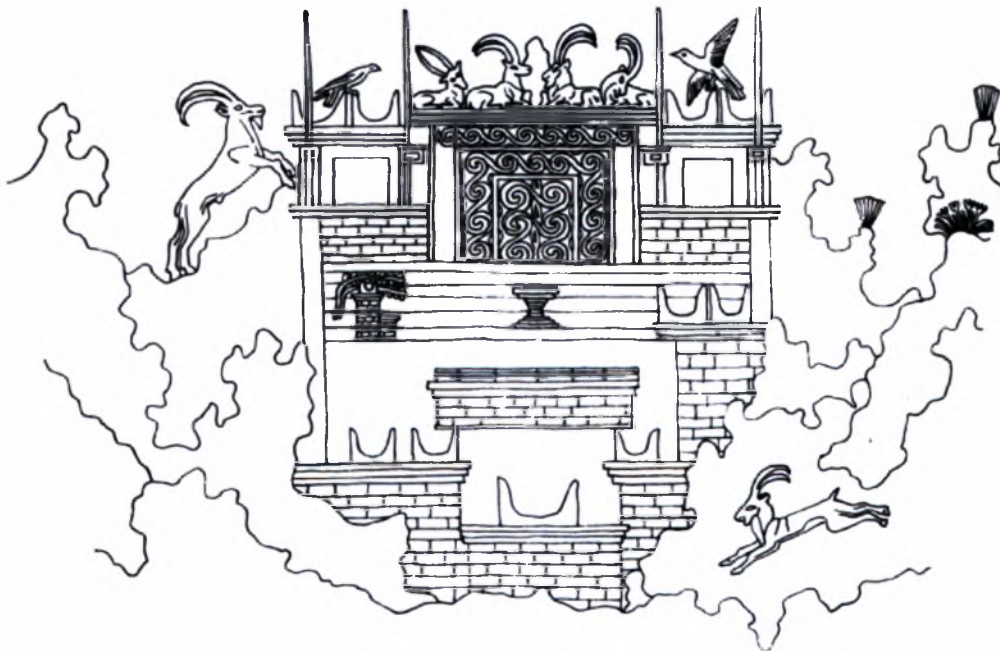

Εικόνα 37. Σχεδιαστική αναπαράσταση της πρόσοψης του Τριμερούς Ιερού στο ανάκτορο της Κνωσού. (Shaw 1978, fig. 4, 432)

Κρήτη. Το σχήμα της τριμερούς διαίρεσης στην ανακτορική αρχιτεκτονική και εικονογραφία. Αρχιτεκτονική λύση ή δήλωση ιερού χώρου;

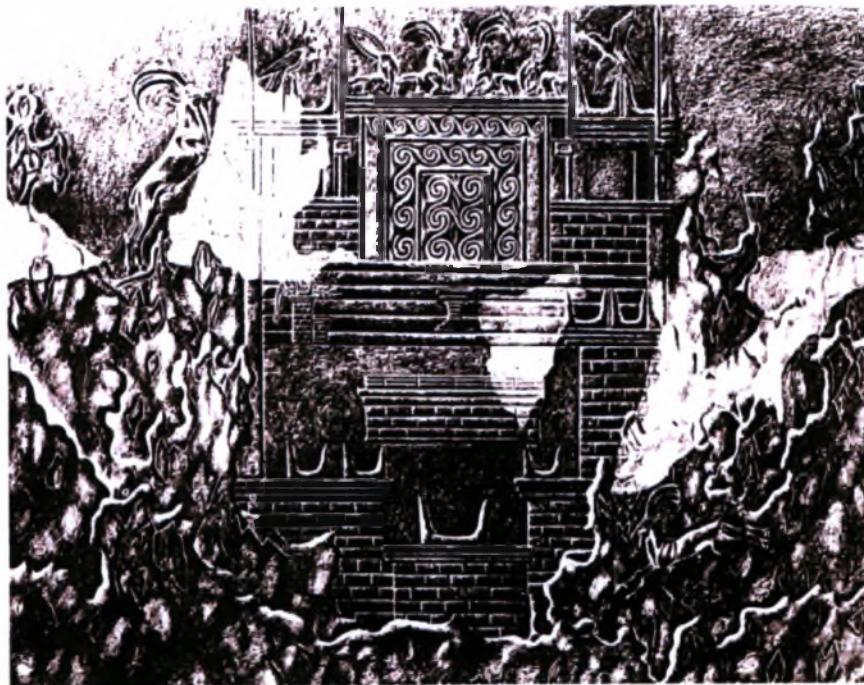

Εικόνα 38. Η εικονογραφική παράσταση του ρυτού από τους Γυψάδες της Κνωσού (Rutkowski 1986, 83)

Εικόνα 39. Εικονογραφική παράσταση ιερού κορυφής από το ρυτό της Ζάκρου (Rutkowski 1986, 83)

Κρήτη. Το σχήμα της τριμερούς διαίρεσης στην ανακτορική αρχιτεκτονική και εικονογραφία. Αρχιτεκτονική λύση ή δήλωση ιερού χώρου;

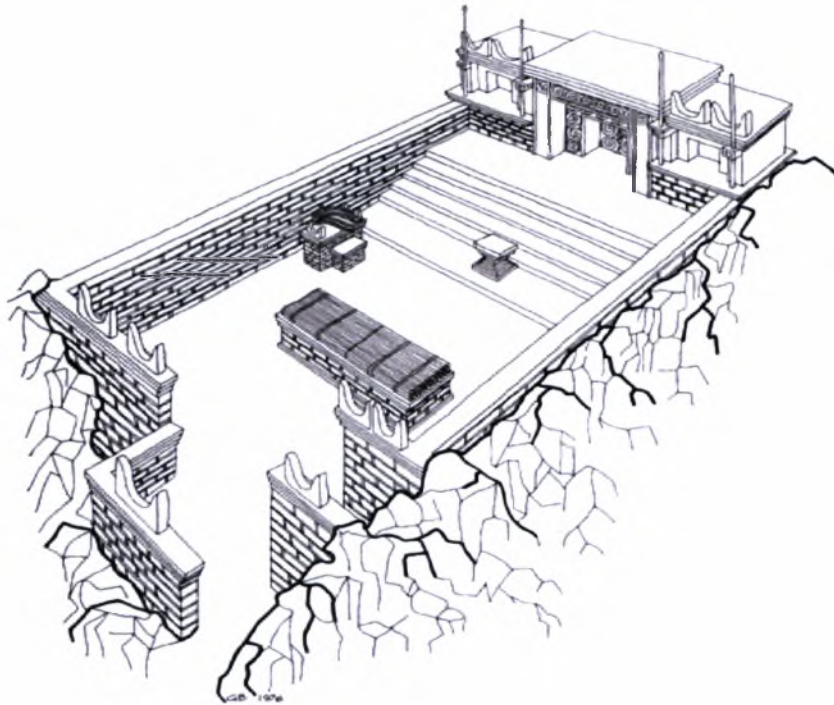
Εικόνα 40. Λεπτομέρεια από το ρυτό της Ζάκρου. (Shaw 1978, fig. 8, 434)

Κρήτη. Το σχήμα της τριμερούς διαίρεσης στην ανακτορική αρχιτεκτονική και εικονογραφία. Αρχιτεκτονική λύση ή δήλωση ιερού χώρου;

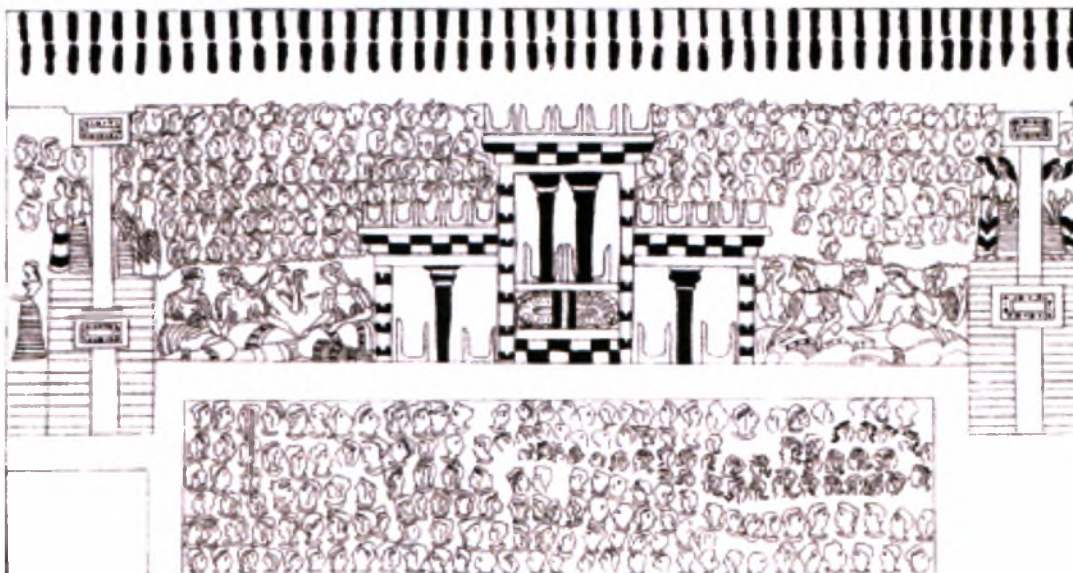

Εικόνα 41. Λεπτομέρεια από το ρυτό της Ζάκρου. (Shaw 1978, fig.6, 433)

Κρήτη. Το σχήμα της τριμερούς διαίρεσης στην ανακτορική αρχιτεκτονική και εικονογραφία. Αρχιτεκτονική λύση ή δήλωση ιερού χώρου;

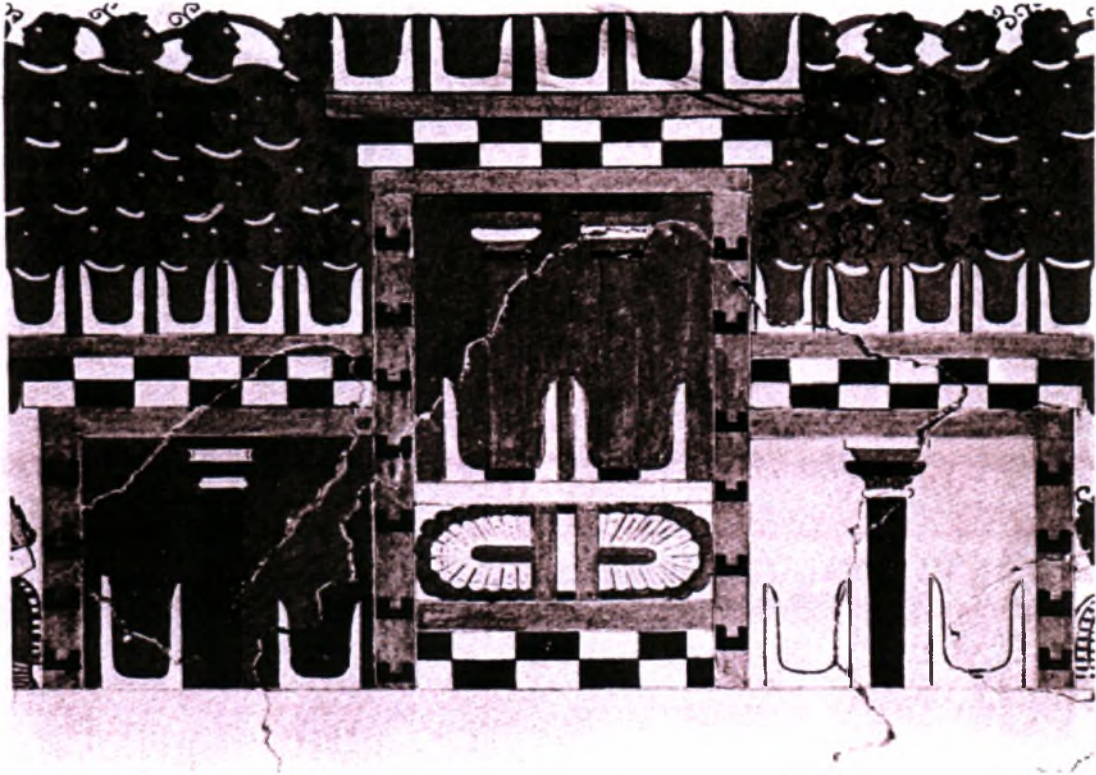

Εικόνα 42. Τρισδιάστατη σχεδιαστική αναπαράσταση του ιερού από το ρυτό της Ζάκρου. (Shaw 1978, fig.9, 436)

Εικόνα 43. Σχεδιαστική απόδοση της μικρογραφικής τοιχογραφίας της Μεγάλης Εξέδρας. (Kyriakides 2005, fig 12, 85)

Κρήτη. Το σχήμα της τριμερούς διαίρεσης στην ανακτορική αρχιτεκτονική και εικονογραφία. Αρχιτεκτονική λύση ή δήλωση ιερού χώρου;

Εικόνα 44. Λεπτομέρεια από τη μικρογραφική τοιχογραφία της Μεγάλης Εξέδρας.
Τριμερές ιερό. (Shaw 1978, fig. 2, 430)

Κρήτη. Το σχήμα της τριμερούς διαίρεσης στην ανακτορική αρχιτεκτονική και εικονογραφία. Αρχιτεκτονική λύση ή δήλωση ιερού χώρου;

Εικόνα 45. Χρυσό έλασμα με απεικόνιση τριμερούς ιερού από τον Τάφο III του Ταφικού Κύκλου Α των Μυκηνών. (Βασιλικού 1995, εικ.65, 87)

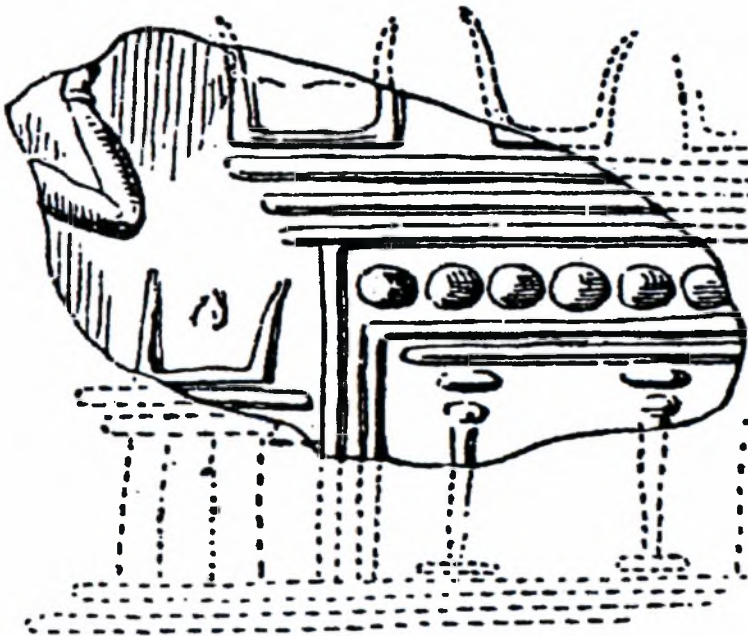

Εικόνα 46. Σχεδιαστική απόδοση του ελάσματος από τις Μυκίνες της εικ. 43. (Shaw 1978, fig. 1, 429)

Κρήτη. Το σχήμα της τριμερούς διαίρεσης στην ανακτορική αρχιτεκτονική και εικονογραφία. Αρχιτεκτονική λύση ή δήλωση ιερού χώρου;

Εικόνα 47. Σχεδιαστική παράσταση από σφραγιστικό δαχτυλίδι με πιθανή απεικόνιση τριμερούς κτιρίου στα αριστερά. Αρχάνες. (Rutkowski 1986, fig. 124, 100)

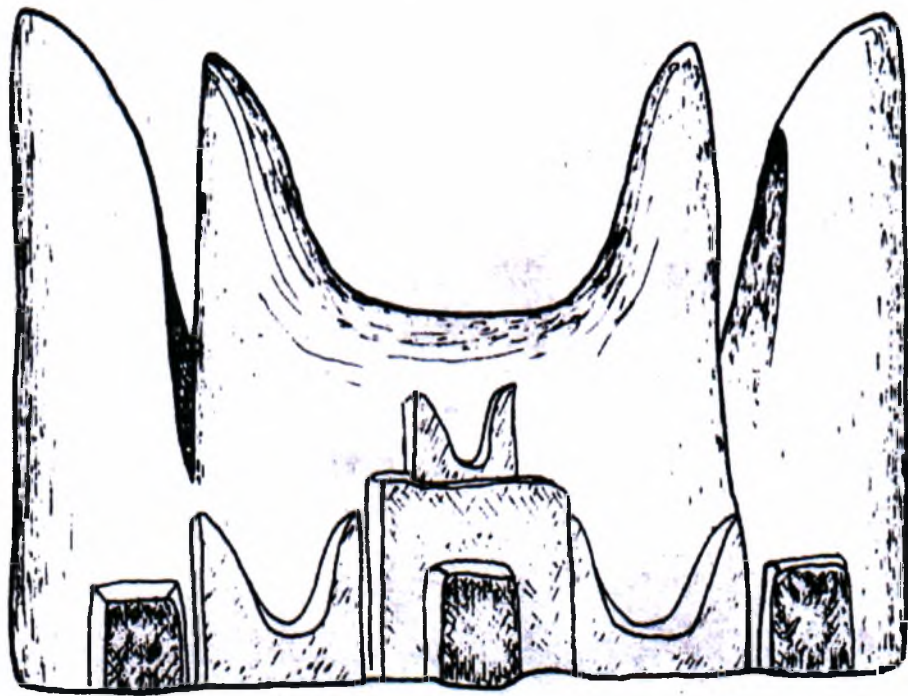
Εικόνα 48. Σχεδιαστική απόδοση μερικώς σωζόμενου σφραγίσματος με πιθανή απεικόνιση τριμερούς πρόσοψης. (Shaw 1978, fig.17, 447)

Κρήτη. Το σχήμα της τριμερούς διαίρεσης στην ανακτορική αρχιτεκτονική και εικονογραφία. Αρχιτεκτονική λύση ή δήλωση ιερού χώρου;

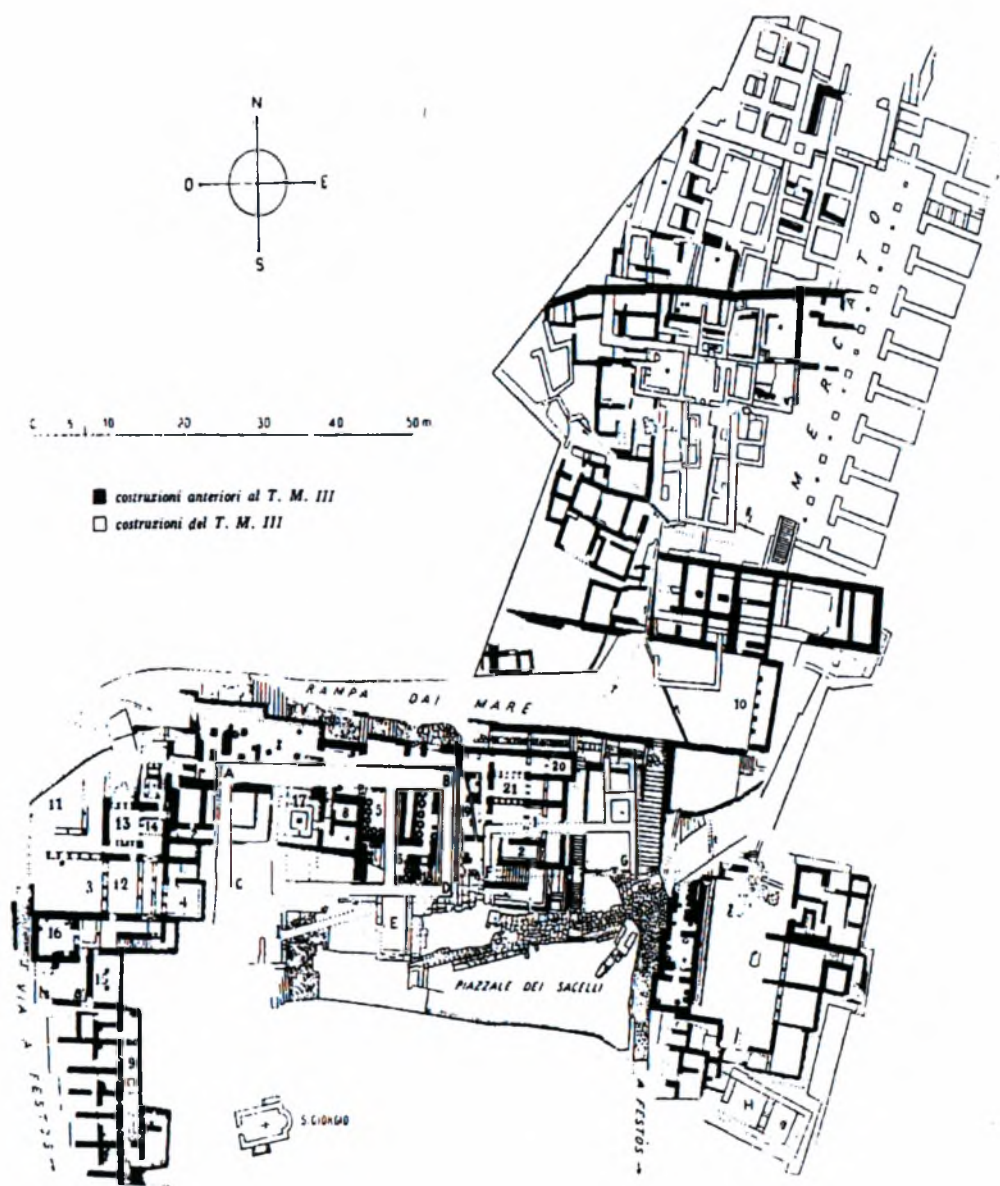
Εικόνα 49. Χρυσό έλασμα με κτίριο τριμερούς πρόσοψης από θολωτό τάφο στη θέση Καπακλί κοντά στο Βόλο. (Βασιλικού 1995, εικ. 105, 135)

Κρήτη. Το σχήμα της τριμερούς διαίρεσης στην ανακτορική αρχιτεκτονική και εικονογραφία. Αρχιτεκτονική λύση ή δήλωση ιερού χώρου;

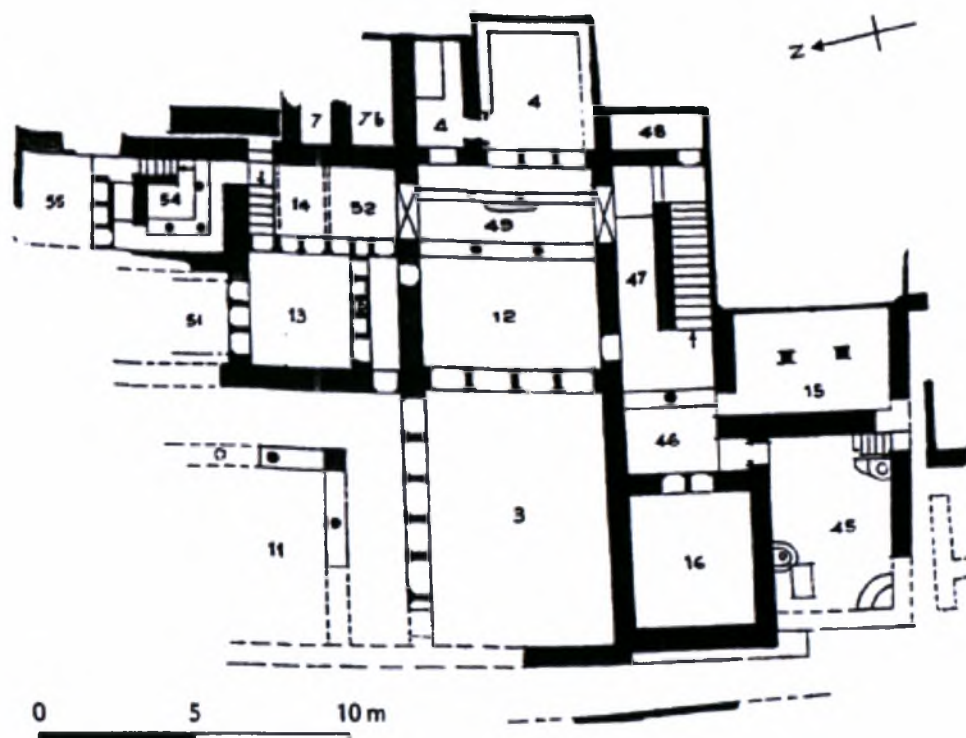
Εικόνα 50. Ομοίωμα κτιρίου με τριμερή πρόσοψη και κέρατα καθοσίωσης από το ιερό κορυφής του Πετσοφά. Ανατολική Κρήτη. (Marinatos 1993, fig. 86, 122)

Κρήτη. Το σχήμα της τριμερούς διαίρεσης στην ανακτορική αρχιτεκτονική και εικονογραφία. Αρχιτεκτονική λύση ή δήλωση ιερού χώρου;

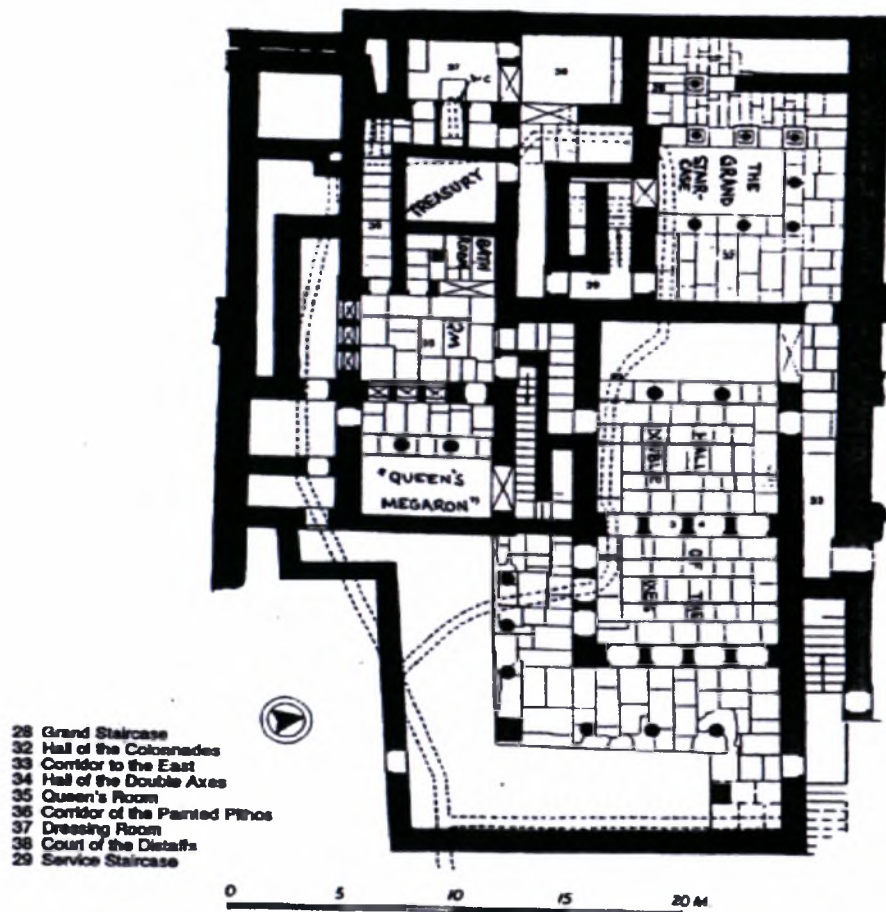
Εικόνα 51. Η έπαυλη της Αγίας Τριάδας. (Preziosi 1983, fig. II.25)

Κρήτη. Το σχήμα της τριμερούς διαίρεσης στην ανακτορική αρχιτεκτονική και εικονογραφία. Αρχιτεκτονική λύση ή δήλωση ιερού χώρου;

Εικόνα 52. Αγ. Τριάδα. Κάτοψη του κτιρίου Α. Χώροι 3, 12, 49. (Hitchcock 2000, fig.10, 30)

Κρήτη. Το σχήμα της τριμερούς διαίρεσης στην ανακτορική αρχιτεκτονική και εικονογραφία. Αρχιτεκτονική λύση ή δήλωση ιερού χώρου;

Εικόνα 53. Ανάκτορο Κνωσού. Χώροι διαμονής (“residential quarter”) (Hitchcock 2000, fig. 13, 37)

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ

Θέση	Τοποθεσία	Τυπολογία/Κατηγορία	Σχήμα τριμερούς διαίρεσης	Χρονολόγηση
Αρχάνες	κεντρική Κρήτη	χρυσό σφραγιστικό δαχτυλίδι	απεικόνιση πρόσοψης κτιρίου ή ιερού περιβόλου με τριμερή διάταξη	νεοανακτορική περίοδος
Λακκοειδείς Τάφοι Μυκηνών	Αργολίδα, ηπειρωτική Ελλάδα	εμπέστα χρυσά πλακίδια	απεικόνιση πρόσοψης τριμερούς ιερού	νεοανακτορική περίοδος
τάφος στο Καπακλί Βόλου	Μαγνησία, ηπειρωτική Ελλάδα	χρυσό έλασμα	απεικόνιση πρόσοψης τριμερούς ιερού	νεοανακτορική περίοδος
Ζάκρος	ανατολική Κρήτη	λίθινο ρυτό	απεικόνιση πρόσοψης τριμερούς ιερού	νεοανακτορική περίοδος
Κνωσός	κεντρική Κρήτη	τμηματικά σωζόμενο σφράγισμα	απεικόνιση τριμερούς (;) πρόσοψης	νεοανακτορική περίοδος
ανάκτορο Φαιστού	κεντρική Κρήτη	είσοδος στη δυτική πτέρυγα	κλίμακα που καταλήγει σε μινωική αίθουσα	νεοανακτορική περίοδος
Φιλιόριμος	κεντρική Κρήτη	ιερό κορυφής	κτίριο τριών δωματίων	MM IIIA
Πετσοφάς	ανατολική Κρήτη	ιερό κορυφής	κτίριο τριών δωματίων	νεοανακτορική περίοδος
Πύργος	κεντρική Κρήτη	ιερό κορυφής	κτίριο τριών δωματίων	αρχή νεοανακτορικής περιόδου
Νεροκούρου	δυτική Κρήτη	"έπαυλη"	μινωική αίθουσα	τέλος MM III
Τύλισος	κεντρική Κρήτη	"έπαυλη"	μινωική αίθουσα	τέλος MM III
Οικία Da	Μάλια, κεντρική Κρήτη	"έπαυλη"	μινωική αίθουσα	νεοανακτορική περίοδος
Οικία Za	Μάλια, κεντρική Κρήτη	"έπαυλη"	μινωική αίθουσα	νεοανακτορική περίοδος
Οικία Ιερού Βήματος	Κνωσός, κεντρική Κρήτη	"έπαυλη"	μινωική αίθουσα	νεοανακτορική περίοδος
Νοτιοανατολική Οικία	Κνωσός, κεντρική Κρήτη	"έπαυλη"	μινωική αίθουσα	MM IIIA
Νότια Οικία	Κνωσός, κεντρική Κρήτη	"έπαυλη"	μινωική αίθουσα	νεοανακτορική περίοδος
Βασιλική Έπαυλη	Κνωσός, κεντρική Κρήτη	"έπαυλη"	μινωική αίθουσα	νεοανακτορική περίοδος
ανάκτορο Φαιστού	κεντρική Κρήτη	"βασιλικά διαμερίσματα " χώροι 79, 77, 78 (King's Room)	μινωική αίθουσα	παλαιοανακτορική περίοδος (:)
Αγ. Τριάδα	νότια-κεντρική Κρήτη	"έπαυλη"	μινωική αίθουσα	νεοανακτορική περίοδος
ανάκτορο Κνωσού	κεντρική Κρήτη	"βασιλικά διαμερίσματα "	μινωική αίθουσα Μεγάρου της Βασίλισσας και Διπλών Πελέκεων	νεοανακτορική περίοδος
ανάκτορο Κνωσού	κεντρική Κρήτη	μικρογραφική τοιχογραφία της Μεγάλης Εξέδρας (Grandstand Fresco)	πρόσοψη τριμερούς ιερού	νεοανακτορική περίοδος
Γ' ψάδες	Κνωσός, κεντρική Κρήτη	τμήμα ρυτού	πρόσοψη τριμερούς ιερού	νεοανακτορική περίοδος
ανάκτορο Κνωσού	κεντρική Κρήτη	ιερό	πρόσοψη χώρου που έχει χαρακτηριστικά τριμερούς ιερού	νεοανακτορική περίοδος
Βαθύπετρο	κεντρική Κρήτη	"έπαυλη"	τριμερές ιερό	YM IA
Νίρου Χάνι	Κνωσός, κεντρική Κρήτη	"έπαυλη"	τριμερές ιερό	νεοανακτορική περίοδος
Ανεμόσπηλια	κεντρική Κρήτη	ιερό	τριμερής διάταξη δωματίων	MM IB- IIIA

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ

004000073978

